

Politická geografie

Miloš Fňukal

Univerzita Palackého v Olomouci
Přírodovědecká fakulta

Politická geografie

Miloš Fňukal

Olomouc 2013

Oponenti: Mgr. Michal Šrubař
Mgr. Miloslav Šerý
Mgr. Petr Zemánek, Ph.D.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Název projektu: Rozšíření akreditace studia učitelké geografie na PřF UP v Olomouci
o kombinovanou formu

Reg. číslo: CZ.1.07/2.2.00/18.0014

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní,
správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

© Miloš Fňukal, 2013

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2013

ISBN 978-80-244-3900-6 (tištěná verze)

ISBN 978-80-244-3901-3 (online verze)

Obsah

Úvod.....	5
Předpokládané vstupní znalosti	5
Písemné kontrolní úkoly, komunikace s tutorem	5
Vysvětlivky k ikonám.....	6
1 Teoreticko-metodologické základy předmětu.....	7
1.1 Obsah a předmět studia politické geografie.....	7
1.2 Definice politické geografie	9
1.3 Základní témata politické geografie, její metody	9
1.4 Kde se můžete dozvědět víc?	10
2 Geopolitika	11
2.1 Vymezení geopolitiky.....	11
2.2 Klasické geopolitické školy a jejich představitelé	12
2.3 Multipolární teorie	18
2.4 Nová geopolitika.....	19
2.5 Kritická geopolitika.....	19
3 Politická mapa světa.....	21
3.1 Prostorově-politická organizace společnosti.....	21
3.2 Stát jako základní politický region	22
3.2.1 Státní moc	22
3.2.2 Státní suverenity, nezávislé státy.....	25
3.2.3 Kolik je na světě nezávislých států?	26
3.2.4 Závislá území	27
3.2.5 Mezinárodní území.....	29
4 Státní území	30
4.1 Části státního území	30
4.2 Nároky pobřežních států na moře.....	31
4.3 Zvláštní součásti státního území.....	33
4.4 Státní území <i>de iure</i> a <i>de facto</i>	33
4.5 Vlastnosti státního území.....	35
4.6 Způsoby zisku a ztráty státního území.....	38
5 Státní hranice	41
5.1 Definice státní hranice	41
5.2 Stanovení hranic	41
5.2.1 Zásady vytyčování hranic	42
5.3 Výzkum hranic v politické geografii.....	43

5.4	Typologie hranic	43
6	Formy a typologie států	45
6.1	Historické formy států.....	45
6.2	Republiky a monarchie	45
6.2.1	Monarchie	46
6.2.2	Republiky.....	47
6.3	Unitární a složené státy.....	49
6.3.1	Unitární státy.....	49
6.3.2	Složené státy.....	51
6.4	Ideologické typologie států.....	52
7	Administrativní členění států.....	55
7.1	Administrativní členění států	55
7.2	Administrativní členění České republiky.....	55
7.2.1	Obce	56
7.2.2	Kraje	60
7.2.3	Další administrativní územní jednotky.....	60
7.2.4	Statistické jednotky EU NUTS	61
7.2.5	Další statistické jednotky.....	62
8	Národní identita a nacionalismus.....	63
8.1	Národ	63
8.2	Vztah národa a státu.....	65
8.3	Nacionalismus	65
8.4	Právo národů na sebeurčení.....	67
9	Geografie voleb.....	69
9.1	Definice voleb.....	69
9.2	Druhy voleb.....	69
9.3	Volební právo a volební systém	70
9.3.1	Většinový volební systém.....	70
9.3.2	Volební systém poměrného zastoupení	73
9.3.3	Smíšené volební systémy	74
9.4	Volební geografie	74
9.4.1	Podmíněnost hlasování	74
9.4.2	Geografické vlivy na hlasování.....	75
9.4.3	Vlivy vymezení volebních obvodů a způsobu přepočtu hlasů.....	75
	Závěr	78
	Použité zdroje.....	79
	Profil autora.....	80

Úvod

Vážení studenti, do rukou dostáváte studijní oporu Politická geografie. Tento text je vytvořen v souladu se zásadami pro tvorbu distančních studijních opor, proto má možná pro Vás poněkud nezvyklou podobu. Je primárně určen studentům kombinované formy bakalářského studijního oboru Geografie (učitelská) a navazujícího magisterského studijního oboru Učitelství geografie pro střední školy. Cílem pracovníků katedry geografie je zpracovat pro ně studijní opory tak, aby i ve specifických podmínkách „domácí přípravy“ kombinované s pátečními tutoriály získali stejnou sumu znalostí jako účastníci prezenčního studia.

Přípravu kombinované formy studijních oborů Geografie (učitelská) a Učitelství geografie pro střední školy zajistil projektový tým Operačního projektu Vzdělání pro konkurenceschopnost – CZ.1.07/2.2.00/18.0014 „Rozšíření akreditace studia učitelství geografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Palackého v Olomouci o kombinovanou formu“, do kterého byla zapojena většina členů katedry geografie, mj. všichni vyučující. Z prostředků projektu byla hrazena zejména příprava studijních opor. Ty jsou zpracovávány podle jednotné metodiky a byly během akademických let 2012–13 a 2013–14 ověřeny ve výuce. Na základě připomínek a námětů studentů dostal tento studijní text svou konečnou podobu.

Předpokládané vstupní znalosti

Text je „šit na míru“ studentům, kteří maturovali ze zeměpisu, předpokládá proto zvládnutí středoškolského učiva. Autoři dále u svých čtenářů očekávají předchozí absolvování vysokoškolského studijního předmětu Úvod do studia geografie. Písemné úkoly, které budete v předmětu vypracovávat, by proto měly mít formální i obsahovou úroveň odborných textů (používání odborné terminologie, citační aparát, uvážlivý výběr odborných zdrojů, atd.).

Písemné kontrolní úkoly, komunikace s tutorem

Během semestru studenti zpracují v písemné formě 6 kontrolních úkolů (dva dlouhé a čtyři krátké). S těmito úkoly budou seznámeni tutorem na prvním setkání. K odevzdávání úkolů, k diskuzím s kolegy a k dotazům tutorovi budou studenti využívat e-learningový portál katedry geografie Přírodovědecké fakulty UP v Olomouci, který je dostupný na internetové adrese <http://geomoodle.upol.cz/>. Výukový portál katedry tak tvoří organický doplněk této studijní opory.

Vysvětlivky k ikonám

Průvodce studiem

Prostřednictvím průvodce studiem k vám promlouvá autor textu. V průběhu četby vás upozorňuje na důležité pasáže, nabízí vám metodickou pomoc a nebo předává důležitou vstupní informaci ke studiu kapitoly.

Příklad

Příklad objasňuje probírané učivo, případně propojuje získané znalosti s ukázkou jejich praktické aplikace.

Úkoly

Pod ikonou úkoly najdete dva druhy úkolů. Buď vás autor vybídne k tomu, abyste se nad nějakým problémem zamysleli a uvedli svůj vlastní názor na položenou otázku, nebo vám zadá úkol, kterým prověřuje získané znalosti. Správné řešení zpravidla najdete přímo v textu.

Pro zájemce

Část pro zájemce je určena těm z vás, kteří máte zájem o hlubší studium dané problematiky. Najdete zde i odkazy na doplňující literaturu. Pasáže i úkoly jsou zcela dobrovolné.

Řešení

V řešení můžete zkontrolovat správnost své odpovědi na konkrétní úkol nebo v něm najdete řešení konkrétního testu. Váží se na konkrétní úkoly, testy! Nenajdete zde databázi správných odpovědí na všechny úkoly a testy v textu!

Shrnutí

Ve shrnutí si zopakujete klíčové body probírané látky. Zjistíte, co je pokládáno za důležité. Pokud shledáte, že některému úseku nerozumíte, nebo jste učivo špatně pochopili, vraťte se na příslušnou pasáž v textu. Shrnutí vám poskytne rychlou korekci!

Kontrolní otázky a úkoly

Prověřují, do jaké míry jste pochopili text, zapamatovali si podstatné informace a zda je dokážete aplikovat při řešení problémů. Najdete je na konci každé kapitoly. Pečlivě si je promyslete. Odpovědi můžete najít ve více či méně skryté formě přímo v textu. Někdy jsou tyto otázky řešeny na tutoriálech. V případě nejasností se obraťte na svého tutora.

Pojmy k zapamatování

Najdete je na konci kapitoly. Jde o klíčová slova kapitoly, která byste měli být schopni vysvětlit. Po prvním prostudování kapitoly si je zkuste nejprve vyplnit bez nahlédnutí do textu! Teprve pak srovnajte s příslušnými formulacemi autora. Pojmy slouží nejen k vaší kontrole toho, co jste se naučili, ale můžete je velmi efektivně využít při závěrečném opakování před testem.

1 Teoreticko-metodologické základy předmětu

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- definovat politickou geografii,
- vyjmenovat základní témata, kterými se politická geografie zabývá,
- vyhledat základní politickogeografické učebnice v češtině a slovenštině.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **30 minut**.

Průvodce studiem

První kapitolu budeme věnovat definování politické geografie a „vymezení“ jejích hranic. Nebude to komplikované, i když se dosud političtí geografové na jednotné definici nedohodli. Zbytek kapitoly budeme věnovat informacím o tom, co vlastně přesně politická geografie zkoumá a kde lze najít další informace.

1.1 Obsah a předmět studia politické geografie

V předmětu Úvod do studia geografie bude věnována značná pozornost precizní definici geografie. Nám pro tuto chvíli stačí zopakovat nejběžnější z nich: „Geografie je věda, která se zabývá diferenciací krajinné sféry v prostoru a čase.“ Nejde při tom jen o popis uspořádání rozličných jevů v našem okolí, případně o zaznamenání jejich přesunů v předem vymezeném časovém úseku, ale především o odhalení vzájemných vazeb a podmínek, o nalezení „důvodů“, proč jsou uspořádány tak, jak jsou.

Obsah a předmět studia

„Množina“ objektů a jevů, které jsou v geografii zkoumány z prostorového hlediska, je velmi široká (neživá příroda, obyvatelstvo, různé lidské aktivity ...). Politická geografie jako dílčí geografická disciplína se takto zajímá o politické jevy a procesy. Na jedné straně tedy stojí geografické prostředí, na druhé politická organizace prostoru a v politické geografii půjde především o odhalování a objasňování toho, jaké mezi nimi existují vazby, resp.:

- jak prostředí ovlivňuje prostorovou dimenzi politiky,
- jak politika ovlivňuje prostředí.

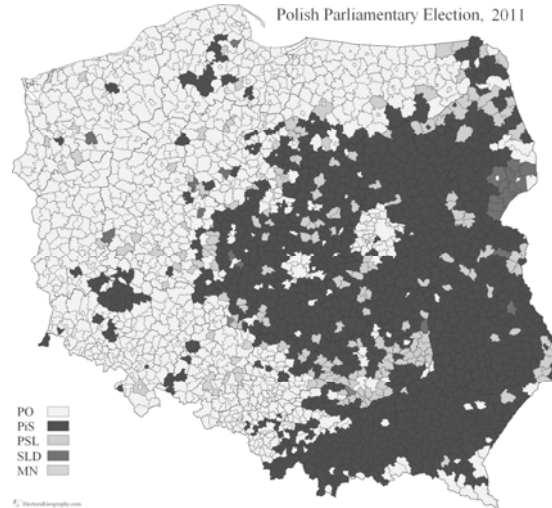
Příklad

Jak může politika ovlivnit prostředí, si asi umí představit každý. Už jednoduchý pocit „cizosti“, který zažíváme v zahraničí, je nejen důsledkem jiné kultury a jazyka, ale i odlišných technických norem, způsobu využití krajiny, odlišných způsobů plánování dopravních sítí apod., tedy v podstatě politických rozhodnutí. Ještě zřejmější je vliv politiky na prostor v oblastech, kde bylo politickým rozhodnutím změněno obyvatelstvo (např. v našem pohraničí) nebo tam, kde vedle sebe leží města, která díky státním investicím získala nebo ztratila na ekonomické atraktivitě (např. zastupitelé Chrudimi svého času odmítli, aby přes jejich město vedlo něco tak nedůvěryhodného, jako je železnice, a proto ji bylo nutno vést přes tehdy mnohem menší a „zapadlé“ Pardubice).

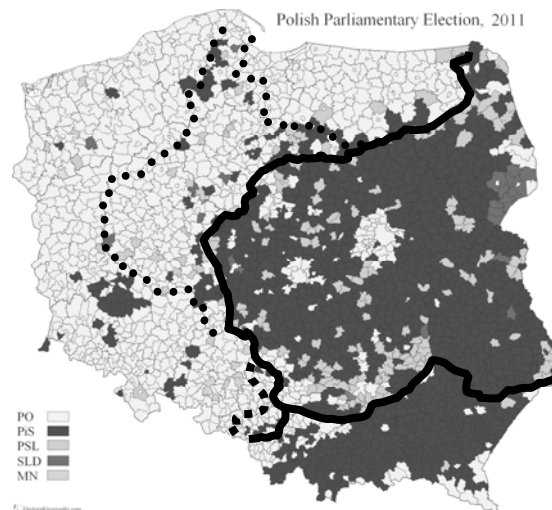

Základním mechanismem politického vlivu na prostor je přítom rozpočtová politika státu – prostý fakt, že se prostorově přerozdělují daně z míst, kde vznikly, do míst, kde jsou utraceny.

Jak ale prostředí ovlivňuje politiku? Uvedme si jednoduchý příklad:

Prohlédněte si pozorně mapu výsledků volebního soupeření o místa v polském parlamentu v roce 2011. Hlavní síly, které proti sobě stály, byla konzervativní a „europesimistická“ strana PiS (nejtmavší barva) a liberální a „eurooptimistická“ PO (nejsvětější barva). Mapa ukazuje vítězné strany v jednotlivých obcích. Jednoduchý rozbor demografické struktury obyvatelstva (město a venkov, národnosti, zaměstnání, apod.) snadno ukáže, že liberálové měli výraznější podporu ve městech a v oblastech obývaných běloruskou menšinou „bodovala“ SLD. Je ale zřejmé, že na rozhodování voličů mělo vliv ještě něco jiného – ve venkovském prostoru se totiž volební chování západního a východního Polska výrazně odlišuje. Situaci snad vysvětlí, pokud do mapy zakreslíme politické hranice existující před rokem 1914 (plná čára) a v letech 1918–1939 (čárkovaná čára):

Jak je vidět, na rozhodování voličů mají vliv i staré, už téměř století neexistující hranice, nebo spíše rozdílné politické tradice a „historická zkušenost“ se státem, kterou měli předci dnešních Poláků na územích patřících před rokem 1918 Německu (západ země), Rusku (střed a severovýchod) a Rakousku (jihovýchod).

Politická geografie „pracuje“ hlavně se státy a národy. Zjednodušeně bychom mohli říct, že ji zajímá:

- výzkum všech jevů, jejichž existence nebo rozmístění je závislé na politických poměrech států či oblasti (hlavně studium toho, jak toto rozmístění stát ovlivňuje)
- výzkum všech jevů, jejichž existence nebo rozmístění je závislé na existenci národů.

1.2 Definice politické geografie

Nyní uvedeme dvě definice politické geografie od předních českých politických geografů:

Definice

- Politická geografie je dílčí geografická disciplína zabývající se vzájemným vztahem a působením geografického prostoru s politickými procesy a jevy v něm (Šindler, 1996).
- Politická geografie je chápána jako studium procesů, které vytvářejí národy a státy ve složitých vazbách a souvislostech s geografickým prostředím (Gardavský, 1994).

Vedle nich se v literatuře objevuje bezpočet dalších charakteristik, které – s trochou nadsázky řečeno – mají společné jen to, že je v nich použito slovo „politický“. Nejasnost definice politické geografie vyplývá z faktu, že je výrazně interdisciplinární. Prakticky proto nemá vlastní teoretická východiska, ale přebírá je z politologie a částečně sociologie, historie i ekonomie.

Předmětem výzkumů politické geografie jsou především ty části zemského povrchu, které jsou vymezeny hranicemi a mají určitou organizaci – tedy státy. Zásadním paradigmatickým, které politická geografie řeší, je otázka vlivu státu a jeho politiky na utváření geografického prostředí (krajinné sféry).

1.3 Základní témata politické geografie, její metody

Typická témata, kterými se zabývají političtí geografové, jsou:

Hlavní témata výzkumu

- politická mapa světa a její změny,
- poloha států a její hodnocení,
- hranice,
- klasifikace států podle nejrůznějších hledisek,
- volební geografie,
- vývoj organizace prostoru (změny center a periferií a podobně),
- téma závislosti a světového řádu,
- vztah mezi státem a národem,
- vztah mezi státem a obyvatelstvem (jak se vzájemně ovlivňují),
- globální problémy lidstva (válka a mír, ekologické hrozby, populační exploze ...).

Metodologicky se politická geografie profiluje spíše jako společenská věda, nejběžnější metodou je hledání podobností forem (homologie) a funkcí (analogie), resp. klasifikace a vymezení typů politických jednotek (taxonomie, typologie), případně další metody historie a sociální geografie. Jen v omezené míře se uplatňuje terénní průzkum.

Metody výzkumu

Postavení politické geografie v současném systému věd není jasně určeno a je předmětem moha diskuzí. Záleží na konkrétním geografovi, jaký přístup k vymezení vědy zvolí. Nečas-

těži je politická geografie považována za jednu ze součástí socioekonomické geografie. Hlavním důvodem je společný cíl výzkumu – hledání zákonitostí, vztahů a korelací mezi procesy fyzicko-geografickými a socio-ekonomicko-geografickými.

1.4 Kde se můžete dozvědět víc?

Další zdroje informací

Zájemci, které některé politicko-geografické téma zaujme hlouběji, mohou pro podrobnější informace sáhnout k některé „klasické“ učebnici, případně i k popularizačním příručkám, např.:

- Baar, V., Rumpel, P., Šindler, P. (1996): Politická geografie. Ostravská univerzita, Ostrava.
- Hanus, M. – Šídlo, L. a kol. (2011): Školní atlas dnešního světa, Terra, Praha.
- Ištók, R. (2003): Politická geografie a geopolitika. Prešovská univerzita, Prešov.
- Šindler, P. (1986): Základy politické geografie. PedF, Ostrava.
- Waisová, Š. a kol. (2007): Atlas mezinárodních vztahů. Čeněk, Plzeň.

SHRNUTÍ

Politická geografie je dílčí geografická disciplína, která zkoumá zákonitosti rozložení politických jevů a procesů v prostoru. Svým charakterem jde o hraniční obor, který má vedle geografie také řadu styčných bodů s politologií, historií a sociologií. Základní problémy, které politická geografie řeší, jsou: politická mapa světa a její změny, poloha státu a její hodnocení, hranice, klasifikace států podle nejrůznějších hledisek, volební geografie, vývoj organizace prostoru (změny center a periferií a podobně), závislost a světový řád, vztah mezi státem a národem, vztah mezi státem a obyvatelstvem (jak se vzájemně ovlivňují), globální problémy lidstva (válka a mír, ekologické hrozby, populační exploze ...).

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaký je předmět výzkumu politických geografů? Čím se političtí geografové zabývají?
2. Jak můžeme jednoduše definovat politickou geografii?
3. Uveďte ze své osobní zkušenosti 3 příklady toho, jak politika ovlivňuje prostor, ve kterém žijete.
4. Seznamte se s korespondenčními úkoly uveřejněnými na geomoodle.upol.cz (6 úkolů na semestr) a nezapomeňte je v požadovaných termínech zaslat tutorovi!

Pojmy k zapamatování

Politická geografie, stát, národ

2 Geopolitika

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete znát:

- hlavní geopolitické teorie,
- nejvýznamnější geopolitické myslitele i způsob, kterým ovlivňovali uvažování států,
- hlavní užití teorií v praxi.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **80 minut**.

Průvodce studiem

Druhá kapitola se věnuje geopolitice. Jde o učivo s poměrně velkým množstvím nových termínů, dat a jmen, proto asi zabere jeho prostudování více času. Jednotliví autoři postupně geopolitické úvahy rozvíjejí, proto při studiu „nepředbíhejte“ a ani nevynechávejte ty autory, jejichž názory se Vám zdají z dnešního pohledu už překonané nebo dokonce drobně „bláznivé“.

2.1 Vymezení geopolitiky

Význam slova „geopolitika“ není ustálen a v **různých kontextech** může označovat jednak vědní disciplínu, jednak charakteristický způsob uvažování a konečně také „praktickou aktivitu“ státu. Ve všech těchto významech geopolitika využívá a aplikuje teoretické poznatky politické geografie.

Význam pojmu

Geopolitika jako praktická aktivita státu nebo jiné politické jednotky (např. integračního seskupení) zahrnuje jednání zaměřené k udržení nebo rozšíření sféry vlivu a prosazení svých (národních, nadnárodních) zájmů. Ty mohou být vůči ostatním státům nebo politickým uskupením negativní (získání surovinových zdrojů, ovládnutí nových trhů na úkor jiných zemí) nebo pozitivní (nastolení míru, politické a sociální stability aj.).

Geopolitiku jako charakteristický způsob uvažování můžeme vnímat jako způsob analýzy politických problémů výrazně upřednostňující (zdůrazňující, hledající) teritoriální souvislosti politických jevů.

Způsob uvažování ...

Geopolitika jako vědní disciplína bývá chápána buď jako obor zabývající se vztahem mezi politickými jevy a procesy a geografickým prostorem, nebo jako teoretická koncepce pokoušející se popsat zákonitosti pohybu moci a síly v prostoru.

... nebo věda?

Označení „geopolitika“ či „geopolitický“ měnilo své významy i v čase. Poprvé bylo použito Švédem Rudolfem Kjellénem (výslovnost š'jellén, [kjellé:n]) v roce 1899, kdy jím označil využití geografických znalostí k zájmům státu. Postupem času se ale vlastně stalo téměř synonymem politické geografie. Za druhé světové války bylo zdiskreditováno zneužitím německé geopolitiky pro propagační účely nacistického Německa a prakticky se přestalo používat. Od 70. let se vrací už v dnešním zúženém významu. V posledních letech jsme pak svědky jistého „nadažívání“ pojmu, který v běžném, zejména žurnalistickém, jazyce bývá používán i jako synonymum slov „světová politika“, „velmocenský“ nebo prostě „mocenský“ a občas de-

Slovo „geopolitika“ poprvé použil Rudolf Kjellén

gradu je na pomocné slovo bez zřejmého významu zdůrazňující nebo zesilující vlastní tvrzení (geopolitický je pak totéž, co „důležitý“, „významný“).

Členění geopolitiky Okruh zájmu geopolitiky jako vědní disciplíny nám přiblíží několik možných **členění geopolitiky**:

- z hlediska prostoru, pro který se aplikuje: vnější geopolitika (zkoumá vztahy mezi státy) a vnitřní geopolitika (zkoumá vztahy uvnitř státu),
- podle prostorového měřítka: globální geopolitika (zkoumá vztahy na globální úrovni, mezi mezinárodními organizacemi a globálními velmocemi), makroregionální geopolitika (na úrovni skupin států – regionální mezinárodní organizace, konfesní společenství), státní geopolitika (na úrovni státu), regionální a lokální geopolitika (menší územní celky),
- podle formy: praktická geopolitika (slouží k „aplikaci“ geopolitiky při formulování národních zájmů, identifikaci vnějších hrozeb, reakci na hrozby, apod.) a akademická geopolitika (slouží k formulování všeobecných zákonitostí).

2.2 Klasické geopolitické školy a jejich představitelé

Klasické geopolitické školy Podle základních principů a států, ve kterých tento koncept vznikl, rozlišujeme dvě základní geopolitické školy – německou a anglosaskou. Německá geopolitika se zabývala hlavně postavením států ve vztazích se sousedy, státy často přirovnávala k organismům (organická teorie státu). Anglosaská geopolitika projevovала menší zájem o stát, pozornost věnovala hlavně otázce celosvětové mocenské rovnováhy.

2.2.1 Německá škola

Friedrich Ratzel Zakladatelem německé školy je **Friedrich Ratzel** (1844–1904). Ve své práci se opíral o dvě teorie. Jednou z nich byl **geografický determinismus**. Ten hlásá, že charakter socioekonomické geosféry (dokonce i lidské chování) je úzce příčinně spjat s vlastnostmi fyzicko-geografické sféry. Proto můžeme například z vlastností přírodního prostředí odvodit charakter hospodářství, ale i fyzické, psychické a charakterové vlastnosti obyvatelstva. Vlastnosti obyvatelstva se pak odrážejí i v jednotlivých státech – ty se chovají také podle fyzicko-geografických podmínek. Ratzel vychází ze specifického středoevropského pojetí prostoru, kdy největší důraz je kladen na půdu a území. Dále vychází z **konceptu sociálního darwinismu**. Sociální darwinisté tvrdí, že teorie přírodního výběru tak, jak ji popsal biolog Charles Darwin, „platí“ i ve vztazích v lidské společnosti (podobně jako v přírodě i ve společnosti vyhrává „nejsilnější“, probíhá v ní boj o přežití, apod.). Ratzel si všiml, že státy mají řadu znaků živých organismů (označoval je za agregátní organismy, které drží pohromadě morální a duchovní síly) a z toho odvodil, že i jejich vztahy se řídí principy přírodního výběru. Podle Ratzela mezi nimi dochází k neustálému boji o přežití. Kontrola nad územím a jeho neustálé rozšiřování jsou těmi nejdůležitějšími úkoly státu (podobně jako organismy bojují o přežití, státy bojují o životní prostor). Každý „zdravý“ stát se musí vyvíjet – růst a k tomu potřebuje dostatečný životní prostor. S pojmem Lebensraum – „životní prostor“ v mezinárodních vztazích se setkáváme právě u Ratzela. Cílem růstu státu je zaujmout na zemském povrchu tak velký prostor, aby mu zajistil bezpečnost před sousedy. Takové státy mají podle Ratzela rozlohu minimálně 5 mil. km², označuje je jako reálné velmoci (*Weltmacht*).

Rudolf Kjellén Na Ratzela bezprostředně navazuje Švéd **Rudolf Kjellén** (1864–1922), který stát vnímá jako vyspělý organismus vyššího řádu, smyslově rozumnou bytost („tělo“ je území, „duše“ je obyvatelstvo). Podle něj je stát politicky účelným organismem, nikoliv nějakým uskupením, které usiluje o dodržování práva či spravedlnosti mezi obyvateli navzájem. Cílem státu

je boj o moc s ostatními státy, konflikty jsou proto nevyhnutelné. Protože jsou války „přírodním“ důsledkem faktu, že státy jsou organismy, jde o přirozené procesy, které nelze odsuzovat z morálních pozic. Války jsou dokonce nástroje pokroku lidstva, které vyrazují z boje o moc zestárlé a nemocné státy. Díky této koncepci jsou státy konkurenty o přežití a o vstěpení světu své národní ideje. Toho jsou ale schopny pouze velmoci. Státy podléhají biologickým procesům (růst, stáří, choroby), liší se i „stářím“ a perspektivami rozvoje. To na začátku 20. století hodnotí tak, že je klade do fází dne. Na úsvitu se probouzí Japonsko, Německo a USA jsou v dopoledních hodinách, Anglie a Rusko v pravém poledni, Francie v předvečer a Rakousko-Uhersko před soumrakem.

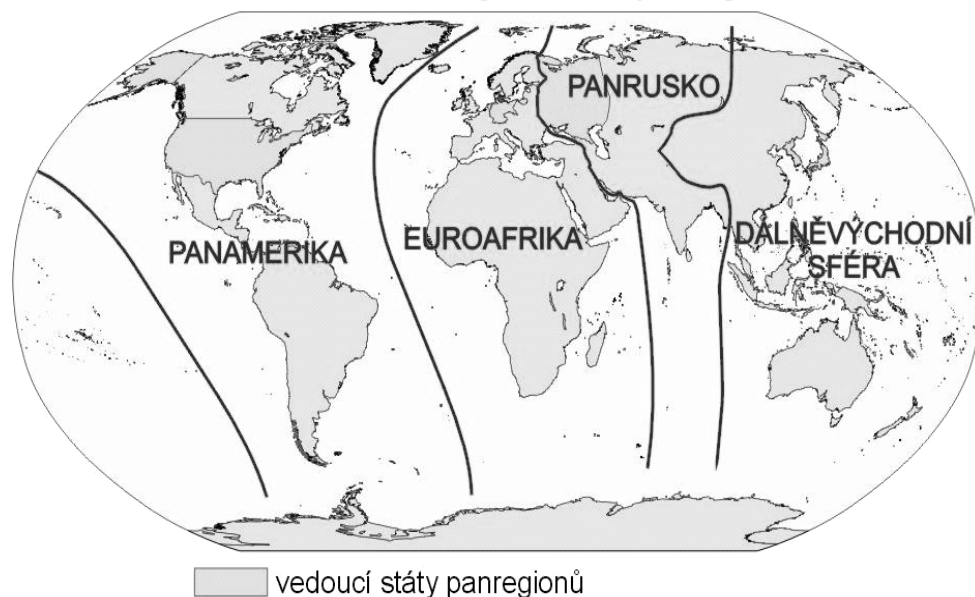
Vrchol i úpadek německé školy spojuje ve své osobě **Karl Haushofer** (1869–1946). Ve svých pracích čerpá z myšlenek Ratzela (Lebensraum), Kjelléna (stát jako biologický a politicky samoučelný organismus) a Mackindera (rozdělení světa do mocenských regionů – bude probráno později). Dochází k přesvědčení, že životního prostoru není „dost pro všechny“. Zdravé „dynamické národy“ početně rostou a nutně potřebují k svému rozvoji nový životní prostor, naopak příznakem úpadku „statických národů“ za vrcholem demografického rozvoje je ztráta vůle expandovat. Státní hranice jsou podle něj permanentním bojovým polem, místem, kde národy „osvědčují svoji zdatnost“. Dochází k přesvědčení, že tehdejší velmoci musí svou expanzivní politikou ovládnout jim „svěřená“ teritoria. Vládnutí nespočívá pouze v ekonomické dominanci, ale také v dominanci politické a ideologické.

Karl Haushofer

Svět se podle Haushofera dělí do 4 **panregionů**:

panregiony

- Pan-Amerika (s vedoucím státem USA),
- Euro-Afrika (Německo),
- Pan-Rusko (Rusko),
- Dálnévýchodní sféra (Japonsko).

Obr. 1 Haushoferovy panregiony

Panregiony chápe jako transkontinentální bloky spojené ekonomicky (jsou hospodářsky soběstačné, nezávislé na ostatních panregionech) i ideologicky (dominují jim společné ideje). Haushofer předpokládal, že státy si konkurují životním prostorem (pouze) uvnitř panregionů, ne přes jeho hranice (státy z různých panregionů pak mají bezkonfliktní vztahy).

Jádro panregionu leží vždy na severu, kde mu dominuje jedna světová velmoc, jih pak tvoří hospodářskou i politickou periferii.

2.2.2 Anglosaská škola

Námořní a pozemní moc Jak jsme již uvedli, anglosaská geopolitika věnovala pozornost hlavně otázce celosvětové mocenské rovnováhy. Záhy přišla s tzv. binární koncepcí, podle které ve světě existují dva základní typy států: země s námořní mocí (základem jejich armády je námořnictvo) a země se suchozemskou mocí (v jejich armádě převažuje pozemní vojsko). Mezi námořní s suchozemskou mocí probíhá neustále soupeření, přičemž státy v rámci své skupiny mají společné zájmy, a proto spolupracují. Tuto dichotomii vidí již ve starověkém konfliktu mezi Řeky a Peršany a mezi Athéňany a Spartany. V moderním pojetí je anglosaská politika označována za geostrategii, tedy jakýsi návod, jakým způsobem by se státy měly v zájmu zachování svých zájmů v mezinárodním prostředí chovat.

Alfred Mahan Za zakladatele školy je považován americký admirál **Alfred T. Mahan** (1840–1914). Ten sice také nahlížel na stát jako na živý organismus, ale mnohem důležitější je jeho „bipolární“ pojetí vztahu mezi pevninskou a námořní mocí. Upozornil na fakt, že světový oceán je vysoce strategickým polem pro ekonomický a následně i politický rozmach státu (souvislá a nepřerušovaná plocha, která umožňuje jednotný celosvětový systém komunikace). Pro osudy států je proto kontrola moře zásadní. Mahan v této souvislosti opakuje slavnou tezi Waltera Raleigha (1552–1618): „Kdo vládne na moři, vládne obchodu, kdo vládne obchodu, disponuje bohatstvím světa, kdo disponuje bohatstvím světa, je vládce světa.“ Navíc je podle něj námořní moc v technologické výhodě: díky moři má rychlejší systém komunikace a lepší schopnost manévrování než pozemní vojska.

Podle Mahana jsou hlavními představiteli námořní moci Spojené království a USA, oba státy jsou oddělené Atlantikem a Tichým oceánem od euroasijské pevniny. Jedinou myslitelnou a reálnou silou, jakou mohou tuto pevninu ovlivnit, je síla námořní. Snaží se proto vybudovat silné loďstvo (vojenské i obchodní) a námořní opěrné body (základny) po celém světě. Pozemní moc reprezentuje hlavně Rusko, které má sice poměrně dlouhé pobřeží, ale přesto je od oceánu izolováno (severní pobřeží je většinu roku zamrzlé, evropské pobřeží pak blokuje úžiny). Dlouhodobým záměrem Ruska je dosáhnout volného, jižního moře a tím participovat na výhodách námořních mocností. Proti této snaze se musí postavit ostatní mocnosti, aby tomu zabránily.

Konflikt mezi pozemní a námořní silou se proto projevuje nejvíce konflikty v tzv. pásu nestability, protínajícím mezi 30° a 40° s. š. Asii. Území na sever od pásu kontroluje Rusko, jižně od něj Spojené království a USA. Dle Mahana do pásu nestability patří Suez, Palestina, Turecko, Mezopotámie, velká část Persie, Afghánistán, Pamír a oblast kolem řeky Jang-c' Ťiang (Yángz Jiāng) / Čchang Ťiang (Cháng Jiāng).

Mahanovu bipolární teorii dále rozvíjejí Halford J. Mackinder, Nikolas J. Spykman, Donald W. Meinig a Colin S. Gray.

Halford Mackinder Brit **Halford J. Mackinder** (1861–1947) publikoval své geopolitické úvahy na začátku 20. století. Koncepčně vycházel z Mahanových prací, zdroj moci ale již neviděl v námořní síle, nýbrž v pozemním prostoru. Během 19. století se totiž bouřlivě rozvíjela železnice, takže pozemní doprava už rychlostí a operativností nezaostávala za námořní. Tím se podle Mackindera zbavila pozemní moc jednoho ze svých hlavních handicapů. Poměr sil námořní a pozemní moci se podle Mackindera v historii mění, do 1492 převažovala pozemní moc (kočovníci z Asie), od velkých námořních objevů do 19. století (v tzv. „Kolumbově éře“) převažovala moc námořní, 20. století je pak obdobím dominance pozemní moci. Je také třeba podotknout, že na rozdíl od doby Mahana, který zažil USA a Británii ve fázi výrazného

vrcholného mocenského rozmachu, Mackinder ve svých pracích zohlednil již poněkud slábnoucí moc Britského impéria ve světě a mocenský vzestup „pozemních mocností“ Německa a Ruska.

Mackinder identifikuje na zeměkouli 3 velké celky:

Mackinderovo vidění světa

- **Světový ostrov** (World Island) – souvislý kus pevniny (Evropa, Asie a Afrika), kde žije většina obyvatel a tam se formují dějiny,
- **Světový oceán** (World Ocean) – soubor všech moří na Zemi a
- **ostrovy ve Světovém oceánu** (Amerika, Austrálie, Británie, Japonsko ...) – jakási oceánská periferie, která bude aktivně přispívat do historie až v (blízké) budoucnosti.

V rámci Světového ostrova si všímá rozlehlosti ruského impéria a nedostupností jeho vnitrozemských oblastí, které jsou pro Rusko zdrojem síly. V těchto oblastech nemá podle něj námořní moc žádný vliv (je pro ni nedostupná), neboť všechny řeky z této oblasti tečou do zamrzajícího Severního ledového oceánu, nebo do vnitřních moří a jezer. Oblasti střední Asie označil dokonce za „pivovní“ oblast dějin (z angl. „pivot“ – střed rotace, osa otáčení).

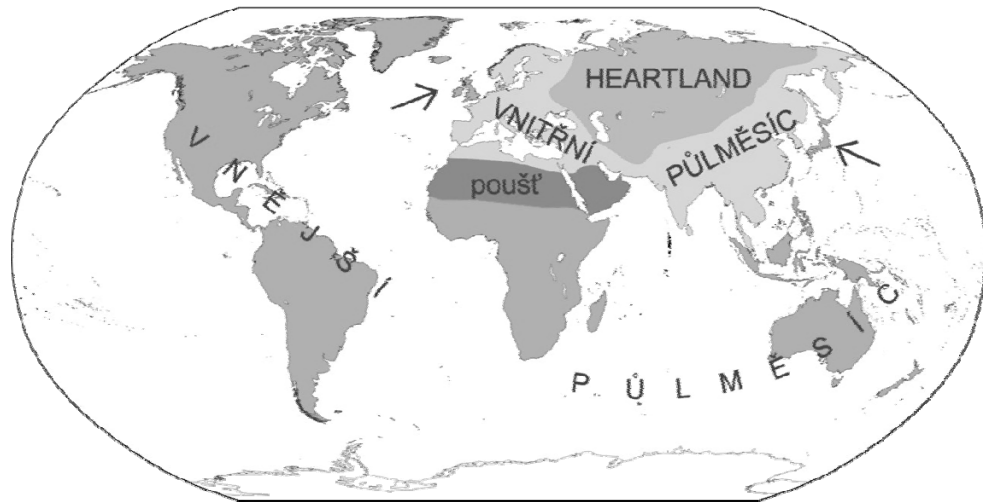
Po první světové válce Mackinder vymezil na pevnině 3 oblasti podle míry dominance pozemní a námořní síly:

Heartland, Vnitřní púlměsíc a Vnější púlměsíc

- **Heartland** je rozšířená pivovní oblast (vedle bezodtokých oblastí Střední Asie a úmoří Severního ledového oceánu i povodí Baltského a Černého moře a severní čínské a indické toky). Heartland nemá přístup k nezamrzajícím mořím, tvoří proto vnitrozemí Světového ostrova a je jednoznačnou sférou dominance pozemních mocností. K čistě geografickým charakteristikám přidává Mackinder také charakteristiky ekonomické – země Heartlandu mají obrovský přírodní potenciál – zásoby surovin, úrodnou půdu a díky železnici také možnost jejich efektivní přepravy. Díky těmto skutečnostem vládce Heartlandu dominuje celému světu, je také trvalým zdrojem expanze do oblastí s lepšími podmínkami pro vznik velkých civilizací (Čína, Indie, Evropa, Blízký Východ). Ale Mackinder sám neztotožňoval Heartland s Ruskem. Rusko sice v té době Heartlandu dominovalo, ale tak tomu být nemusí vždy. Mezi vládci Heartlandu nicméně Mackinder vidí jistou mocenskou kontinuitu (mongolská říše, Rusko, SSSR).
- **Vnitřní púlměsíc** přiléhá k Heartlandu. Jde o oblast aktivního soupeření pozemních a námořních sil, patří do ní hlavně Německo, tehdejší země Rakouska-Uherska a Osmanské říše, Indie a Čína.
- **Vnější púlměsíc** je od vnitřního púlměsíce oddělen mořem nebo pouštěmi, proto je nedostupný pro pozemní mocnosti a je jednoznačnou sférou námořní moci. Do vnějšího púlměsíce byly řazeny zejména Velká Británie, Subsaharská Afrika, Japonsko, Austrálie a Amerika.

Pokud by se podařilo „pozemní“ mocnosti z Heartlandu ovládnout část Vnitřního púlměsíce (a tím se dostat na pobřeží Světového oceánu), získala by tato mocnost absolutní dominanci nad světem. K tomu by mohlo dojít dvěma způsoby: buď zevnitř (Rusko by ovládlo část Vnitřního púlměsíce, např. Indii, nebo Východní Evropu), nebo zvenjšku (některý ze států Vnitřního púlměsíce – nejpravděpodobněji Německo – by ovládl Rusko). Mackinder proto vidí jako klíčový vztah mezi západní částí Heartlandu a střední Evropou. Známý je jeho výrok: „Kdo vládne východní Evropě, ovládá Heartland. Kdo vládne Heartlandu, ovládá Světový ostrov. Kdo vládne Světovému ostrovu, ovládá svět.“ Proto i na základě tohoto Mackinderova axiomu měly po 1. světové válce vítězné mocnosti snahu zabránit případnému spojení Ruska a Německa vytvořením „narázníkového“ pásma v podobě mnoha

menších vzájemně zneprátených (a proto spojenecké svazky se Západem hledajících) států ve střední a východní Evropě.

Obr. 2 Mackinderova teorie Heartlandu

*Rovnováha Heartlandu
a Ameroevropy*

Mezi dvěma světovými válkami Mackinder přišel s novým pohledem na vzájemný poměr námořní a pozemní síly. Vytvořila se podle něj rovnováha sil mezi dvěma mocenskými póly, které tvoří:

- **Ameroevropa** neboli **Úmoří Vnitrozemského oceánu**, tj. úmoří Severního Atlantiku, který přestal být dopravní překážkou a na jehož březích se rozkládá prostor života západní civilizace (dominují jí USA, Francie, Británie),
- **Heartland** (ovládá ho SSSR).

Vzhledem k tomu, že mezi Ameroevropou a Heartlandem existuje faktická rovnováha sil, mohou se mezi nimi vytvořit nekonfliktní vztahy a dokonce mohou spolupracovat proti silám, které se tuto rovnováhu snaží narušit (např. proti Německu během 2. světové války).

Nikolas Spykman

Nikolas J. Spykman (1893–1943) úzce navazuje na Mackinderovy práce, ale udržuje spíše realistický pohled na vztahy mezi západem a východem, od kterého se Mackinder ve svých posledních pracích odklonil. Spykman se soustředil hlavně na pohyb moci a síly v geografickém prostoru a snažil se dokázat, že geografický prostor je základní determinantou pro utváření zahraniční politiky států. Základní jednotkou jsou sice v mezinárodních vztazích státy, ale skutečnými „geopolitickými hráči“ jsou podle něj pouze velmoci. Malé státy mají podřízené postavení, z hlediska velmocí: „představují vakuum v oblasti vysokého politického tlaku. Jejich život není dán jejich silou, ale tím, že nikdo neusiluje o jejich území, nebo tím, že mají být uchovány jako nárazníkové státy či jako závaží v mocenské rovnováze zájmů silných národů. Když tato rovnováha zmizí, malé státy obvykle zmizí s ní...“

Spykman dělí svět obdobně jako Mackinder na 3 zóny:

Nový pojem: Rimland

- **Heartland** (vnitrozemí Eurasie),
- **Rimland** (pásma izolující Heartland od nezamrzajících moří, územně totožný s Mackinderovým vnitřním půlměsícem),
- **Vnější ostrovy a kontinenty** (Offshore Islands and Continents).

Na rozdíl od Mackindera ale klade mocenský zdroj do Rimlandu, pásu obklopujícího Heartland. Do něj patří celá Evropa s výjimkou Británie, Blízký východ, indický subkontinent a Dálný východ. Tato oblast leží mezi mocí mořskou a pevninskou mocí a její ovládnutí

jednou mocností by znamenalo zásadní posun ke globální dominanci. Proto jeho závěr zní: „Kdo kontroluje Rimland, ovládá Eurasii, kdo ovládá Eurasii, kontroluje osudy světa.“ USA jsou podle Spykmana ostrovem ve Světovém oceánu, tento ostrov ale není izolovaný. Pro obranu USA je klíčové zabezpečení dvou částí Eurasie, které leží nejbliže k území USA: Dálného východu a Evropy. Mocenské postavení USA by přitom na Dálném Východě ohrožovalo společenství SSSR a Číny, v Evropě pak hlavně její politická integrace.

Spykmanovy teorie se odrazily v zahraniční politice SSSR (který se značně angažoval ve snaze ovládnout některé státy Rimlandu) a zejména USA, které naopak považovaly za důležité bránit sovětskému pronikání do Rimlandu (např. garance obrany Turecka a Řecka, válka v Koreji (1950–1953), válka ve Vietnamu). Spykmanův vliv se také odrazil v tzv. **konceptu zadržování komunismu** (*containment*) – vytvoření soustavy vojenských paktů namířených proti SSSR tvořených vždy USA a skupinou spojenců v Rimlandu (NATO, CENTO – Bagdádský pakt, SEATO – Pakt pro jihovýchodní Asii).

Profesor Utažské univerzity **Donald W. Meinig** (* 1924) v roce 1956 přichází s kritikou Mackinderových i Spykmanových teorií. Domnívá se, že chápání Heartlandu a Rimlandu jako čistě prostorových kategorií je chybné. Prostor je sice důležitý činitel, není jej ale možné používat bez současné analýzy kulturních charakteristik, které utvářejí charakter jednotlivých národů a států. Tyto charakteristiky jsou dynamické v čase, proto může Rimland inklinovat jak k Heartlandu, tak k moři – případně inklinaci měnit (např. Čína, ale dokonce i Británie neinklinovala celou svou historii k moři). Pro zjednodušení bere v úvahu jedno základní kritérium – vztah k souši, či moři. Toto použil při vymezení světa na pět oblastí:

Donald Meinig

- **Heartland**, který chápe jako stepní a pouštní oblasti Eurasie, na západě ho ohraničuje Volhou a Kaspickým mořem, a na severu pásem lesů a na východě čínskou provincií S'-čchuan (Sìchuān). Heartland je obýván převážně pevninskými národy, které mají podobné základní znaky – způsob obživy pastevectví, jednoduché zemědělství. Z této oblasti je možné šířit tlak na všechny světové strany. Příkladem mu jsou Mongolové, kteří pronikli až na Moravu. K Heartlandu přiléhají dva pásy:
- **Vnitřní (Kontinentální) a Vnější (Mořský) Rimland**. Nejsou vymezeny striktně geograficky, ale povahou národů, které zde žijí. Vnitřní Rimland je obýván suchozemskými národy a vnější „mořskými“. Většinu států Rimlandu zařadil Meinig do jeho mořské části, do pevninské skupiny počítal například Indii s Čínu. Následným pásem jsou ostrovy Vnějšího půlměsíce, rozdělené na:
- **Vnitřní a Vnější ostrovy**. Vnitřní ostrovy konvergují k souši a vnější k moři.

Vzhledem k tomu, že příslušnost zemí k Vnitřnímu nebo Vnějšímu Rimlandu, případně k Vnitřním nebo Vnějším ostrovům se může měnit, nemá soupeření pozemní a námořní moci pouze mocenský, ale také kulturní aspekt. Meinig uvádí, že boj o myšlení a duše lidí je možná důležitější součástí geopolitiky než vojenská síla a doporučuje proto USA nejen „vyvážet vojáky“, ale i vlastní kulturu a způsob života. Podobně ostatně uvažoval v té době i SSSR (ideologické ovlivňování rozvojových zemí).

Bipolární směr geopolitiky (geostrategie) završil **Colin S. Gray** (* 1943), který ve svých teoriích zohlednil zlepšení vztahů mezi Sovětským svazem a USA, z jejichž vzájemných vztahů vymizel jakýkoliv silový aspekt. Dle něj je konflikt mezi pozemní a námořní mocí „věčným konfliktem“. Heartland ovládaný Ruskem je podle něj silný hlavně díky velikosti svého prostoru – díky němu má dostatek času na konsolidaci své síly v případě útoku (např. Napoleonův útok v roce 1812, Hitlerovo tažení v roce 1941). Dominance Heartlandu se projevuje pouze západním směrem, neboť na východě se mu vytvořil silný konkurent v podobě Číny. Hlavní zájem má Heartland podle Graye o oblast Perského zálivu.

Colin Gray

Hlavní problém USA vidí v jejich nezájmu angažovat se ve světě s odvoláním na geografickou vzdálenost. Gray tvrdí, že mezinárodní vztahy (respektive ochota angažovat se) nejsou formulovány na základě normálních, ale podle „mentálních“ map. Důležitost oblasti v představách politiků klesá přímo úměrně se vzdáleností od jejich země, i když mají reálnou schopnost použít sílu i v odlehlé oblasti. Podporuje také doktrínu zadržování komunismu ve světě, od které americká administrativa začala po období tání ustupovat.

2.3 Multipolární teorie

Saul Cohen

Hlavním představitelem multipolárních geopolitických teorií je **Saul Cohen** (* 1925), který ve svých teoriích reagoval na vývoj v 60. letech 20. století, kdy rostly rozpory v západním i východním bloku (SSSR – Čína) a začaly se množit regionální konflikty „mimo pravidlo“ bipolárně rozděleného světa.

Teorie geopolitických a geostrategických regionů

Cohen odmítl striktně bipolární chápání světa i představu, že svět tvoří jakousi „geopolitickou jednotu.“ Podle něj má naopak podobu soustavy navzájem odlišných a ovlivňujících se makroregionů. Ty se vytvářejí na dvou hierarchických úrovních: celosvětové (geostrategické regiony) a regionální (geopolitické regiony).

Geostrategické regiony jsou dva, odpovídají mocenským sférám vlivu USA a SSSR, resp. tradičnímu dělení na Východ a Západ (resp. pozemní a námořní moc) a jsou značně nejednotné. **Geopolitické regiony** jsou pak menší jednotky, které jsou (až na Jižní Asii) mocensky podřízeny regionům geostrategickým, jsou relativně politicky, kulturně i hospodářsky jednotné. V jejich rámci se projevují integrační tendence.

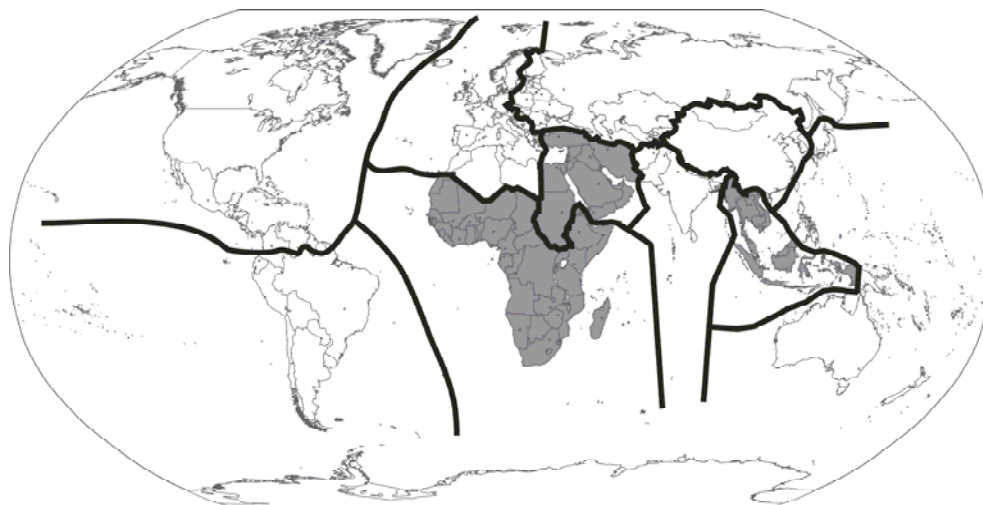
Tab. 1 Cohenovy geostrategické a geopolitické regiony

Geostrategický region	Geopolitické regiony
Přímořský svět závislý na obchodu (<i>Trade Dependent Maritime World</i>)	Angloamerika a Karibik
	Jižní Amerika
	Přímořská Evropa a Maghreb
	Subsaharská Afrika
Eurasijský kontinentální svět (<i>Eurasian Continental World</i>)	Ostrovní Asie a Oceánie
	Heartland s východní Evropou
(mimo geostrategické regiony)	Východní Asie
	Jižní Asie

Vedle Jižní Asie, která leží mimo oba geostrategické regiony a je potenciálně jádrem třetího geostrategického regionu, existují podle Cohenova členění ještě dvě území, která nejsou ani geopolitickými regiony: Jihovýchodní Asie a Střední Východ. Obě klasifikuje jako „**pásma otřesu**“, protože jsou politicky fragmentovaná a nestabilní, bez tendencí k integraci. O obě pásma otřesu mají zájem USA i SSSR jako vedoucí státy geostrategických regionů a vlastně pouze v nich probíhá jejich soupeření, příslušnost ostatních oblastí není sporná. Vzhledem k tomu je pro obranu USA nutné udržování mocenských pozic pouze na těchto místech, nikoliv v celém Rimlandu.

Svoji teorii Cohen několikrát revidoval. Poprvé v roce 1982, kdy pod vlivem růstu intenzity konfliktů v Africe přehodnotil Subsaharskou Afriku na třetí pásmo otřesu. Další novinkou byla teze o **pěti světových velmocích**, za které považoval USA, SSSR, Čínu, Japonsko a sjednocující se západní Evropu. Každá z velmocí si pak podle něj vytváří vlastní sféru vlivu v rámci příslušného geostrategického regionu. Vedle nich uvádí i 27 mocností „druhého řádu“ (např. Austrálie, Brazílie, Nigérie, Polsko) a tvrdí, že i další země jsou ve vzájemných

hierarchických vztazích nad- a podřízenosti, existují státy „třetího“, „čtvrtého“ i „pátého“ řádu. Tehdejší Československo klasifikoval jako stát třetího řádu.

Obr. 3 Cohenovy geostrategické a geopolitické regiony (verze 1982 – tmavě pásma otřesu)

Revize v roce 1991 reagovala na situaci po faktickém zhroucení východního bloku a poměrně přesně odhadla následující vývoj. Východní Evropu v této revizi Cohen označil za přechodový region mezi oběma geostrategickými regiony, který se v budoucnosti buď jako celek připojí k západu, nebo si jeho východní část ponechá orientaci na Heartland. Z pásem otřesu zůstalo podle Cohena aktivní už jen jedno – Střední Východ. Afrika se stabilizuje na běžný geopolitický region a Jihovýchodní Asie byla rozdělena mezi přilehlé sousední geopolitické regiony.

2.4 Nová geopolitika

S kritikou klasických směrů přicházejí již v 60. letech 20. století manželé **Harold a Margaret Sproutovi** (1901–1980, 1903–2004). Ti vytýkají „starým směrům“ dva aspekty: přílišnou orientaci na geografický prostor a geografický determinismus. Tyto dva základní pilíře „staré“ geopolitiky nahrazují posibilistickým přístupem. Jeho základem je teorie environmentální triády. Ta je tvořena subjektem, okolím subjektu a jejich funkčním vztahem. Geografický determinismus je pouze jedním z faktorů, kterým okolí subjektu ovlivňuje subjekt samotný. Existuje však obrovský počet všech dalších faktorů, který subjekt ovlivňuje. Rovněž subjekt sám nutně ovlivňuje své okolí, ale pouze v intencích, které mu toto okolí umožní. Na tyto koncepce navazují např. Harvey Starr, John O'Loughlin a další. Většinou zdůrazňují význam subjektů, aktérů (lidské aktivity), odmítají geografický determinismus. Svět chápou jako pestrou mozaiku heterogenních regionů.

Sproutovi

2.5 Kritická geopolitika

Jako kritická geopolitika se neoznačuje žádná ucelená teorie, ale směr, který poukazuje na problémy, které geopolitika přináší do mezinárodních vztahů. Představiteli jsou Richard Ashley (odmítá universalismus mezinárodních vztahů, zdůrazňuje jedinečnost, originalitu), Simon Dalby a hlavně **Gearóid Ó Tuathail** (Gerard Toal). Ó Tuathail se snaží ukazovat na nebezpečí geopolitiky, která není pouze vědou, ale hlavně metodou, která dává vládcům

Gearóid Ó Tuathail

právo organizovat, okupovat a spravovat prostor. Zjednodušeně řečeno, teoretikové se všemožně snažili své teorie přivést do praxe a právě v tomto je geopolitika problematickou vědeckou disciplínou. Mackinderovy názory, rozdělení světa a vztahy mezi oblastmi hodnotí jako „racionalistický pohled imperialisty, který chce eliminovat nejasnost, nahodilost a chaos mezinárodních vztahů“. Kritickou geopolitiku vidí spíše jako snahu o změnu v uvažování, o změnu metod a o zabránění zjednodušujícím tendencím klasické geopolitiky. Dále se ve svých pracích pokouší vyhnout národnímu subjektivismu a zařadit se tak svým „nadmárodním“ úhlem pohledu do metodického přístupu, který vyžaduje současná geopolitika.

SHRNUTÍ

Geopolitika je chápána buď jako věda, která studuje zákonitosti a vliv geografického prostředí na politické struktury nebo je to věda která studuje pohyb moci v prostoru. Anglosaská škola ji navíc ale chápe jako geostrategii, návod pro státy, jak by se v zájmu naplnění svých zájmů měly chovat. Německá škola zase dala státům nástroj a ospravedlnění pro „přirozenou“, expanzionistickou politiku v mezinárodních vztazích. Postupně vznikají i jiné politiky, které jsou založeny na jiných základech než je pojetí moci, teritoria a síly státu a přinášejí do geopolitiky sociální a kulturní aspekty.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Popište geopolitiku jako vědeckou disciplínu – z jakých základů čerpá, v jaké době vznikla a jak se vyvíjela.
2. Jaká jsou východiska německé geopolitiky, jaký byl její vývoj, hlavní představitelé?
3. Jaká jsou východiska anglosaské geopolitiky, její vývoj, hlavní představitelé?
4. Uveďte základní kritiku jednotlivých škol geopolitiky.

Pojmy k zapamatování

pozemní a námořní moc, Heartland, Rimland, Eurasie, Mahan, Ratzel, Mackinder, Cohen, geopolitika, moc, území

3 Politická mapa světa

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- vyjmenovat typy územních útvarů na politické mapě světa,
- vysvětlit znaky nezávislých států i obtíže se zařazením některých z nich,
- odlišit pojmy kolonie, nesamosprávné území a závislé území.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **100 minut**.

Průvodce studiem

Politické mapy jsou součástí každého atlasu a setkáváme se s nimi prakticky denně. V této kapitole se budeme věnovat hlubšímu rozboru toho, jaké politicko-územní útvary na ní můžeme najít, jaké znaky musí splňovat nezávislé státy a které části zeměkoule jsou „mezinárodní“.

3.1 Prostorově-politická organizace společnosti

Za prostorově-politické systémy se označují objektivně vzájemně spjaté elementy politické sféry společnosti ve vymezeném teritoriu. Z hlediska geografického lze považovat za prostorové vyjádření politických systémů tzv. politické regiony. Politické regiony jsou základní prostorovou jednotkou a objektem zkoumání politické geografie.

Existují dva typy prostorově-politických systémů:

- **Systémy *de iure* (institucionalizované)** – fungují v hranicích vymezených právními akty a zpravidla mají nějaké centrální politické orgány (např. stát, okres, obec, autonomní republika, volební obvod).
- **Systémy *de facto* (neinstitucionalizované)** – hranice jejich působení není stanovena žádnými formálními právními akty a zpravidla nemají orgány politického řízení. Geograficky nemají podobu homogenního regionu (jako systémy *de iure*), ale nodálního regionu s jádrem a periferií (např. kulturní regiony, oblasti aktivit separatistických hnutí, světové politické regiony).

*politické jednotky
de jure a de facto*

Politické regiony zpravidla mají hierarchickou strukturu. Nejnižší jednotkou je primární administrativní jednotka (obec), dále pokračujeme přes jednotky územně-správního členění a stát ke společenství států.

Politický region je výsledkem úsilí člověka o politickou organizaci prostoru. Pro jednotlivce představuje politickou organizaci prostoru dům a rodinný pozemek, pro rod rodové teritorium, pro kmen kmenové teritorium a pro národ národní teritorium. Z výše uvedeného je zřejmé, že důležitým prvkem politických regionů je také jistá forma sociálního pouta mezi obyvateli politického regionu. Někteří autoři v této souvislosti používají označení tohoto sociálního pouta jako „politického společenství“. Důležitým jevem při vytváření politických regionů je také vytvoření centrálního střediska, ve kterém se koncentrují politické aktivity komunity na daném území.

Politický region

3.2 Stát jako základní politický region

Stát Termín **stát** se používá zcela běžně a jeho působení se v našich životech odráží každodenně. Formální definice říká, že „stát je taková institucionalizovaná forma společenského života na určitém území, která prostřednictvím všeobecně závazných pravidel chování, za kterými stojí jeho mocenská autorita, působí na společenské vztahy“. Co to ale v praxi znamená?

Znaky státu

- Stát je forma společenského života – tj. určitá organizace vztahů mezi lidmi, nezbytným předpokladem státu je tedy **obyvatelstvo**.
- Zmíněná forma společenského života má instituce – čili vztahy mezi lidmi nejsou organizovány na základě (pouhých) obecných pravidel, ale pomocí „úřadů“, které mohou určovat pro všechny závazná pravidla a které mají právo plnění těchto pravidel vynucovat silou – stát má tedy **státní moc**.
- Jde o formu společenského života na konkrétním území, čili každý stát musí mít nějaké **území**.

Každý stát má tedy několik charakteristických znaků. Základními jsou: státní území omezené státními hranicemi, trvale sídlící obyvatelstvo, státní moc. Současná geografie se zabývá především státním územím, vymežováním státních hranic a charakteristikami obyvatelstva. Politický systém zkoumají především politické vědy (politologie) a ekonomický systém je předmětem zájmu ekonomů (ekonomie).

Stát je základním typem politického regionu. Vyskytují se názory, že státy jsou dokonce „jediný reálně existující region“ vůbec. Stát je hlavním fenoménem, který určuje průběh a výsledky ekonomických, politických, sociálních, ekologických a jiných procesů, které jsou v rámci jeho prostorového vymezení uzavřené. Stát je hlavním předmětem studia politické geografie.

K **označení států** slouží řada symbolů: název státu, hlava státu (osoba, která „zastupuje stát navenek“), státní vlajka, státní znak, hymna. Tyto symboly neslouží jen k odlišení států navzájem, ale také k upevnění (případně možnosti vyjádření) sounáležitosti obyvatelstva s jinak poměrně abstraktní institucí („institucionalizovaná forma společenského života“).

Pro zájemce: Co všechno prozradí o státu státní symboly?

Státní symboly v sobě často neobsahují pouze prostou informaci o identitě státu, ale slouží i k demonstraci politického, ideologického nebo kulturního směřování státu. V oficiálních názvech státu se zpravidla zdůrazňuje státní forma (Česká republika, Spolková republika Německo), někdy etnická příslušnost obyvatel (Egypťská arabská republika) či jejich náboženství (Íránská islámská republika), výjimečně i ideologie (Vietnamská socialistická republika). Podobně volba barev vlajky může vyjadřovat politické sympatie nebo jazykovou sounáležitost s jinými zeměmi (např. slovanská kombinace bílá – modrá – červená odvozená z vlajky Ruska, „africké“ barvy žlutá – zelená – červená převzaté z vlajky Etiopie nebo „arabské“ barvy červená – bílá – černá – zelená kombinující barvy význačných muslimských dynastií). Protože se prostřednictvím státních symbolů demonstruje vztah obyvatelstva ke státu, bývají jejich změny vnímány dost emotivně (např. část obyvatelstva našeho státu se odmítá ztotožnit s označením „Česko“ a preferuje úřední název „Česká republika“).

3.2.1 Státní moc

Státní moc Zastavme se krátce u jednoho z „definičních“ znaků státu, u pojmu **státní moc**. Jde o sílu, která je schopna zabezpečit (třeba i donucovacími prostředky) formování, upevnění a ochranu soustavy společenských vztahů ve státě. Jednoduše řečeno jde o to, že stát „určuje pravidla“, podle kterých se společnost řídí, a zajišťuje jejich plnění. Stát má dokonce právo si plnění pravidel vynutit, jako jediná síla ve státě má totiž právo na legitimní použití násilí (může např. na základě soudního rozhodnutí umístit jedince, který porušuje závazná pravidla chování, do vězení – nikdo jiný než stát přitom toto právo nemá). Pro uplatňování státní

moci přitom platí tzv. princip teritoriality: státní moci podléhají všechny osoby (bez ohledu na občanství) i organizace nalézající se na území státu.

Existence státní moci je nutná k tomu, aby stát mohl plnit své funkce vzhledem k obyvatelstvu (tj. organizovat společenské vztahy) i zahraničí (tj. zajišťovat obranu). Nositeli státní moci jsou **státní orgány**, tj. zákonem vytvořené subjekty mající právo rozhodovat jménem státu (úřady, soudy, vláda, parlament). Vedle nich jsou ve státě i specifické složky plnící zvláštní úkoly (policie, armáda, atd.).

Podle charakteru své činnosti se zpravidla rozlišuje **moc zákonodárná, výkonná a soudní**. V demokratických zemích jsou tyto složky státní moci odděleny (zajišťují je rozdílné státní orgány) a vzájemně se kontrolují.

Členění státní moci

Zákonodárná moc (legislativní) obecně určuje pravidla vztahů mezi obyvateli státu (zákony), státní rozpočet a schvaluje mezinárodní smlouvy.

Zákonodárná moc

Zákonodárnou moc představuje nejčastěji parlament. Parlamenty jsou specifická přímo volená kolektivní rozhodovací tělesa, která mají vždy „kolegiální charakter“ (neexistuje hierarchická stavba, všichni poslanci mají jeden hlas, rozhoduje se kolektivně). Mají vždy celostátní působnost a vždy disponují určitými základními pravomocemi (pravomoc přijímat zákony a státní rozpočet).

Parlamenty mohou být organizovány jako jednokomorové nebo dvoukomorové. V jednokomorových parlamentech tvoří všichni poslanci jeden sbor, dvoukomorový parlament pak tvoří dva sbory, které se většinou liší pravomocemi a někdy i způsobem vytvoření (horní komora nemusí být volena – jmenování, dědičné členství apod.). Dolní komora bývá volena přímo a zastupuje obyvatelstvo státu jako celek, horní komora pak reprezentuje zájmy dílčí, zejména:

- zájmy členských států federací (v těchto případech paritní zastoupení členů federace – např. v Senátu USA má každý členský stát bez ohledu na velikost 2 senátory),
- zájmy územních jednotek a zákonodárný korektiv dolní komory v decentralizovaných státech (Francie – Senát tvoří zástupci zastupitelstev departementů a obecních rad, Itálie – Senát volen v krajích, Španělsko – Senát částečně volen regiony),
- zákonodárný korektiv dolní komory a konzervativní stabilizátor politického života (Británie, ČR),
- (výjimečně) vnášení lobbistických zájmů do parlamentu (Irsko, Slovinsko – horní komory volí zájmové a oborové korporace, jejich pravomoci jsou ale velmi slabé).

Jednokomorový parlament je typický pro unitární republiky, dvoukomorový pro monarchie a federativně uspořádané republiky (ne ale výlučně).

Výkonná moc (exekutivní) ve státě je vykonávána hlavou státu a vládou. V širším slova smyslu se považují za výkonné orgány všechny orgány kromě zákonodárných a soudních. Tyto orgány se nazývají exekutivou nebo veřejnou správou. **Hlava státu** je osoba, která zastupuje stát navenek (podpisy smluv, pověřování diplomatických zástupců apod.). Pravomoci hlavy státu ve vztahu k vnitrostátním záležitostem závisí na typu státu, v některých zemích jsou prakticky nulové (např. japonský císař má ústavou přímo zakázáno zasahovat do vnitřní politiky státu), jinde hlava státu vede i vládu (např. v prezidentských republikách, typicky v USA). **Vláda** (rada ministrů, kabinet ...) je nejvyšší správní orgán státu. Její mocenské postavení je zakotveno v ústavě, je kolektivním orgánem, jehož členy jsou ministři, pověřeni řízením jednotlivých resortů. V čele vlády stojí předseda vlády (premiér).

Výkonná moc

Soudní moc **Soudní moc** má dva hlavní úkoly: rozhoduje v oblasti občanskoprávních, rodinných a pracovních vztahů a v záležitostech trestných činů a kontroluje činnost ostatních státních orgánů a interpretuje zákony. Výkonem soudní moci jsou pověřeny nezávislé soudy.

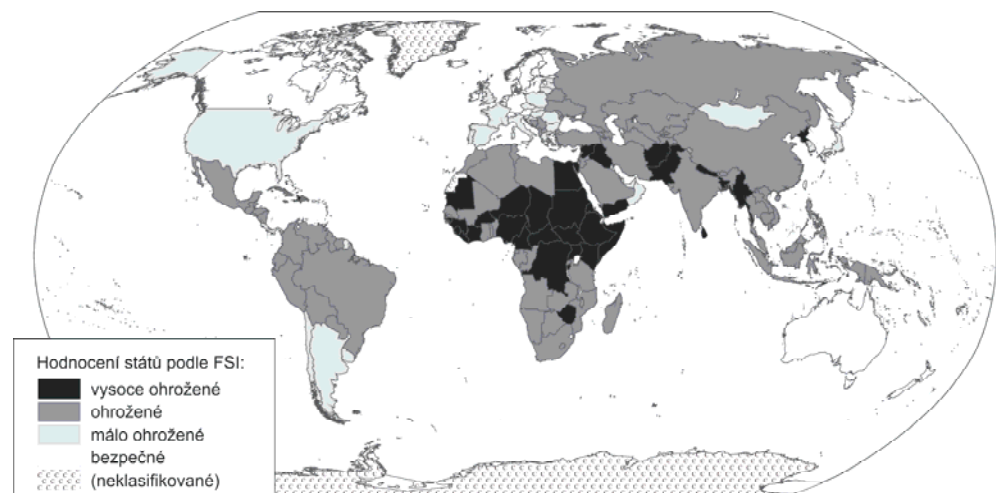
Organizace a efektivita státní moci

Organizace státní moci je jedním ze základních kritérií pro formální klasifikace států (na republiky a monarchie, na demokracie, autoritářské a totalitní státy). V praxi není důležité jen legislativní vymezení úkolů jednotlivých složek státní moci, ale také skutečnost, jestli jsou tyto pravomoci vůbec vykonávány a jak efektivně jsou vykonávány (např. pravomoci policie se v jednotlivých zemích příliš neliší, jistě ale bude z hlediska společenských vztahů v dané zemi zásadní rozdíl, jestli se jí podaří odhalit pachatele u 80 % trestných činů, nebo pouze u 10 %).

V některých případech je ústřední vláda státu tak slabá nebo neefektivní, že její faktická moc je na většině státního území velmi malá nebo žádná. Takové země se označují jako zhroucené státy (failed state). Zhroucení státu je značně tíživé pro místní obyvatelstvo, protože jejich vláda ho nedokáže ochránit před kriminalitou ani mu nezaručuje základní veřejné služby. Rovněž do mezinárodně-politických vztahů vnáší zhroucené státy řadu komplikací – na jejich teritorium se totiž často uchylují mezinárodní kriminální gangy nebo teroristé.

FSI Hrubou představu o míře, s jakou státní moc skutečně kontroluje a ovlivňuje dění ve státě, může poskytnout tzv. **Failed States Index (FSI)**. Index byl navržen organizací Fund for Peace v roce 2005 a je pravidelně publikován v časopise Foreign Policy. Vychází z 12 indikátorů, každý z nich je hodnocen 0–10 body (0 nejnižší a 10 nejvyšší míra zranitelnosti), 4 indikátory jsou sociální, 2 ekonomické a 6 indikátorů je politických. Součet dosahuje hodnot 0–120 bodů (0 absolutně funkční stát, 120 absolutně nefunkční):

- nad 90 bodů: státy vysoce ohrožené (alert),
- 60–90 bodů: státy ohrožené (warning),
- 30–60 bodů: státy málo ohrožené (moderate),
- do 30 bodů: státy bezpečné (sustainable).

Obr. 4 Hodnoty FSI v roce 2013

Pro zajímavost si uvedeme některé znaky, které podle tvůrců indexu ukazují, že státní moc nefunguje dobře: demografické tlaky (např. vysoký počet nebo hustota obyvatel ve vztahu k disponibilním zdrojům), masivní pohyb uprchlíků nebo vnitřně vysídlených osob, kolektivní nepřátelství vůči skupinám obyvatel, trvalý odchod obyvatelstva, ekonomická nerovnost skupin obyvatelstva, prudký ekonomický pokles, kriminalizace a delegitimizace státu (např. korupce), zhoršení veřejných služeb, nerespektování lidských práv, bezpečnostní

aparát mimo státní kontrolu (např. existence polovojských jednotek podřízených elitám, politickým stranám nebo jiným skupinám), rozdělení elit na základě skupinových znaků (kulturních, etnických, rasových apod.), intervence cizích států.

Pro zájemce: Kde si „umějí vládnout“?

Nejvyšších hodnot FSI dosahují Somálsko (113,9), DR Kongo (111,9), Súdán (111,0), Jižní Súdán, Čad, Jemen, Afghánistán, Haiti, Středoafrická republika – v těchto zemích zpravidla ústřední vlády ovládají jen část území, pohraniční oblasti jsou často úplně mimo kontrolu, a ani na územích pod kontrolou vlády nefungují základní veřejné služby. Typickým zhrouteným státem je Somálsko, které si fakticky rozdělilo na drobné „úředěly“ klanové vůdci a moc mezinárodně uznané vlády nesáhá daleko za hranice hlavního města. Dlouhou dobu se dokonce poslanci parlamentu scházeli v sousední Keni, protože pořádat schůze v Somálsku se jim jevilo jako příliš riskantní.

Naopak neefektivnější je státní moc ve státech severní Evropy (Finsko 18,0, Švédsko 19,7, Norsko 21,5), poměrně dobře je na tom i ČR (FSI 39,9, tj. 25. nejlepší výsledek), od výsledků neefektivnějších severovýchodních zemí nás sráží především korupce.

3.2.2 Státní suverenity, nezávislé státy

Jako **státní suverenity** se označuje nezávislost státní moci na jakékoli jiné moci uvnitř i vně hranic státu. Suverenity je základní podmínkou existence státu. Suverenity má vnější a vnitřní stránku:

Suverenity státu

- **Vnější suverenity** je výrazem nezávislosti státu na jiných státech. Faktická nezávislost v rozhodování ale nutně musí být spojena s mezinárodním uznáním státu jako subjektu mezinárodního práva, protože jen na jeho základě se může stát účastnit rovnoprávně mezinárodních vztahů (uzavírat smlouvy s jinými státy jako rovnocenný partner).
- **Vnitřní suverenity** je skutečnost, že státní moc funguje nezávisle na jakýchkoliv jiných politických organizacích. Podléhají jí všichni obyvatelé příslušného území a všechny organizace působící na tomto území.

Suverenity státu není nikdy absolutní, nezávislost jeho rozhodování je v reálné mezinárodní politice omezena právně (mezinárodními závazky státu, např. jeho členstvím v mezinárodních organizacích), ale také např. jeho postavením v mezinárodním obchodu (závislost na dovozu surovin, potravin, apod.), případnou „odkázaností“ na mezinárodní pomoc nebo vojenským a politickým nátlakem jiných států.

Pojem suverenity je spojen s dříve široce diskutovanou otázkou, kdo je vlastně oprávněn o státu rozhodovat, kdo je „nositel“ státní suverenity, resp. suverénem? Ve středověku hrál tuto roli panovník, v období buržoazních revolucí se pak prosadila koncepce, že jediným správným suverénem je národ, resp. lid.

Státy, jejichž státní moc je suverénní (nezávislá na státní moci jiného státu nebo na jiné politické síle), se označují jako **nezávislé státy**. Ne všechna území, která vyplňují politickou mapu světa ale mají tento charakter. Můžeme na ní najít tyto typy územních politických jednotek:

Nezávislé státy

- **nezávislé státy**, tj. území, která mají obyvatelstvo, území, státní moc, která je suverénní a schopná i ochotná vystupovat jako subjekt mezinárodního práva,
- **závislá území**, nejednotná skupina území, která nevystupují jako subjekty mezinárodního práva a v mezinárodních vztazích je zastupuje některý z nezávislých států,
- **mezinárodní území a prostory**, tj. území, která nepodléhají státní moci žádného státu (např. volné moře, kosmický prostor).

Státy jsou také hlavními – ale ne jedinými – aktéry mezinárodních vztahů. Kdo v mezinárodních vztazích vlastně může „legálně“ vystupovat, není jasně definováno žádnou mezinárodní smlouvou, jisté ale je, že státy jsou tzv. **původními subjekty mezinárodního práva**. Dalšími – tzv. **odvozenými subjekty mezinárodního práva** – jsou mezinárodní organizace. Jejich právo vstupovat do mezinárodních vztahů je odvozeno od států tím, že na ně státy část svých pravomocí přenesou. Za legitimní účastníky mezinárodně právních vztahů se označují i povstalci proti vládní moci (pokud jim státy přiznaly statut válčící strany), národně osvobozené hnutí v závislých a koloniálních územích a Mezinárodní výbor Červeného kříže. Do mezinárodních vztahů zasahují ale i další organizace, i když formálně nemají „způsobilost“ k mezinárodním právům a povinnostem. Jde hlavně o různé nadnárodní hospodářské korporace, které nezdávka disponují značným kapitálem (řádově až v objemu odpovídajícím středně velkým státům) a např. při umisťování svých investic jednájí přímo se státy.

3.2.3 Kolik je na světě nezávislých států?

Na zdánlivě triviální dotaz na počet nezávislých států můžeme poskytnout jen přibližnou odpověď: asi 200. Za „stoprocentně“ nezávislé můžeme označit všechny členské země OSN, těch je v současnosti 193. Členství v OSN jim otvírá přístup do všech ostatních mezinárodních organizací a až na drobné výjimky se všechny navzájem uznávají a udržují diplomatické styky. Dalším „nepochybně nezávislým“ státem je Vatikán, který vzhledem ke svému specifickému postavení duchovního i politického centra katolicismu do OSN nevstoupil, jeho nezávislost ale nikdo nepochybuje.

Vedle toho existuje několik zemí, které se sice snaží vystupovat jako nezávislé státy, ale mezinárodní společenství je buď většinou neuznává, nebo je jeho postoj nejednoznačný. Důvodem je zpravidla nedořešený vztah k původnímu vlastníkovému území, nebo skutečnost, že vlády fakticky žádné území nekontrolují (nevykonávají skutečnou státní moc). Postavení těchto území a zejména jejich obyvatel je svízelné: nemají možnost vstoupit do mezinárodních organizací, při pasových kontrolách nemusí být uznávány jejich dokumenty, apod.

Jde především o tato území:

Zvláštní případy

- **Kosovo**, které vyhlásilo v roce 2008 jednostranně nezávislost na Srbsku. K tomuto kroku nezaujalo mezinárodní společenství jednoznačné stanovisko, část států ho odmítá, protože nedošlo k dohodě s původním suverénem, tj. Srbskem, Jednotné stanovisko nezaujala ani EU – např. ČR nezávislost Kosova uznala, Slovensko ale ne. V současnosti (říjen 2013) uznává Kosovo pouze 106 členských států OSN (tj. 55 % členů), Tchaj-wan a Maltézský řád. Vstup Kosova do významnějších světových organizací blokuje nesouhlas Ruska a Číny.
- **Tchaj-wan**, jehož vláda sice kontroluje jen tento ostrov, považuje se ale za jedinou legitimní vládu celé Číny (k problému podrobněji v kapitole o státním území). Tuto pozici uznává 23 zemí světa, ostatní uznávají za legitimní vládu Číny vládu v Pekingu.
- **Západní Sahara**, jejíž území je prakticky celé obsazené Marokem. Maroko považuje tuto bývalou španělskou kolonii (do roku 1976) za své státní území, v exilu ale působí vláda, která usiluje o nezávislost země pod názvem Saharská arabská demokratická republika (SADR). V tomto případě je mezinárodní společenství rozpolcené podobně jako v případě Kosova: 87 členů OSN uznává právo Západní Sahary na nezávislost, z nich některé uznávají i SADR, jiné ji za legitimního reprezentanta Západní Sahary nepovažují. Na druhou stranu 42 zemí podporuje marocké nároky a řada zemí k problému nezaujímá žádný postoj.

- **Palestina** jako arabský stát, který měl podle původního plánu z roku 1948 vzniknout souběžně s Izraelem při rozdělení palestinského mandátního území na židovskou a arabskou část. Ve skutečnosti ale byl vyhlášen jen Izrael a zbytek území zabraly sousední arabské státy, v roce 1967 pak byl Izraelem obsazen i zbytek Palestiny. Palestinské zájmy začala od roku 1964 reprezentovat Organizace pro osvobození Palestiny (OOP). Ta se dlouhodobě odmítala smířit s existencí židovského státu a teprve po změně mezinárodního klimatu v druhé polovině 80. let přikročila v roce 1988 v exilu k formálnímu vyhlášení Palestinského státu. Pro tento stát si nárokovala zbytek bývalého mandátu v Palestině vně mezinárodně uznaných hranic Izraele, tj. 2 územně nesouvisející oblasti: pásma Ghazy a tzv. Západní břeh Jordánu. Nezávislost tohoto útvaru byla postupně uznána 134 státy světa (září 2013, 69 % členů OSN), přestože nikdy neovládal žádné území. Území Palestiny je z pohledu mezinárodního společenství okupované a o správu nad ním se dělí Izrael a tzv. Palestinská národní správa, která byla ustavena na základě palestinsko-izraelských dohod z roku 1993. Palestinská národní správa má pravomoci pouze ve vnitřních záležitostech, na mezinárodním poli (např. vůči OSN) nadále reprezentuje palestinské zájmy OOP. Té se podařilo na konci roku 2012 dosáhnout uznání palestinské státnosti na půdě OSN (dosavadní status „nestátního pozorovatele“ byl změněn na označení „nečlenský pozorovatelský stát“).

O „příčku níže“ než Kosovo, Tchaj-wan, Západní Sahara a Palestina stojí skupina **efektivně existujících států, kterým ale chybí mezinárodní uznání**. Jde vždy o země, s jejichž odtržením původní vlastník území nesouhlasil, obnovit svou suverenitu se ale snaží pouze politickými prostředky. V současnosti tuto skupinu zemí reprezentuje především Severní Kypr (uznává ho jediný stát – Turecko) a Somaliland (severní část Somálska). Za **povstalecké státy** se označují území, která jsou s původním suverénem ve faktickém válečném stavu, nebo existuje oprávněná obava, že se původní suverén pokusí svoji kontrolu území obnovit násilně. V současnosti jde především o dvě území odtržená od Gruzie – Jižní Osetie (uznává ji 5 členských zemí OSN) a Abcházie (uznaná 6 členskými zeměmi OSN) – a dále o Podněstří odtržené od Moldavska a o Náhorní Karabach oddělený od Ázerbájdžánu.

Povstalecké státy

Dalším útvarem, který má některé znaky nezávislého státu, je **Maltézský řád**. Podle mezinárodního práva je Svrchovaný řád maltézských rytířů suverénním subjektem mezinárodního práva bez vlastního území, jeho mezinárodně-právní subjektivita je pozůstatkem z dob, kdy řád vládl na Maltě. Řád má však i dnes dvě malá exteritoriální území (budovu v Římě a pevnost St. Angelo na Maltě), vydává vlastní mince a poštovní známky a má vlastní značku aut. Udržuje plné diplomatické styky s 94 státy světa (včetně ČR), v dalších šesti je zastoupen a má status pozorovatele v OSN.

Maltézský řád

Za „nezávislé“ označují samy sebe i tzv. **mikrostáty**. Nejedná se vůbec o státy, ale o podnikatelské nebo recesistické projekty napodobující státy a jejich instituce z komerčních pohnutek – kvůli přilákání turistů, vydávání napodobenin mincí nebo známek, apod. Řada podobných projektů vznikla i v ČR – např. „Valašské království“, „Jihočeské pohádkové království“, „Other World Kingdom“, apod.

Pseudostáty

3.2.4 Závislá území

Závislá území nejsou subjektem mezinárodního práva, podléhají suverenitě některého z nezávislých států. Historicky, zejména v období feudalismu, existovala celá řada právních typů závislosti. Některé byly víceméně formální (např. závislost Českého království na Svaté říši římské), jiné měly podobu odvádění pravidelných poplatků, apod. Od 19. století se pojem „závislá území“ zúžil na teritoria získaná při koloniálních výbojích.

Závislá území

Kolonie **Kolonie** zakládaly evropské státy hlavně z ekonomických důvodů, jako zdroj levných surovin a zemědělských produktů i jako odbytiště pro vlastní průmyslové výrobky. Vznikaly přitom kolonie čtyř odlišných typů:

- **osídlenecké kolonie** založené na přistěhovalcích z Evropy, kteří tvořili naprostou většinu jejich obyvatelstva, zatímco domorodci byli z kolonizovaných území vytlačeni (např. Kanada, Austrálie, některé státy USA),
- **okupační kolonie**, které Evropané pouze politicky ovládli, ale do kolonií se masově nestěhovali a neměnili původně etnickou strukturu (většina kolonií v Africe),
- **smíšené kolonie**, které byly obdobou osídleneckých kolonií (masové stěhování Evropanů), přistěhovalé obyvatelstvo se ale smísilo s domorodci (většina kolonií v Latinské Americe) a
- **plantážní kolonie**, určené k produkci tropických plodin; Evropané se do nich stěhovali málo, na práci ale byli masově dováženi dělníci z Afriky nebo Asie, postupně v nich tedy převládlo cizí obyvatelstvo, původem ale ne z Evropy (např. většina ostrovů v Karibiku).

V současnosti se jako závislá území označují teritoria, která disponují většinou znaků státu, ale nemají mezinárodně-právní suverenitu. Na rozdíl od klasických států nemusí mít ani stálé obyvatelstvo (např. norský Bouvetův ostrov). Od státu, na kterém je závislé, musí být vždy závislé území odděleno, a to buď politicky, nebo geograficky. Politické oddělení spočívá v tom, že stát závislé území sice spravuje, ale nepovažuje ho za integrální součást svého území (např. Man, Francouzská Polynésie ...). Územní oddělení: závislé území je od hlavního státního území značně odděleno (zpravidla leží na jiném kontinentu), má jiné složení obyvatelstva a jinou historii (např. Francouzská Guyana).

Zejména druhé kritérium je značně vágní, proto nejsou v geografické literatuře závislá území identifikována jednotně a odpověď na případnou otázku na počet závislých území by byla ještě obtížnější, než v případě nezávislých států. Běžně se uvádí 40–50 závislých území.

Současná závislá území však už s představou chudé vykořisťované kolonie nemůžeme spojovat, většina z nich o nezávislost neusiluje a současný stav jim v podstatě vyhovuje. Rovněž OSN, které si dalo původně do programu úsilí o důslednou dekolonizaci, spíše propaguje pro zbylá – většinou plošně malá a málo zalidněná – území jen vnitřní samosprávu. Už v roce 1946 vytvořila OSN seznam 72 tzv. **nesamosprávných území** (*Non-Self-Governing Territories*). V roce 1960 pak přijalo Valné shromáždění OSN deklaraci o poskytnutí nezávislosti koloniálním zemím a národům, podle které by všechna nesamosprávná území ze seznamu měla postupně získat nezávislost. Do současnosti zbylo na seznamu jen 17 území, většinou tak malých, že jejich politická nezávislost by byla jen obtížně realizovatelná.

Seznam nesamosprávných území OSN

Pro zájemce: Nesamosprávná území evidovaná OSN

Aktuálně jsou na seznamu nesamosprávných území uvedeny: Americká Samoa (USA), Americké Panenské ostrovy (USA), Anguilla (brit.), Bermudy (brit.), Britské Panenské ostrovy, Falklandy (brit.), Francouzská Polynésie, Gibraltar (brit.), Guam (USA), Kajmanské ostrovy (brit.), Montserrat (brit.), Nová Kaledonie (francouzská), Pitcairn (brit.), Svatá Helena (brit.), Tokelau (novozélandské území), Turks a Caicos (brit.), Západní Sahara (formálně španělská, fakticky ji ovládá Maroko).

Území, kterým garantuje autonomní postavení mezinárodní smlouva

Od závislých území je třeba odlišovat **speciální entity uznané mezinárodními smlouvami a dohodami**. Jedná se v podstatě o autonomní území, jejichž zvláštní statut je zabezpečen nejen vnitrostátním právem (jak je obvyklé), ale i mezinárodní smlouvou. V současnosti se jedná o Ålandy (Finsko), Svalbard (Norsko), Hongkong a Macao (Čína). Tato území byla ke svým zemím připojena na základě mezinárodní smlouvy vymíňující pro ně některá zvláštní práva (např. na Ålandách je jediným úředním jazykem švédština, nerostné bohatství Sval-

bardu je volně přístupné i jiným státům než Norsku, v Honkongu a Macau musí Čína následujících 50 let zachovat demokratický politický systém, apod.).

3.2.5 Mezinárodní území

V současnosti mají mezinárodní statut:

Mezinárodní území

- Antarktida,
- mezinárodní vody,
- kosmický prostor.

Pojem **mezinárodní vody** se vztahuje na všechny vodní plochy i zásoby vody vně hranic kteréhokoliv státu. Jde především o **volné moře**. Lodě na volném moři podléhají jurisdikci státu, ve kterém jsou registrovány (pod jehož vlajkou plují). Pouze v případech potírání pirátství nebo obchodu s otroky může na volném moři zasáhnout kterýkoliv stát. Specifickým typem mezinárodního území jsou **mezinárodní řeky**. Jde o vodní toky, které protékají více státy a na základě mezinárodní dohody byly „zmezinárodněny“, tj. jsou přístupné pro obchodní lodě všech států, případně všech států, přes které protékají. Nejdůležitější mezinárodní řeky jsou Dunaj, Kongo, Niger, Odra, Rýn a Senegal.

Území **Antarktidy** má mezinárodní statut od roku 1961, kdy vstoupila v platnost smlouva o Antarktidě z roku 1959. Podle této smlouvy je mezinárodní celý prostor jižně od 60° j. š. Platí v něm úplná svoboda vědeckého výzkumu, omezení hospodářských aktivit a úplný zákaz využití pro vojenské účely.

SHRNUTÍ

Základním politickým regionem je stát. Každý stát musí mít 3 znaky: státní území, obyvatelstvo a státní moc. Státní moc představuje sílu, která ve státě udržuje systém společenských vztahů a také zabezpečuje obranu státu. Většinou je státní moc dělena do tří větví – moci zákonodárné, výkonné a soudní. Na politické mapě světa jsou vedle nezávislých států také závislá území a mezinárodní území.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké znaky musí mít každý stát?
2. Proč není možné jednoduše odpovědět na otázku, kolik je na světě nezávislých států?
3. Kolik členů má OSN?
4. Co jsou „nesamosprávná území“ podle definice OSN?

Pojmy k zapamatování

Pojmy uvedené v textu tučně

4 Státní území

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- definovat státní území,
- rozpoznat různé typy omezení státní suverenity,
- vyjmenovat a odlišit jednotlivé způsoby legálního zisku a ztráty území.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **80 minut.**

Průvodce studiem

Ve škole se běžně učíme, které místo České republiky leží nejseverněji, které nejižněji – ale jak „hluboko“ do litosféry, nebo jak „vysoko“ do atmosféry sahá náš stát? Na to asi už budeme hledat odpověď obtížněji ... Následující text by Vám měl i na takové otázky odpovědět.

4.1 Části státního území

Části státního území

Z hlediska současné teorie státu je státní území základem každého státu, objektem výkonu státní moci a oblastí jeho kompetencí. Velice důležité je si uvědomit, že státní území není pouze plošný areál na zemském povrchu, ale prostor, který zasahuje i pod povrch a do vzdušného prostoru.

Státní území se skládá z:

- pevninského území včetně vnitřních vodních ploch (řek, jezer a kanálů),
- části moře přiléhající k pobřeží státu (pobřežní moře, vnitřní mořské plochy),
- geologického podkladu státního území a pobřežního moře,
- vzdušného prostoru nad státním územím a nad pobřežním mořem,
- a zvláštní případy (lodě plující pod vlajkou státu v mezinárodních vodách, území velvyslanectví apod.).

Suverenita státu zasahuje teoreticky až do středu Země. Tím se zásadně liší od soukromého vlastnictví půdy – pokud jste vlastníkem pozemku, patří vám pouze nejsvrchnější část (ornice), ale už ne podloží, např. ložiska uhlí (ta jsou státní).

Vzdušný prostor

Složitější situace nastává při vymezování hranic ve **vzdušném prostoru**, který je také součástí státního území. Podle mezinárodního práva má totiž každý stát plnou svrchovanost ve vzdušném prostoru nad svým územím (viz Pařížská smlouva o letecké přepravě z roku 1919). Na druhou stranu kosmický prostor je mezinárodní. O tom, v jaké výšce „končí“ vzdušný a „začíná“ kosmický prostor, se vedou na půdě OSN diskuse už několik desítek let, všeobecně se ale uznává, že letadla se pohybují (ještě) ve vzdušném prostoru a umělé družice Země (už) v prostoru kosmickém. Zdá se, že pro většinu států světa je akceptovatelná dohoda umísťující zmíněnou hranici do výšky 100 km. Suverenita státu nad vzdušným prostorem není ničím omezena, tj. letadla potřebují pro přelet přes jeho území povolení (družice ale ne, protože se pohybují „nad“ státním územím).

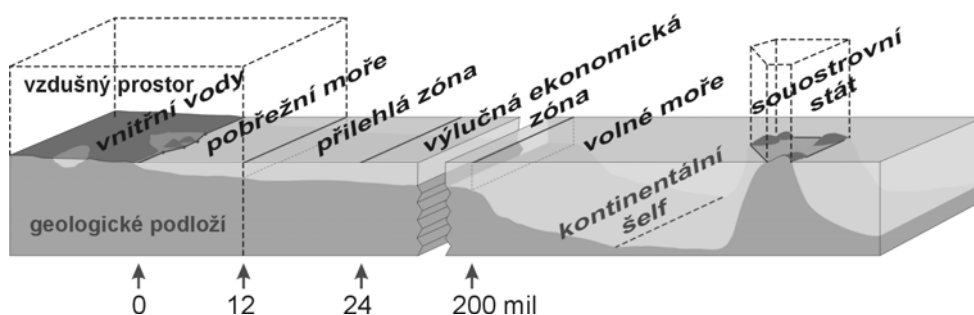
Vymezení území „do hloubky“ a „do výšky“ je jen teoretické, fakticky má smysl mluvit o státním území jen v těch místech, pro která existují technické prostředky kontrolovat a případně zabránit narušení suverenity. V případě geologického podkladu jde o dosažitel-

nou hloubku vrtů nebo dolů (cca 10 km), u vzdušného prostoru o letovou hladinu bojových letadel (cca 20 km).

4.2 Nároky pobřežních států na moře

Nejpropracovanější je otázka **ohrazení státního území vzhledem k mořím**. Zde se od starověku uplatňuje zásada, že státní území „nekončí“ pobřežní čarou, ale „přesahuje“ do moře zhruba do vzdálenosti, pro kterou je ještě možná účinná obrana z pevniny (dosah pobřežních děl). Toto jednoduché pravidlo se postupně precizovalo, v současnosti „nezaniká“ suverenita státu ostře, ale postupně se snižuje v několika na sebe navazujících páslech podél pobřeží. Nároky na pobřežní moře upravila Úmluva OSN o mořském právu podepsaná v Montego Bay (Jamajka) 10. 12. 1982 (u nás 240/1996 Sb.):

Nároky pobřežních států na moře

Obr. 5 Schéma možných nároků na moře

Poměrně složitý problém je, kde vlastně v „politickém smyslu“ končí pevnina. Nejde totiž o pobřežní čáru zachycenou na běžných mapách, tj. linii rozhraní mezi vodní plochou a souší při střední hladině oceánu (izohypsa 0 metrů nad mořem), ale o uměle vytýčenou čáru označovanou jako **základní linie**. Základní linie je ve většině případů linie největšího odlivu, v členitém pobřeží ale může být zjednodušena přímými úseky, které spojují nejvzdálenější výčnělky pevniny. Části moře mezi pevninou a základní linií se považují za **vnitřní vody**. Pojem „vnitřní vody“ zahrnuje dále veškeré vodní plochy a toky, které nejsou součástí světového oceánu (jezera, rybníky, řeky). Vnitřní vody jsou přímou součástí státního území a suverenita státu nad nimi není ničím omezena.

Vnitřní vody

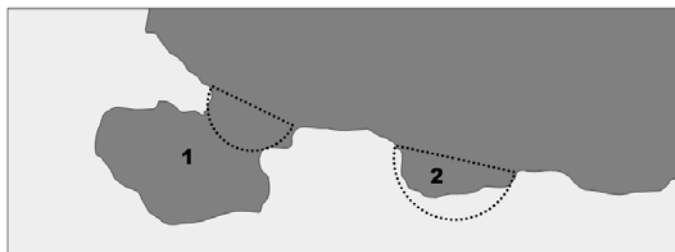

Obr. 6 Základní linie na pobřeží ostrova Hokkaidó

Přímé linie

Jak jsme již uvedli, základní linie kopíruje pobřeží při odlivu, ale může být zjednodušena tzv. **přímými liniemi**. Tato zjednodušení se řídí smluvními pravidly, které zabráňují pobřežním státům „zaříznot se“ základní linií příliš hluboko do moře. Jsou možné 2 typy zjednodušení pobřeží: linie podél pobřeží a linie uzavírající zálivy:

- **Linie podél pobřeží** mohou být vytvořeny pouze v místech, kde je pobřeží je velmi členité a má hluboké zářezy, nebo v místech, kde je pás ostrovů podél pobřeží v jeho bezprostřední blízkosti, nebo v místech kde je pobřeží velmi nestálé (např. delty). Vytýčené základní linie se nesmí podstatně odchylovat od celkového směru pobřeží a mořské prostory ležící uvnitř těchto linií musí být dostatečně těsně spojeny s oblastí země tak, aby mohly být podrobeny režimu vnitřních vod.
- **Linie uzavírající zálivy** mohou být vytýčeny tam, kde pobřeží zálivu náleží jedinému státu. Záliv musí být zcela zřetelný, musí platit, že jeho plocha je stejně velká nebo větší než plocha polokruhu, jehož průměrem je přímka vedená napříč ústím zářezu pobřeží.

1 – záliv, který může být uzavřen příomou linií; 2 – záliv nespĺtující kritérium plochy polokruhu

Obr. 7 Pravidlo půlkruhu pro uzavření zálivu

Historické zálivy

Linie uzavírací záliv nesmí být delší než 24 námořní míle (1 námořní míle = 1 852 m), toto pravidlo ale neplatí pro tzv. "**historické**" zálivy, tj. zálivy, který byl uzavřeny delší linií už před přijetím dnešní právní úpravy a jeho uzavření je všeobecně respektováno (takto např. Rusko uzavřelo Bílé moře nebo záliv Petra Velikého).

Za základní linií mohou pobřežní státy nárokovat tyto zóny:

Pobřežní moře

Pobřežní moře / výsočné vody (též „teritoriální vody“) v maximální šířce 12 námořních mil (22,2 km) od základní linie. Pobřežní moře je příomou součástí státního území pobřežního státu (platí i pro geologický podklad pod a vzdušný prostor nad pobřežním mořem). Suverenita pobřežního státu je v tomto prostoru omezena pouze tím, že lodě jiných států mají právo pokojného proplutí (loď cizího státu může proplout, nesmí ale vyvíjet žádnou hospodářskou činnost a v pobřežním moři nesmí zastavit nebo zakotvit). V prostoru nad a pod hladinou moře ale není suverenita státu omezena (proto také neexistuje „právo přeletu“ pro letadla nebo „právo podplutí“ pro ponorky).

Přilehlá zóna

Přilehlá zóna zasahuje maximálně 12 námořních mil (22,2 km) od hranic pobřežního moře. Zóna už není součástí státního území: vzdušný prostor nad zónou je mezinárodní a geologické podloží také. Pobřežní stát má právo provádět v přilehlé zóně kontroly proplouvajících lodí (celní, zdravotní, migrační).

Výlučná ekonomická zóna (EEZ)

Výlučná ekonomická zóna (Exclusive Economic Zone, EEZ) v šířce maximálně 200 námořních mil (370,4 km) od základní linie. Pobřežní stát v ní má výhradní právo ekonomického využití (rybolov, těžba apod.), toto právo však může postoupit (prodat, pronajmout) i jiným

zemím. Výlučné ekonomické zóny zabírají asi čtvrtinu celkové plochy oceánu, je v nich však koncentrováno asi 95 % všech hospodářsky využitelných zdrojů (ryby, těžitelné zásoby surovin apod.).

Pokud přesahuje **kontinentální šelf** výlučnou ekonomickou zónu, má pobřežní stát nárokovat i tento přesah (ale nejvýše do vzdálenosti 350 námořních mil, tj. 648,2 km). Na kontinentálním šelfu má pobřežní stát výhradní právo ekonomického využití všeho, co je na dně nebo pod mořským dnem (těžba surovin, sběr živých organismů z mořského dna), rybolov však v takovém případě už není omezen (tedy to, co je „nad dnem“ ve vodní mase, je přístupné pro všechny). Kritéria pro to, aby bylo území prohlášeno za kontinentální šelf, jsou geologická: část států považuje za šelf všechny části moře do hloubky 200 m, jiné státy pojem chápou jako jakýkoliv přesah pevninské zemské kůry zatopený mořem – např. Rusko se snaží prokázat, že spojení mezi Sibiří a Grónskem má právě tento geologický charakter, což by ho pak opravňovalo k nároku na výlučné právo těžby ve skoro celém ruském sektoru Arktidy.

Kontinentální šelf

Oblast za hranicemi výlučných ekonomických zón se označuje jako **volné (otevřené) moře**.

Volné moře

Zvláštní právní úpravu nároků na moře mají **souostrovňní státy**. Ty mohou uzavřít své území tzv. souostrovňními liniemi dlouhými maximálně 100 námořních mil (185,2 km). Území ohraničené těmito liniemi se označují jako souostrovňní vody a jsou přímou součástí státního území podobně jako vnitřní vody nebo pobřežní moře. V souostrovňních vodách však – na rozdíl od vod vnitřních – platí právo pokojného proplutí. Teprve od hranic souostrovňních vod se vyměřují další zóny (pobřežní moře apod.). Aby nedošlo k „zabrání“ neúměrně velkých ploch, platí pravidlo, že oblast uzavřená souostrovňními liniemi musí zahrnovat hlavní ostrovy a poměr vodní plochy a souše, včetně atolů, se musí pohybovat mezi 1:1 a 9:1.

Souostrovňní státy

4.3 Zvláštní součásti státního území

Za zvláštní součásti státního území lze považovat prostory, kde platí právní řád shodný se státním územím: lodě plující pod vlajkou státu, letadla registrovaná v dané zemi, prostory velvyslanectví a jiných diplomatických misí, diplomatická vozidla a zavazadla.

V symbolické rovině bývají za součást státu označovány i různé historické pomníky v jeho vlastnictví, např. Česká republika vlastní Komenského hrob v Nardenu, nebo Husův dům v Kostnici, na našem území naopak např. Francie získala vrchol Žuráň, ze kterého řídil Napoleon bitvu u Slavkova. Ve skutečnosti v těchto případech jde o pouhé vlastnictví příslušných pozemků (podobně, jako kdyby je vlastnila soukromá osoba), které není spojeno s vykonáváním suverenity.

4.4 Státní území *de iure* a *de facto*

Státní území v právním slova smyslu (tj. státní území *de iure*) nemusí být vždy totožné s prostorem, ve kterém stát fakticky uplatňuje svou suverenitu (státní území *de facto*). Častější je případ, kdy stát neovládá celé území, které nárokuje, např. proto, že nad částí nárokováného území vykonává suverenitu jiný stát, nebo ji okupuje jiný stát nebo mezinárodní síly, případně že výkon suverenity není fakticky možný (přírodní podmínky, slabá státní moc, apod.). Možný je ale i případ, kdy stát vykonává suverenitu na širším prostoru, než sám považuje za své státní území. Klasicky se tak dělo mezi koloniálními státy a jejich koloniemi.

Právní a faktické území státu

Pro zájemce: Čína: Kde domov můj?

Rozdíl mezi ovládaným a nárokovaným územím si můžeme ukázat na příkladu nejlidnatější země světa – Číny. V ní působí 2 vlády, které se považují za reprezentanta celého státu: jedna sídlí v Pekingu (Běijing), ovládá pevninské území státu a používá pro něj označení **Čínská lidová republika**, druhá ovládá ostrov Tchaj-wan, sídlí v Tchaj-peji (Táiběi) a stát označuje jako **Čínskou republiku**. Naprostá většina zemí uznává za „správného“ reprezentanta Číny vládu v Pekingu, existují ale i země, které za právoplatnou vládu považují vládu v Tchaj-peji.

Pekingská vláda si nárokuje vedle území, které fakticky ovládá, i Tchaj-wan a menší území spravovaná Indií a Japonskem, z „jejího pohledu“ tedy fakticky spravuje území „Čínské lidové republiky“ jen z části, na zbytku pak vládne vzbouřenecká vláda v Tchaj-peji, Indie a Japonsko:

Obr. 8 Území Číny z pohledu vlády Čínské lidové republiky

Tatáž situace je z pohledu vlády v Tchaj-peji, která se hlásí k hranicím Číny z počátku 20. století, ještě složitější: území „Čínské republiky“ ovládá jen z malé části, na zbytku vládnu vzbouřenecké vlády v Pekingu a v Mongolsku a menší části území ovládá 8 dalších států:

Obr. 9 Území Číny z pohledu vlády Čínské republiky (na Tchaj-wanu)

4.5 Vlastnosti státního území

V nejstarších politicko-geografických pracích byla vlastnostem státního území věnována značná pozornost. Z charakteru tohoto „vnějšího rámce“, ve kterém se odehrávají politické procesy, byly hledány zásadní důsledky pro mezinárodněpolitické i vnitropolitické poměry státu (stabilita, bezpečnost, organizace státní moci ...). Tato tradiční popisná poloha politické geografie však dnes už působí dosti spekulativně. Ze základních charakteristik státního území si politická geografie všímá především polohy státu, velikosti státního území (rozloha, rozměry) a jeho tvaru.

Při charakteristice polohy státního území odlišujeme absolutní geografickou polohu (vzhledem k zeměpisným souřadnicím) a relativní geografickou polohu (vzhledem k sousedním státům). Z charakteristik **absolutní geografické polohy** mají politický význam např.: poloha vzhledem k moři (důležitá pro obchod, obranu, dopravu), poloha vzhledem ke klimatickým pásům (důležitá hlavně pro zemědělství – srovnajte např. zemědělství Grónska a rozlohou mnohem menšího Dánska), poloha vzhledem ke zdrojům surovin a hlavním zemědělským produkčním oblastem (předurčuje bohatství státu – např. rozdíl mezi Jemenem a Spojenými arabskými emiráty), poloha vzhledem k přirozeným dopravním trasám (velké řeky) a k terénním překážkám (hory, močály – významné z hlediska obrany). Ze znaků **relativní geografické polohy** je důležitý zejména ekonomický potenciál a hospodářská moc sousedních států, poloha vzhledem k ekonomickým, demografickým, dopravním a mocenským centrům a míra izolovanosti (např. poloha Izraele mezi znepřátelenými lidnatými arabskými zeměmi klade na stát zcela jiné nároky, než izolovaná poloha Nového Zélandu).

Poloha státního území

Hodnocení polohy státního území je nicméně vždy složité a do značné míry subjektivní. Stejná oblast zemského povrchu může mít polohu v některých aspektech výhodnou, v jiných nevýhodnou (hory bývají vhodné pro obranu, ale nevhodné pro dopravu). Obdobně vnějškově shodné znaky polohy mohou mít různé důsledky – např. Polsko na sousedství velkých zemí historicky spíše doplácelo, zatímco Mongolsko ze stejné situace těžilo (narázníkový stát). „Výhodnost“ polohy se také může měnit v čase, např. Falklandy měly do postavení Panamského průplavu dopravně výhodnou polohu „na hlavní lodní trase“, poté se staly víceméně územím „na konci světa“ a v posledních letech jejich význam opět strmě roste vzhledem k předpokládaným nalezištím ropy v jejich okolí.

Tvar státního území není příliš vypovídající, důležitější je podoba komunikační sítě, která se ale od tvaru státního území často odvíjí. Obecně se považuje za výhodné, když jsou hranice relativně krátké a území kompaktní (výhody pro obranu).

Tvar státního území

Obr. 10 Základní tvary státního území

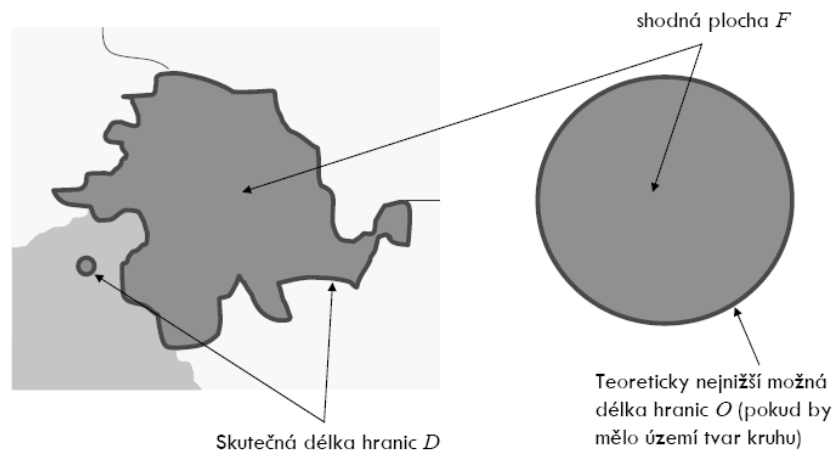
Státní území může být:

Tvary státního území

- **podlouhlé** (délka je alespoň šestkrát větší než průměrná šířka) – např. Chile (na obr. 10 označení A), Norsko, Švédsko, Malawi, Panama, Vietnam,
- **kompaktní** (území nemá výrazné výběžky a geometrický střed je víceméně v konstantní vzdálenosti od hranic) – např. Polsko (D), Uruguay, Rumunsko, Nigérie,
- **proruptivní** (kompaktní s výběžky) – např. Barma, Thajsko (C), DR Kongo, Indie,
- **dělené** (z více územně nesouvisejících částí srovnatelné velikosti):
 - souostrovní – Indonésie, Japonsko, Filipíny, Maledivy,
 - pevninské – Malajsie (E), USA, Dánsko, Rusko, v jistém smyslu i Francie, Itálie, Španělsko,
- **perforované** (s enklávami) – Jižní Afrika (B), Itálie, Senegal.

Wagnerův index

K přesnějšímu popisu tvaru státního území můžeme použít několik číselných charakteristik. Základními jsou Wagnerův index a tzv. index teritoriální kompaktnosti. **Wagnerův index** srovnává skutečnou a teoreticky nejnižší možnou délku hranic.

Obr. 11 K vysvětlení Wagnerova indexu

Poměr skutečné délky hranic a teoreticky nejnižší možné délky hranic (včetně pobřeží!) území o dané rozloze je

$$W_i = \frac{D}{O},$$

kde D je délka hranic a pobřeží státu, O je obvod kruhu se stejnou plochou, jakou má stát, tj.

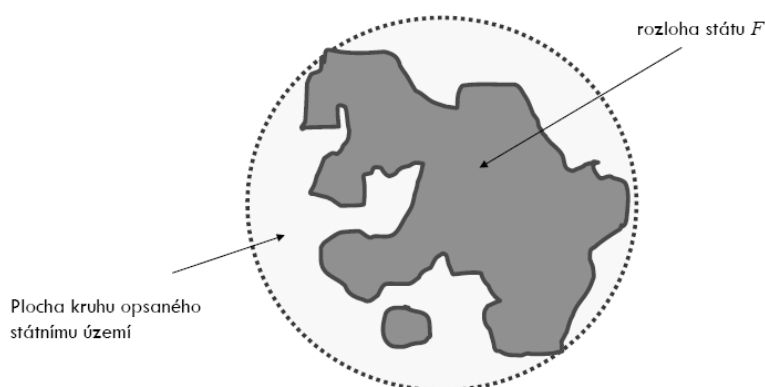
$$O = 2\pi \cdot r = 2\pi \sqrt{\frac{F}{\pi}} = 2\sqrt{\pi \cdot F},$$

kde F je plocha státu.

Teoreticky nejnižší hodnota Wagnerova indexu je 1 (kruh). „Nejkulatější“ státy mají hodnotu W_i 1,19 (Nauru a Svazijsko), větší je u podlouhlých území (Chile, Turecko – nad 3,5), maximální u souostrovních států (Maledivy 39,2).

Koeficient teritoriální kompaktnosti srovnává plochu státního území a plochu kruhu opsaného státnímu území.

Koeficient teritoriální kompaktnosti

Obr. 12 K vysvětlení indexu teritoriální kompaktnosti

Poměr skutečné rozlohy státu a plochy kruhu opsaného státnímu území můžeme vypočítat podle vzorce

$$I_k = \frac{4}{\pi} \cdot \frac{F}{L^2},$$

kde F je plocha státu a L délka nejdelší osy (spojnice dvou nejvzdálenějších bodů státního území).

Teoreticky nejvyšší hodnota indexu teritoriální kompaktnosti je 1 (kruh), reálně je však vždy nižší.

Velikost státního území je pouze pomocné kritérium, s vyspělostí nebo politickou mocí státu nemá přímou souvislost. Výhodou velkých států je vysoká pravděpodobnost, že budou mít na svém území zdroje strategicky významných surovin a také výhody při obraně teritoria (politická centra jsou zpravidla mnohem méně dostupná, než u malých států. Konvenčně se dělí státy podle velikosti státního území na:

Velikost státního území

- velmi velké (rozloha více než 2,5 mil. km²) – např. Rusko, Kanada, USA, Čína, Brazílie atd.,
- velké (rozloha od 350 000 km² do 2,5 mil. km²) – např. Saúdská Arábie, Mexiko, Libye, Německo, Japonsko, Francie, Ukrajina atd.,
- střední (rozloha od 150 000 km² do 350 000 km²) – např. Gabon, Rumunsko, Laos, Senegal, Sýrie, Tunisko atd.,
- malé (rozloha od 25 000 km² do 150 000 km²) – např. Česká republika, Srbsko, Panama, Chorvatsko, Albánie atd.,
- velmi malé (rozloha menší než 25 000 km²) – např. Jamajka, Vanuatu, Katar, Vatikán atd.

4.6 Způsoby zisku a ztráty státního území

Stát může nabýt území dvěma způsoby: buď primárně (prvotně), nebo derivativně (odvozeně). Primárně lze získat pouze takové území, které není územím cizího státu, nabývající stát se tak stává prvním majitelem území. To bylo možné především v minulosti, kdy ještě existovala území, která nikdy nikomu nepatřila (tzv. terra nullius – země nikoho, např. nově objevený ostrov). Derivativně získané území je území získané od jiného (nebo na úkor jiného) státu, tj. rozšíření státní suverenity na území, které dosud podléhalo suverenitě jiného státu. Nabývající stát je pak historicky druhým, třetím, čtvrtým majitelem území.

Prvotní nabytí státního území

Prvotní nabytí území může mít tři rozdílné formy: může jít o prvotní okupaci, přirozený přírůstek území (akcese) nebo umělý přírůstek území (akrescence):

- **Prvotní okupace** je v podstatě rozšíření suverenity nebo vznik státu na již existujícím území. Nejjednodušší situace nastává, pokud je objeveno neosídlené území, které je následně obydleno (takto např. získalo Portugalsko Kapverdy a Azory, Británie Norfolk, apod.). V minulosti byl princip prvotní okupace uplatňován ale i na osídlených územích, jejichž dosavadní právní řád nebyl Evropany uznán za dostatečně „civilizovaný“. Např. při kolonizaci Ameriky a Austrálie byla zcela ignorována vlastnická práva i existující státní struktury vytvořené domorodci (zajímavé je, že v případě Afriky tomu bylo jinak, její kolonizaci už považovali Evropané za odvozený zisk státního území). Spíše výjimečným způsobem prvotní okupace je konstituování nezávislého státu na „území nikoho“ (takto vznikla např. Libérie). Prvotní okupace se uplatňovala hlavně v období velkých zámořských objevů, nyní je už prakticky nemožná (na zemi není s výjimkou Antarktidy žádné „volné“ pevninské území).
- **Akcese** (přirozený přírůstek území) nastává usazováním naplavenin na březích moří, jezer nebo řek, přirozeným vznikem nového ostrova v pobřežních vodách, změnou toků pohraniční řeky (aluvium, tj. „naplavení“) anebo odtržením části země od území jednoho státu a spojením s územím jiného státu (avulze, tj. „vytržení“). Příkladem zvětšení plochy státu akcesí v relativně nedávné době je Island, u jehož pobřeží se v roce 1963 vynořil nový sopečný ostrov Surtsey. Území Islandu se tím rozrostlo o 2,7 km².
- **Akrescence** (umělý přírůstek území) nastává úmyslným rozšířením pobřeží za pomoci hrází, vysušování, apod. Podobné aktivity jsou vždy mimořádně nákladné, proto se většinou nerealizují z politických důvodů, převažují motivy ekonomické (letišť na umělých ostrovech, umělé ostrovy pro turisty ve Spojených arabských emirátech, apod.) a bezpečnostní (např. snahy zabránit zatopení území přírodními silami). Typickým příkladem země, rozšiřující své území akrescencí je Nizozemsko, které jen v 17.–20. století získalo vysušením moře téměř 5 300 km² půdy.

Derivátní způsoby nabytí státního území

Derivátně lze nabýt území, které již dříve podléhalo moci jiného státu. Nabytí se zakládá buď na smlouvě s dosavadním suverénem (cese území, adjudikace) nebo na vydržení:

- **Cese** je nabytí státního území mezinárodní smlouvou o převodu suverenity z dosavadního suveréna na jiný stát. Nejčastějším typem smlouvy o cesi jsou **mírové smlouvy** ukončující válečné konflikty, takto získalo např. Československo v roce 1920 od Rakouska území Valticka a Vitorazska. Jednorázově nejrozsáhlejším převodem suverenity tohoto typu byla tzv. „mexická cese“, kdy byla na základě smlouvy z Guadalupe Hidalgo (2. 2. 1848) ukončena mexicko-americká válka. Mexiko tehdy ztratilo 2/5 svého území, jako náhradu jim USA vyplatily 15 mil. \$. Zvláštním případem cesi je **koupě území**, kdy dojde k převodu suverenity nad územím za finanční náhradu. Koupě území jsou známé zejména z dějin USA (koupě Louisiany

v roce 1803, tzv. Gedsdenova koupě pohraničního pásu od Mexika, koupě Aljašky v roce 1867). Dalším zvláštním typem cese je odtržení území na základě plebiscitu (referenda). V tomto případě rozhodují na základě dohody zúčastněných stran o další státoprávní příslušnosti území přímo jeho obyvatelé v referendu. Plebiscity jsou obvyklé zejména v případě, že se chce oddělovaná část státu stát nezávislou (v poslední době např. v roce 1999 referendum o nezávislosti Východního Timoru, 2006 referendum v Černé Hoře, 2011 referendum v Jižním Súdánu). V budoucích letech mají být referenda o nezávislosti vypsána např. na Nové Kaledonii, na Západní Saahaře, na ostrově Bougainville (dosud součást státu Papua – Nová Guinea), apod.

- **Adjudikace** je nabytí území na základě rozhodnutí arbitra (rozhodčího), kterému státy předají spornou záležitost k vyjádření. Arbitrem bývá nejčastěji Mezinárodní soudní dvůr v Haagu, může jím být ale i jednorázově vytvořený orgán nebo dokonce soukromá osoba (např. respektovaný panovník nebo církevní činitel). Adjudikací získalo Československo část Těšínska, arbitrem byla v tomto případě velvyslanecká konference, která rozhodla o jeho rozdělení mezi Polsko a Československo a také určila průběh hranice.
- **Vydržení** je nabytí území dlouhotrvajícím faktickým vykonáváním státní moci. Stát musí území kontrolovat dlouhodobě a nepřerušeně (např. mořská oblast Grisbådarna mezi Švédskem a Norskem, která byla v roce 1909 přiřknuta Švédsku).

Dříve, přesněji do přijetí Charty OSN, která zakazuje používat v mezinárodních stycích síly nebo hrozby silou, byla uznávána jako způsob odvozeného nabytí území také **anexe**. Anexe je násilné připojení území (nebo části území) jiného státu jednostranným prohlášením anektujícího státu (bez svobodného souhlasu jeho obyvatel nebo představitelů). Podle současného mezinárodního práva jde o nepřipustný způsob nabytí státního území a pokud je proveden, není považován za platný (např. mezinárodní společenství neuznává izraelskou anexi východního Jeruzaléma a Golanských výšin, neuznalo anexi Kuvajtu Irákem po jeho obsazení 8. 8. 1990, apod.).

Anexe

Od anexe je nutné striktně odlišovat pojem **okupace** (situace, kdy státní území obsadila vojensky cizí nepřátelská armáda nebo koalice cizích armád). Nejde o způsob nabytí státního území, protože okupované území zůstává z právního hlediska součástí původního státu. Okupant sice přebírá část nebo celý výkon suverenity, ale obsazené území nepřipojí ke svému státu. Navíc je okupující stát vázán řadou mezinárodních úmluv z oblasti válečného práva. Ty mají za cíl zejména chránit civilní obyvatelstvo, je například zakázáno jednostranně měnit jeho státní příslušnost, měnit demografické poměry (např. tím, že je původní obyvatelstvo deportováno nebo je naopak na okupovaných územích usídlováno obyvatelstvo jiné), apod. V minulosti byly okupovány např. Německo v letech 1945–1949 (4 okupační státy), Rakousko v období 1945–1955 (4 státy), Japonsko v letech 1945–1952 (koalice zemí). V současnosti je okupována část arabských území v Palestině (Izraelem), Západní Sahara (Marokem), ad.

Okupace

Tab. 2 Rozdíly mezi anektovanými a okupovanými územími

	Anektované území	Okupované území
Stávají se přímou součástí „nového“ státu?	ANO	NE
Obyvatelstvo získává občanství „nového“ státu?	ANO	NE
Obyvatelstvo pod ochranou válečného práva?	NE	ANO
Platnost zákonů „nového“ státu?	ANO (postupně)	NE

Ztráta území

Ztráta území odpovídá jednotlivým způsobům jeho nabytí. Opakem prvotní okupace je derelikce území (opuštění území), opakem akrescence je ztráta působením přírodních sil apod. Dalšími způsoby mohou být secese (odtržení území), plebiscit (změna či odtržení území na základě referenda) nebo adjudikace (nabytí či ztráta území na základě rozhodnutí mezinárodního soudu). Ztráta celého území vede k zániku státu.

SHRNUTÍ

Státní území nezahrnuje pouze reliéf, ale také geologické podloží a vzdušný prostor státu. Mezi jednotlivými státy je suverenita státu ohraničena ostře, směrem do moře se ale postupně snižuje v několika na sebe navazujících pásech. Území státu nemusí být vždy zcela totožné s územím, které stát efektivně ovládá: v praxi může být část území mimo kontrolu kvůli cizí okupaci, slabosti státu, nebo vzhledem k nemožnosti technicky v daném prostoru kontrolovat porušení suverenity. Státy mohou získat území několika legálními způsoby, nejběžnějším je cese (smlouva o převodu území).

Kontrolní otázky a úkoly

1. Z jakých částí se skládá státní území?
2. Jak se liší právní režim jednotlivých zón, které mohou pobřežní státy nárokovat v moři?
3. Jak se vypočítají teoretické ukazatele tvaru území?
4. Jaký je zásadní rozdíl mezi anexí a okupací?

Pojmy k zapamatování

Pojmy uvedené v textu tučně

5 Státní hranice

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- definovat státní hranice,
- rozlišit základní typy státních hranic,
- vysvětlit jednotlivé fáze vytváření státní hranice.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **30 minut**.

Průvodce studiem

Hranice mohou nám – občanům Evropské unie – připadat jako téma, které je zastaralé, nemoderní a překonané. Není tomu tak: hraniční prostory jsou místa, kde se přímo stýkají rozdílné státní organizace, a proto jsou logicky místem, kde se případné rozpory sousedních států projeví nejdříve.

5.1 Definice státní hranice

Státní hranice se zpravidla definuje jako smluvní linie, která odděluje území jednoho suverénního státu od území jiného suverénního státu nebo od oblasti nepodléhající suverénní moci žádného státu (volné moře). Ve skutečnosti se nejedná o linii, ale o plochu ohraničující "prostor suverenity" daného státu, protože hranice přirozeně probíhá i v atmosféře a v geologickém podloží. Pro politickou geografii jsou zajímavé tím, že jde o místa přímého kontaktu specifických právních řádů jednotlivých států, které mohou být vzájemně konfliktní. Právě na hranicích se tato konfliktnost nejčastěji projevuje.

Státní hranice

Chápání hranic jako linií je historicky poměrně novým jevem. Ve starověku ani středověku se obydlená území jednotlivých států většinou vůbec nedotýkala, byla oddělena pohořími, lesními komplexy, pásy nevyužitých půdy apod. Hranicemi byly celé tyto „oddělující překážky“, čili šlo o jakési **hraniční pásy**, doslova „zemi nikoho“ (*terra nullius*). Např. bylo-li hraničním pásem zalesněné pohoří, postavily si sousední státy své celnice nebo kontrolní hrady na svém okraji lesa a o vlastní les, který v té době neměl ekonomický význam, se nestaral nikdo. Hraniční pásy byly zpravidla vylištěné a často měly i obrannou funkci. V neproduktivních oblastech byly hraniční pásy široké, se vzrůstající hustotou zalidnění se zužovaly. První **liniová hranice** byla v Evropě určena až tzv. pyrenejskou smlouvou z roku 1659 (smlouva ukončila francouzsko-španělskou válku, trvající od roku 1635). Nejdéle se hraniční pásy udržely v pouštních oblastech, ve kterých bylo (s nadsázkou řečeno) důležité, komu patří oázy, ale vcelku jedno, komu patří písek mezi nimi. Na Arabském poloostrově např. byly liniové hranice dohodnuty až v posledních 40 letech.

5.2 Stanovení hranic

Při stanovení hranic lze rozlišit čtyři procedurální kroky, které na sebe navazují:

Fáze stanovení hranic

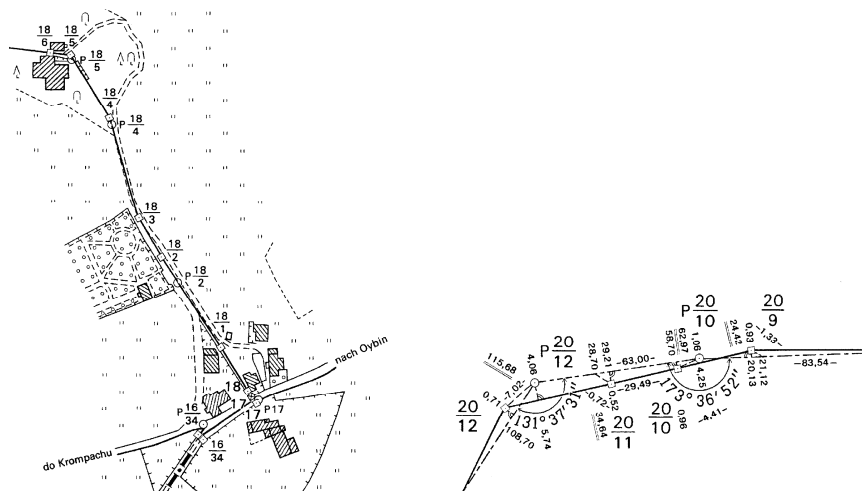
Alokace hranic je politické rozhodnutí o příslušnosti určitého území. Obsahuje popis průběhu nové hranice na základě význačných bodů (vrcholy, křižovatky, soutoky), přírodních (řeky, pohoří), společenských a historických útvarů (reliktní hranice, sídla, komunikace).

Alokace hranic má zpravidla podobu písemné smlouvy (např. mírová smlouva, kupní smlouva apod.)

...odtud proti proudu tok Moravy, pak tok Dyje až k bodu zvolenému asi 2 km na jihovýchod od bodu, kde cesta z Ranšpurku (Rabensburg) do Poštorné (The-menau) přechází železnicí vedoucí z Ranšpurku do Břeclavy; odtud k západoseverozápadu a až k bodu staré správní hranice mezi Dolními Rakousy a Moravou, ležícímu asi 400 m na jih od bodu, v kterém tato železnice protíná železnici mikulovsko-valčickou (Nikolsburg-Feldsberg): čára, jež se určí na místě samém, procházející kotami 187 (Dlouhý vrch), 221 (Rosenbergen), 223 (Wolfsberg), 291 (Raistenberg), 249 a 279 (Kallerhaide); odtud k západoseverozápadu tato správní hranice; potom k západu a až k bodu, který se zvolí asi 3 km na východ od osady Františkova (Franzensthal): stará hranice mezi Dolními Rakousy a Čechami;

Obr. 13 Ukázka alokace hranic: popis československo-rakouské hranice v saint-germainské mírové smlouvě (1919)

Delimitace hranic **Delimitace hranic** je určení přesného průběhu hranic a jejich zobrazení na podrobných mapách velkých měřítek Většinou je spojena s terénním šetřením, ověřováním majetkových poměrů, dopravní dostupnosti apod. Protože jde o časově náročnou činnost, probíhá vždy s jistým zpožděním po alokaci hranic, zpravidla ji provádějí smíšené komise složené ze zástupců sousedních států.

Obr. 14 Ukázka hraničního dokumentárního díla česko-německé hranice – hraniční mapa a hraniční nárys (2001)

Demarkace a administrace hranic

Demarkace hranic je podrobné učení hranice a její vytyčení v terénu tak, aby byl jejich průběh snadno identifikovatelný (hraniční kameny, sloupy, ploty, bóje, valy, znaky apod.).

Administrace hranic zahrnuje údržbu a pravidelnou obnovu hraničních znaků, sledování přirozených změn hranice, regulaci hraničních vodních toků, apod.

5.2.1 Zásady vytyčování hranic

Pro vytyčování politických hranic neexistují žádná obecně přijímaná pravidla, mohou být vedeny v podstatě libovolným způsobem, pokud se takto sousední státy dohodnou. Přesto se

dodržuje několik zvyklostí, které mají hlavně zabránit nežádoucímu narušování státního území např. proplouvajícími plavidly nebo jinými dopravními prostředky:

- na nesplavných řekách se hranice vede ve středu toku (tzv. střednice/medianline),
- na splavné toky hranice zpravidla vede středem plavební oblasti toku (hloubnice/thalweg – odtud se tento princip označuje jako *thalweg doctrine*),
- v pohoří hranice vedou po rozvodnici (toto pravidlo ale není dodržováno vždy – např. historicky první liniová hranice v Pyrenejích protíná horská údolí zcela bez vazby na rozvodí),
- na jezerech hranice vede po ekvidistantě (čáře stejně vzdálené od břehů sousedních států), platí ale zásada, že zdroje pohraničních jezer mají být využívány pohraničními státy rovnoměrně,
- je-li hranicí vodní tok, dochází při přirozených a pozvolných změnách polohy vodního toku také ke změně státní hranice. V ČR jsou např. „pohyblivé“ všechny hranice na vodních tocích s výjimkou části hranice, kterou tvoří Labe.

Zásady vytyčování hranic

5.3 Výzkum hranic v politické geografii

Výzkum hranic v politické geografii řeší několik problémů. Tzv. „historicko-kartografický“ výzkum hranic se zabývá změnami polohy hranice a procesem jejich vytváření, „klasifikační“ výzkumy se snaží hranice rozdělit do skupin na základě jejich aktuální podoby, „funkční“ výzkumy pak sledují, jaký vliv mají hranice na krajinu i lidskou společnost, a konečně „geograficko-politologické“ výzkumy se snaží identifikovat vliv hranic na mezinárodní vztahy.

Výzkum hranic

Tradičním předmětem zájmu politické geografie jsou **hraniční spory**. Nejsledovanější jsou spory o přesný průběh hranice, které se označují jako „spory poziční“, ty ale nejsou nejčastější. Běžnější jsou spory funkční (konflikty spojené s režimem a ostrahou hranic) a v poslední době nabývají na významu i spory o přeshraniční zdroje (těžba surovin, využívání vod hraničních řek).

5.4 Typologie hranic

Státní hranice můžeme rozčlenit do skupin podle různých formálních znaků, např. podle toho, jestli jsou na souši nebo v moři (suchozemské hranice, mořské hranice), nebo jestli hranice odděluje 2 státy, nebo státní území od mezinárodního prostoru (mezistátní hranice, hranice státu a otevřeného moře, hranice státu a kosmického prostoru). Mnohem tradičnější – i když značně kritizované a metodologicky sporné – je dělení hranic na přírodní a umělé hranice.

Typologie hranic

Přírodní hranice vedou po přirozené, v terénu viditelné, linii. Může jít o pohoří, řeku, bažinu, poušť, mořské pobřeží či vegetační hranici. Přírodní hranice téměř vždy tvoří překážku pro pohyb lidí i vojenské techniky a v minulosti je bylo proto možné snadněji ubránit (s rozvojem letectví a při použití raket tato výhoda odpadá) a byly stabilnější. Hlavně z tohoto důvodu byly při politických jednáních a ve strategických úvahách až do poloviny 20. století přírodní hranice jednoznačně preferovány před hranicemi umělými. Výrazně se to projevilo např. po první světové válce, kdy byl v mírových smlouvách několikrát upřednostněn princip přírodních hranic i za cenu vzniku početných národnostních menšin (např. při určování jižní hranice Slovenska na Dunaji). Limitem ovšem byla dobrá znalost terénu – proto např. přírodní hranice nebyly použity při koloniálním dělení Afriky (kontinent totiž nebyl v té době ještě dobře zmapován).

Přírodní a umělé hranice

Umělé hranice nemají žádnou vazbu na linie v terénu. Často jde o **historické hranice** vzniklé ještě v dobách feudalismu na základě tehdejší pozemkové držby – čili podél hranic feudálních panství (takto např. vznikly dva severní výběžky českého území – Šluknovský a Frýdlantský). Jiným příkladem jsou **etnické hranice** kopírující národnostní složení obcí (takto např. byla vymezena hranice rakousko-maďarská). K vytvoření umělé hranice může vést i snaha zohlednit náboženství obyvatel (např. belgicko-nizozemská hranice byla vymezena na katolicko-protestantském pomezí), nejčastěji ale vznikaly v koloniálních zemích rozhodnutím kolonizátorů – v Latinské Americe, v Africe a částečně i v Asii. Bývalé koloniální hranice bývají velmi jednoduché. Pokud jsou tvořeny dlouhými rovnými úseky, označují se jako **geometrické hranice** (např. jižní hranice Libye nebo Alžírsko). Zvláštním podtypem geometrických hranic jsou **hranice astronomické** (kopírují zeměpisnou síť – poledníky nebo rovnoběžky – např. západní část hranice mezi USA a Kanadou vede podél 49° s. š.).

Jiné klasifikace hranic

Vedle dělení hranic na přírodní a umělé existují i **jiné klasifikace**. Např. podle vztahu hranice ke kulturnímu a civilizačnímu vývoji z časového hlediska rozeznáváme:

- **antecedentní hranice** (starší než kulturně-civilizační poměry, čili obyvatelstvo se přizpůsobilo hranicím, např. hranice česko-německá),
- **subsekventní hranice** (vytvořené na základě kulturně-civilizačních poměrů a přírodních podmínek, čili hranice se přizpůsobily obyvatelstvu a přírodě, např. hranice rakousko-maďarská), jejich podtyp
 - **konsekventní hranice** (vytvořené na základě etnického složení, jazyka, náboženství),
- **asekventní hranice** (vzniklé „navzdory“ kulturně civilizačním poměrům, např. hranice v Africe, hranice Severní a Jižní Koreje).

SHRNUTÍ

Hranice jsou linie, na kterých se stýká území jednoho státu s územím jiného státu, případně s územím, které je mezinárodní. Historicky starší než hraniční linie jsou hraniční pásy. Určení hranic mezi konkrétními státy má několik fází, nejdůležitější z nich je alokace a demarkace hranic (politická dohoda o jejich průběhu a dojednání přesného průběhu). Existuje několik typologií hranic, nejčastěji se hranice člení na přírodní a umělé.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Co jsou státní hranice?
2. Rozlište 4 fáze stanovení a údržby státních hranic.
3. Jakými principy se řídí stanovování hranic?
4. Které úseky hranic ČR jsou přírodní a které umělé?

Pojmy k zapamatování

Pojmy uvedené v textu tučně

6 Formy a typologie států

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- odlišit jednotlivé formy republik a monarchií,
- identifikovat základní ideologické formy států,
- na základě studia ústavy daného státu odlišit státy unitární a složené.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **80 minut**.

Průvodce studiem

Politický systém jednotlivých států může být značně odlišný – mohou se lišit pravomoci hlavy státu, uspořádání státních institucí, apod. Také míra, jakou mohou občané států ovlivnit rozhodovací procesy, vykazuje obrovské rozdíly. Tato kapitola si klade za cíl systematizovat poznatky o formách a typech států.

6.1 Historické formy států

Jednotlivé státy se neustále vyvíjejí a mění. Mění se i chápání pojmu stát, proto naše představy o jeho současné podobě a principech fungování nemůžeme mechanicky přenést na státy středověké a starověké. Historicky nejstarší formou státu byly tzv. **městské státy** (polis), které tvořilo zpravidla jen město a jeho zázemí (cca 250 km²), později se vytvářela mnohem heterogennější **impéria**, která spojovala několik etnických, politických nebo teritoriálně svébytných celků. Ve středověku existovaly **feudální státy** organizované jako svazky panství a měst podřízených osobě panovníka.

Historické formy státu

Teprve od 18. století se prosazuje model **národního státu**, tedy státu obývaného převážně příslušníky jednoho etnika, ve kterém je národ chápán jako nositel státní suverenity (místo panovníka) a idea státu splývá s ideou národa. Prakticky všechny současné státy světa fungují podle politického modelu národního státu, i když v moderních demokraciích je „národní“ prvek poněkud potlačen a stát se prohlašuje za reprezentanta občanské společnosti, resp. všech svých občanů. Týká se to i České republiky, která ve své ústavě není definována jako stát českého národa, ale jako stát „občanů České republiky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku“ (český národ v ní vůbec není zmíněn). Přesto se v praxi ČR jako národní stát chová, např. aktivně podporuje české krajany v zahraničí na základě jejich české národnosti (naopak mnohem početnější vysídlené německé národnosti nepodporuje vůbec).

Národní stát

6.2 Republiky a monarchie

Podle toho, jak je organizována státní moc, resp. jak jsou uspořádány vztahy mezi jednotlivými složkami státní moci, se rozlišují tzv. **formy státu**. Nejčastěji se státy člení podle způsobu, jakým získává hlava státu svůj úřad na monarchie a republiky. Na základě jiného kritéria – vnitřní organizace státu – můžeme státy rozdělit na unitární a složené. Formu státu určuje zpravidla ústava.

Formy státu

Najít přesné dělicí kritérium mezi republikami a monarchiemi nelze. Pokud bychom jen konstatovali, že v republikách je hlava státu volena na časově omezené funkční období a v monarchiích je toto postavení děděno na neomezenou dobu, pak bychom nebyli daleko

od pravdy. Je tu ale „problém výjimek“: i některé republiky jsou prakticky „dědičné“ (např. Severní Korea) a v některých monarchiích je hlava státu volena buď doživotně, nebo dokonce na časově omezené funkční období. Až na jednu výjimku se všechny státy světa hlásí ve svých ústavách buď k republikánské, nebo k monarchistické formě.

Onou výjimkou je Samoa, která se od vyhlášení své nezávislosti v roce 1962 ve své ústavě označuje pouze za „nezávislý stát“ s tím, že dva spoluvládcové země zůstanou ve funkci až do své smrti a následující hlava státu bude již volena na funkční období 5 let (k této změně došlo v roce 2007). Jak dědičné tak volené hlavy státu mají shodné označení funkce („hlava státu“ – O le Ao o le Malo) a i současní volení vládcové jsou osloveni jako „Jejich Výsosti“.

6.2.1 Monarchie

Monarchie **Monarchie** je tedy forma státu, ve které je hlavou státu monarcha (král, císař, kníže, velkovévoda ...), který *zpravidla* svůj úřad dědí. Délka funkčního období *zpravidla* není omezena. Panovník mívá práva čestná (např. užívání titulů, predikátů a znaků) a výsostná (např. vydávání zákonů, jmenování státních úředníků, právo reprezentovat stát navenek, uzavírat mezinárodní smlouvy, velet branné moci, vypovídat válku a sjednávat mír, udílet milost atd.).

Podle způsobu výběru nového monarchy se rozlišují **monarchie dědičné** a méně obvyklé **monarchie volební**. Volební monarchie jsou spíše výjimečné, v minulosti se totiž ukázaly jako málo stabilní (kandidáti na krále zpravidla museli slíbit výrazné ústupky šlechtě, která pak nabyla ve státě zcela výsadní postavení – např. v Polsku).

Pro zájemce: Bylo České království volební, nebo dědičnou monarchií?

I když je to poměrně málo známo, až do roku 1627 bylo České království volební, nikoliv dědičnou monarchií. Králové si ale většinou zajišťovali nástupnictví svých potomků ještě za svého života, a tak skutečně otevřené volby panovníků probíhaly jen v případech, že žádní mužští potomci nebyli k dispozici. Asi nejdále zašel v této praxi Karel IV., který nechal svého syna Václava IV. korunovat na českého krále, když byly chlápce pouhé 2 roky (v roce 1363, vládnout ale začal až po otcově smrti v roce 1378). Tento krok vyvolal v tehdejší společnosti nejen údiv, ale i uštěpačné poznámky, např. pražský kanovník Pavel Židek korunovací vylíčil slovy: „Když byl ve dvou letů, tehdy korunován jest na hradě a v té chvíli plakal náramně a zesral oltář svatého Mauríce na hradě, až jeden pekař dal mu koláček, teprv se utajil.“

Monarcha je volen v případech, kdy z povahy věci nemůže mít potomky (Vatikán – papeže volí kolegium kardinálů), nebo v případech, kdy je stát složen z několika dílčích monarchií, jejichž vládci si mezi sebou vybírají představitele státu jako celku. K tomuto typu patří Malajsie a Spojené arabské emiráty. Poslední „pravou“ volební monarchií je Kambodža, ve které je král vybírán doživotně královskou radou z kandidátů z královské rodiny.

K volebním monarchiím se blíží další tři státy. Andorra má archaickou státní formu spoluknížectví, ve kterém plní funkci hlavy státu současně biskup v La Seu d'Urgell (ve Španělsku) a francouzský prezident (původně francouzský král). Protože francouzský prezident je volen, je Andorra jakýmsi „polovolebním“ knížectvím. Ve Svazijsku je rozhodnutí o budoucím panovníkovi ponecháno královské rodině, která ho vybírá kolektivně po smrti předchozího panovníka (nikdy se jím nestává nejstarší syn). Podobný systém je i v Saúdské Arábii, kde je kolektivnímu rozhodnutí rodiny Saúdu ponecháno právo vybrat korunního prince.

V **dědičných monarchiích** je funkce hlavy státu obsazována automaticky na základě dědičného práva. V detailech se princip dědění trůnu v jednotlivých zemích liší, nejběžnější je

system tzv. primogenitury – podle něj trůn dědí nejstarší syn, případně nejstarší potomek (v Evropě řada monarchií již zrovnoprávnila při nástupnictví dcery se syny, jako první tak učinilo Švédsko). V mimoevropských muslimských monarchiích je obvyklejší, že trůn dědí osoba z vládnoucího rodu podle výběru předchozího monarchy (nemusí jít nutně o nejstaršího syna). V dědičných monarchiích je teoreticky možná i situace, kdy se stane panovníkem osoba nezletilá, případně osoba intelektuálně nebo zdravotně nezpůsobilá vykonávat tuto funkci. V podobných případech sice panovník formálně usedá na trůn, ale jeho pravomocí vykonává „způsobilý“ zástupce, který se označuje jako regent.

Podle pravomocí panovníka se rozlišují 3 formy monarchií:

- **Absolutní monarchie** jsou typické pro starověk a středověk. Monarcha v nich kontroluje jak výkonnou, tak zákonodárnou moc. V současnosti je absolutní monarchie např. Saúdská Arábie.
- **Konstituční monarchie** je typ státu, ve kterém je monarcha v čele výkonné moci, ale nemá moc zákonodárnou a při výkonu svých pravomocí je omezen ústavou. Jde o vývojově mladší typ monarchií, patří k němu většina arabských monarchií na Blízkém Východě.
- **Parlamentní monarchie** mají monarchu pouze jako symbol státu a osobu, která stát reprezentuje navenek. Zákonodárnou moc reprezentuje parlament a výkonnou moc vládá, která za svou činnost odpovídá parlamentu, nikoliv panovníkovi. V současnosti např. monarchie v Evropě (Spojené království, Lucembursko, Belgie, Nizozemsko, Dánsko, atd.).

Typy monarchií

6.2.2 Republiky

Republika je formou státu, ve které je hlava státu zpravidla volena na časově omezené funkční období (nejčastěji 4–5 let). Titul hlavy státu je nejčastěji „prezident“ (existují ale i jiné varianty). V republikách mohou být hlavy státu i kolektivní, i když jde o poměrně neobvyklý případ. Např. švýcarská Federální rada má 7 členů (jeden její člen je vždy na rok ceremoniální hlavou státu, rozhodnutí ale přijímá Federální rada kolektivně), předsednictvo Bosny a Hercegoviny má 3 členy (z různých národů), San Marino má 2 kapitány-regenty. Jakékoliv politické praxi jiného státu i elementární logice se pak vymyká situace v Severní Koreji, kde je oficiální hlavou státu s titulem „věčný prezident“ Kim Ir-sen, který zemřel v roce 1994, reální vládcí země pak vládou jeho jménem. V tomto případě jde ale v podstatě o teokratický model vlády.

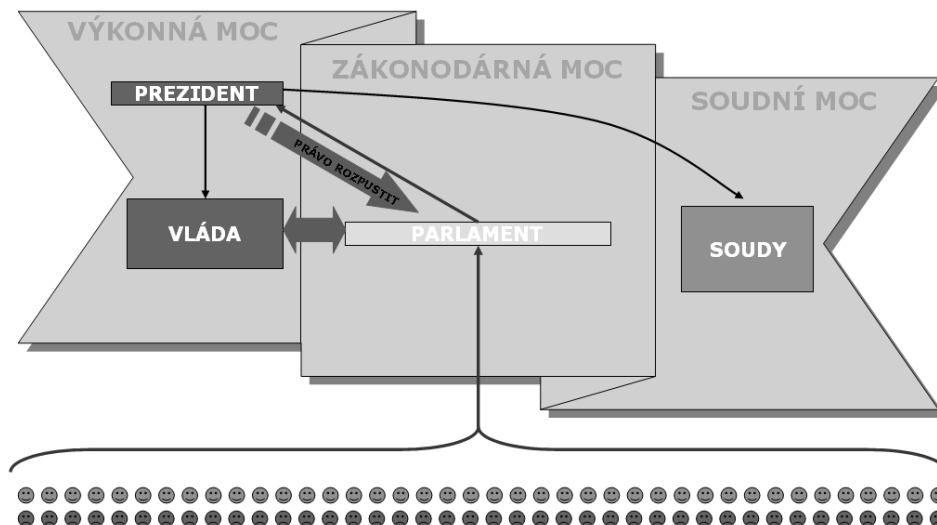
Republiky

Podle míry, jakou se prezident republiky podílí na výkonné moci, se vyvinuly 2 základní typy republik: republiky prezidentské a republiky parlamentní. Neliší se jen mírou pravomocí prezidenta, ale také „logikou“ uspořádání státní moci. V obou typech se respektuje fakt, že moc se dělí na 3 složky (zákonodárná, výkonná a soudní), ale liší se způsobem, jak je konstituovat.

V **parlamentních republikách** se vychází z představy, že nejdříve je třeba přenést suverenitu lidu (řádově miliony až stovky milionů lidí) na menší těleso, kterým je parlament. Zvolení poslanci pak reprezentují „úplnou“ vůli obyvatelstva a proto se vytváření dalších orgánů odvíjí právě od parlamentu. Prezidenta volí většinou parlament, jeho funkce je ale pouze reprezentativní. Výkonnou moc reprezentuje vláda v čele s předsedou vlády. Vládu sice jmenuje prezident, politicky odpovědná je ale pouze parlamentu, který ji musí vyslovit důvěru. Tento systém však může vést k zablokování státní moci v případě, že politické složení parlamentu neumožňuje sestavení vlády, proto má hlava státu právo, pokud nastane taková situace, parlament rozpustit. Typickým reprezentantem parlamentního typu republik je Česká republika a Slovensko. V obou státech bylo sice přenecháno rozhodnutí o výběru

Parlamentní republiky

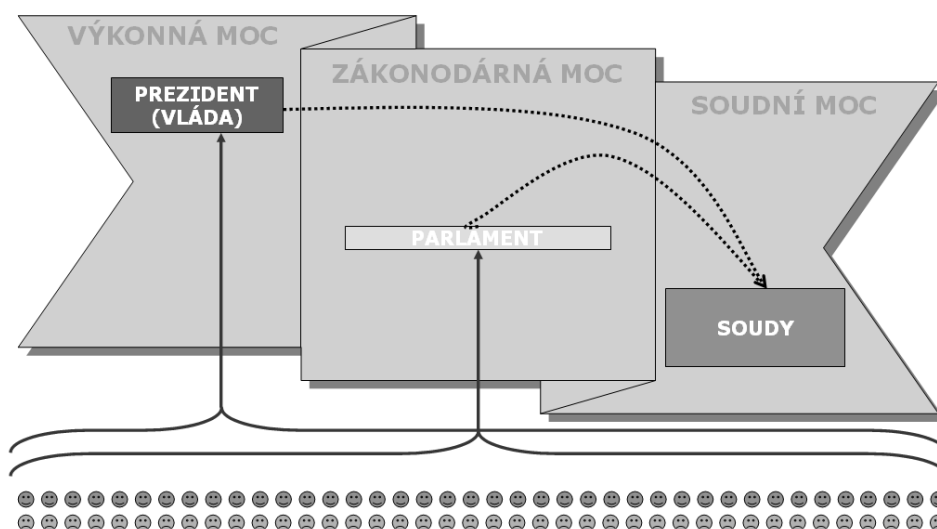
prezidenta obyvatelstvu, jeho pravomoci ale zůstaly nezměněné. K přiřazení státu do kategorie parlamentních republik je klíčový způsob vytváření vlády.

Obr. 15 Rozdělení moci v parlamentní republice

Prezidentské republiky

V **prezidentských republikách** je výchozí úvaha jiná: pro všechny složky moci, které mohou být zvoleny přímo obyvatelstvem, se použije tohoto způsobu obsazení. Proto není obyvatelstvem volen jen parlament, ale také prezident, který je zároveň předsedou vlády. Postavení prezidenta je mnohem silnější (skutečně vládne) a vztahy zákonodárné a výkonné moci rovnoprávnější, než v parlamentních republikách (vláda svou moc odvozuje od lidu, ne od parlamentu). V prezidentských republikách tedy poslanci nerepresentují „úplnou“ vůli obyvatelstva, ale jen její „zákonodárnou“ část. Vláda je odpovědná pouze prezidentovi, jde vlastně o jeho osobní tým, který mu pomáhá s výkonem jeho pravomocí. Nehrozí nebezpečí, že nebude možné sestavit vládu, proto v těchto typech republik nemá prezident právo rozpustit parlament. Typickým představitelem prezidentských republik jsou USA.

Obr. 16 Rozdělení moci v prezidentské republice

Kombinovat typické znaky parlamentních a prezidentských republik se pokouší přechodná forma **parlamentně-prezidentských republik**. V nich má přímo volený prezident výrazné postavení při řízení výkonné moci, existuje ale i vláda s vlastním předsedou, která je odpovědná jak prezidentovi, tak parlamentu. Prvním státem, který zavedl tento smíšený model, byla v roce 1958 Francie.

Parlamentně prezidentské republiky

6.3 Unitární a složené státy

Podle územní organizace státní moci (rozdělení moci mezi ústřední orgány a orgány teritoriálních částí) se rozlišují státy unitární a státy složené.

6.3.1 Unitární státy

Unitární stát má jednotnou soustavu nejvyšších státních orgánů a jednotný právní řád. S výjimkou miniaturních městských států ale nemohou ústřední státní orgány efektivně rozhodovat i o lokálních a regionálních záležitostech, proto část svých pravomocí přenášejí (delegují) na orgány nižších teritoriálních jednotek. Důležitým znakem unitárních států je, že kompetence nižších územních jednotek jsou odvozeny od jednotek vyšších a nižší jednotky o nich nemohou spolurozhodovat. Např. v ČR jsou kompetence krajů určeny Parlamentem ČR, který je může podle vlastního uvážení měnit bez ohledu na stanovisko samotných krajů.

Unitární stát

V praxi existují 2 základní formy unitárních států:

- **centralizovaný unitární stát** (má hierarchickou strukturu územních jednotek, vyšší jednotky mají právo měnit nejen kompetence, ale i rozhodnutí jednotek nižších),
- **decentralizovaný unitární stát** (má též hierarchickou strukturu územních jednotek, ústava nebo zákon ale odevzdává určitou část výkonu státní moci nižším administrativním jednotkám, které je pak provádějí samostatně – vyšší jednotky mohou kontrolovat soulad těchto rozhodnutí se zákonem, nikoliv je však libovolně měnit).

Žádný stát není „úplně“ centralizovaný nebo „úplně“ decentralizovaný, vždy se některé otázky veřejné správy řeší centralizovaně, jiné decentralizovaně. Poměr centralizovaných a decentralizovaných pravomocí se mezi jednotlivými státy značně liší. V demokraciích je obvyklá jistá míra decentralizace, autoritativní a totalitární státy bývají naopak silně centralizované (např. fašistické Německo, komunistický SSSR, Čína).

Evropská unie prosazuje **decentralizaci státní moci**. Jedním z jejích hlavních principů je tzv. **princip subsidiarity**. Podle něj se mají rozhodnutí odehrávat na tom stupni politického systému, který je občanům nejbližší (tj. hierarchicky co nejnižší stupeň územního členění, který je ještě schopen kvalifikovaně rozhodnout). Např. problematiku komunálního odpadu jsou schopny řešit obce, měla by být v jejich kompetenci a ne např. v kompetenci krajských úřadů. Některé státy mají princip subsidiarity resp. požadavek decentralizace státní moci zakotven přímo v ústavě.

Decentralizace, princip subsidiarity

Princip jednotného právního řádu v unitárních státech připouští, aby v jejich rámci existovaly **autonomní územní útvary**. Jde o stav, kdy mají orgány některých administrativně-územních jednotek vyšší výkonné nebo zákonodárné pravomoci, než orgány ostatních územních jednotek stejné hierarchické úrovně. Důvody k autonomii mohou být etnické, rasové, konfesionální, prostorové (např. odlehlé ostrovy) nebo historické (tradiční územní jednotky). V těchto případech je někdy pro centrální orgány státu efektivnější předat auto-

Autonomní území

Diferencované státy

nomní jednotce řešení specifických otázek spjatých s její „odlišností“ od zbytku státu, než je pracně zohledňovat v celostátním měřítku. Typický příklad: ministerstvo školství vytvoří obecná pravidla pro školskou docházku, orgány autonomního území je přizpůsobí tomu, že v místních školách se vyučuje jazykem národnostní menšiny (např. upraví počet hodin výuky jednotlivých předmětů s ohledem na fakt, že se děti učí o jeden jazyk více, připraví dvojjazyčné formuláře vysvědčení, apod.). Autonomie se přitom nevztahuje na všechny sféry činnosti státu, ale zpravidla jen na řešení konkrétního výčtu otázek (např. kulturních, školských a jazykových záležitostí). Unitární státy, které mají na svém území autonomní útvary, se označují jako **diferencované státy**.

Tab. 3 Příklady autonomních útvarů

Typ	Jaký problém řeší autonomie?	Příklady
národnostní autonomie	specifické potřeby národnostní menšiny (školství, jiná úprava úředního jazyka apod.)	Karakalpakstán v Uzbekistánu, Valle d'Aosta v Itálii apod.
rasová autonomie	specifické potřeby skupiny definované rasově	indiánské rezervace v některých amerických státech, Dárfúr (převážně černošský) v rámci Súdánu (převážně bělošský) – v tomto případě jde ale o komplexnější problém
konfesní autonomie	specifické potřeby skupiny definované na základě náboženství (často ale spojeno i s odlišnou národností)	muslimské Adžarsko v převážně křesťanské Gruzii, v Adžarsku se přitom mluví gruzínsky
prostorová autonomie	problém územně oddělených nebo dopravně nepřístupných částí států (autonomie jim umožňuje např. ochranu místního trhu nebo daňové zvýhodnění pro obyvatele)	Azory a Madeira v rámci Portugalska
historická autonomie	zpravidla navazují na dřívější státní útvary, které ztratily nezávislost, nebo mají proti zbytku státu výrazně odlišnou historii a organizaci společnosti	Aceh a Yogyakarta (bývalé nezávislé sultanáty s dlouhou státoprávní tradicí) v Indonésii

Za autonomii se nepovažují případy, kdy některé jednotky mají na shodné hierarchické úrovni nižší úroveň pravomocí (centrálně spravovaná území – např. vojenské prostory, v některých zemích národní parky, apod.). Rovněž zvláštní právní postavení obvodu hlavního města státu, které je poměrně časté, není chápáno jako autonomie. Např. i v ČR se řídí veřejná správa v hlavním městě Praze podle jiného zákona než správa v krajích.

Typy autonomních útvarů

Někdy se dělí autonomní útvary podle míry autonomie na dva typy:

- **Územní autonomie:** jejich území i míra autonomie může být měněna i bez souhlasu samotného autonomního území – např. rozhodnutím ústředního parlamentu.
- **Politická autonomie:** ke změně území nebo míry autonomie je nutný souhlas samotného autonomního útvaru – např. jeho parlamentu, politická autonomie mají v některých případech velmi rozsáhlé pravomoci (v krajních případech i právo osamostatnit se – např. Karakalpakstán má formálně právo osamostatnit se od Uzbekistánu).

6.3.2 Složené státy

Složené státy jsou, zjednodušeně řečeno, „státy tvořené dílčími státy“. Skládají se z více členských států, které přijaly společnou ústavu a zřídily společné nejvyšší orgány. Členské státy předaly společným orgánům složeného státu dobrovolně část svých kompetencí (zpravidla obrana, zahraniční politika, měnová politika, imigrační politika, atd.). Orgány společného státu rozhodují jen o těchto „předaných“ otázkách, jejich rozhodnutí je ale pro členy závazné. Vše, co do předaných kompetencí nespadá, řeší členské státy samostatně a ústřední orgány nemají pravomoc rozhodnutí členských zemí v tomto okruhu otázek měnit. Nositel mezinárodně-právní subjektivity je složený stát jako celek, členské státy zpravidla nemají právo uzavírat mezinárodní smlouvy.

Složené státy

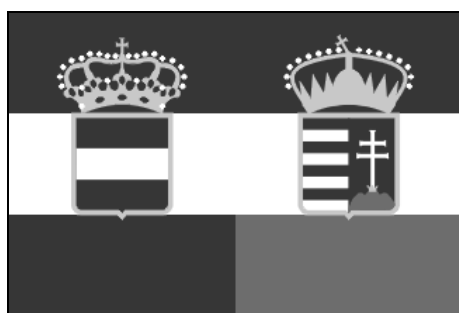
Členské státy složených států se označují různě. Nejčastěji jako státy (v USA, Indii, Austrálii, Brazílii), republiky (v Rusku), země (v Rakousku a Německu), království, provincie (v Kanadě) apod. Označení „provincie“ pro územní jednotku přitom není používáno jen ve složených státech, běžně se tak označují i hierarchické územní jednotky v unitárních státech.

Složený stát se vyskytuje nejčastěji ve formě federace nebo reálné unie.

Reálná unie je „volnější“ varianta složeného státu. Reálné unie jsou vždy monarchiemi, členské státy mají společného panovníka, některá ministerstva, ne ale parlament. Společné zákony vznikají dohodou parlamentů členských zemí. Až na pravomoci panovníka a společných ministerstev jsou členské státy nezávislé. V kompetenci společných ministrů jsou zahraniční politika, obrana a zpravidla i finance.

Reálná unie

Klasickým příkladem reálné unie je bývalé Rakousko-Uhersko. Rakousko a Uhersko měly v jeho rámci vlastní politický systém, oddělená celní území, vlastní občanství (občané Uher např. nemohli v Rakousku volit), společná byla jen armáda, měna a panovník.

Obr. 17 Neobvyklý typ vztahů v Rakousku-Uhersku se odrazil i v podobě státní vlajky

Federace je „těsnější“ forma společného státu. Společné orgány federace tvoří společná hlava státu, vláda i parlament. Typické je pro ně přesné rozdělení kompetencí mezi federací a členské státy a z toho plynoucí dvojí zákonodárství. Federální zákonodárství reguluje společné záležitosti a je závazné pro celé území federace, zákonodárství členských států reguluje záležitosti členských zemí a je platné jen pro jejich území. Mezi společně řešené otázky patří vždy státní občanství, obrana a diplomatické zastoupení.

Federace

Typy federací podle okolností vzniku

Nejpřirozenější způsob vzniku federace je **vznik „zdola“** – spojením dvou nebo více dosud nezávislých států. Takto se vytvořil např. vůbec první moderní federativní stát – Spojené státy americké, nebo Německo. Státy ale mohou být federalizovány i „**shora**“, tj. rozhodnutím parlamentu dosud unitárního státu. Důvodem federalizace v těchto případech bývá zpravidla snaha o řešení vztahů mezi národy v mnohonárodních státech. Shora byla federalizována např. Belgie nebo Etiopie, do této skupiny patřilo rovněž bývalé Československo. Spíše výjimečně vznikne federace spojením několika bývalých závislých území při vyhlášení nezávislosti (Kanada, Austrálie, Malajsie) nebo udělením nezávislosti složenému území (Mikronéská federace).

Typy federací podle charakteru členských států

Federace se zpravidla klasifikují podle dvou různých hledisek. Podle charakteru členů se rozeznávají:

- **federace založené na územním principu** (členské země se neliší jazykem nebo náboženstvím, většinou mezi nimi nejsou ani velké rozdíly v počtu obyvatel nebo v hospodářské úrovni; např. USA, Brazílie, Venezuela, atd.),
- **federace založené na etnickém principu** (členské státy se liší charakterem obyvatelstva, zpravidla jsou etnicky homogenní – federalizace státu v tomto případě řeší vztahy mezi hlavními národy; např. Belgie, Etiopie, Československo),
- **přechodné typy** (část jednotek je územních, část etnických; např. Rusko, Kanada).

Typy federací podle právního postavení členů

Podle právního postavení členů se rozlišují:

- **federace symetrické** (všichni členové mají stejná práva; většina),
- **federace asymetrické** (existuje několik kategorií členství, každá z nich má jiná práva; klasický příklad: Rusko, ve kterém se liší pravomoci republik od pravomocí oblastí a krajů).

Typy autonomních útvarů

K předchozímu dělení je třeba podotknout, že i v symetrických federacích mohou existovat jednotky se sníženým stupněm pravomocí – např. území společného hlavního města (USA, Brazílie, Malajsie), nebo jednotky, které se výrazně liší od členských států velikostí nebo počtem obyvatelstva (teritoria v Indii nebo v Kanadě).

Zvláštním podtypem asymetrických federací jsou federace složené ze dvou států, z nichž jeden je výrazně menší než druhý. V tom případě někdy přebírají ústřední orgány složeného státu i funkce orgánů většího ze členů a pouze menší člen má vlastní parlament a vládu – v praxi se struktura státních orgánů podobá unitárnímu státu s autonomním územím (např. Svatý Kryštof a Nevis, Tanzanie).

6.4 Ideologické typologie států

6.4.1 Aristotelovo členění států

Aristotelovo členění států

Základní – a vlastně dodnes platnou – ideologickou typologii států provedl už Aristoteles (384–322 př. n. l.) v knize *Politika*. Podle formy vlády vymezil 3 „správné“ formy:

- **monarchie** (μοναρχία) – „panství jednatelce“, který sleduje prospěch celku,
- **aristokracie** (αριστοκρατία) – „panství nejlepších“, tj. vybrané menšiny,
- **demokracie** (δημοκρατία) – „panství lidu“, tj. většiny*

a také 3 „zvrhlé“ formy:

- **tyranie** (τυραννίς) – panství jednotlivce, který sleduje jen vlastní prospěch,
- **oligarchie** (ολιγαρχία) – „panství několika“, tj. bohatých k jejich prospěchu,
- **ochlokracie** (οχλοκρατία) – „panství luzy“, tj. zvláště chudých.*

* Aristoteles ale označoval vládu většiny pojmem *politeia* a zvláště chudých jako demokracii (upraveno v souladu s dnešním chápáním těchto pojmů)

Vedle 3 základních Aristotelových typů se někdy uvádí i typ 4. – **ideokracie**, tj. „panství myšlenky“. V těchto systémech formálně neexistuje lidská vrchnost, nejvyšší moc má bůh (**teokracie**), nadlidská duchovní bytost nebo idea oproštěná od slabostí lidské povahy. Problémem těchto systémů je, že bůh nebo idea nepůsobí přímo, a proto si v praxi přisvojují jeho moc osoby (osoba) „oprávněně“ interpretovat boží vůli nebo hlavní ideu. Podle povahy této „interpretující“ osoby se může jednat o období kterékoliv ze 3 „správných“ i 3 „zvrhlých“ forem státu. K teokracii jako státní formě se hlásí Vatikán (katolická teokracie) a Írán (islámská teokracie – Írán ale upřednostňuje označení nomokracie – „vláda (božího) slova“). Některé znaky ideokracie mají i komunistické režimy: odkazují na neměnné a údajně dokonalé učení (marxismus-leninismus), jehož obsah a praktickou realizaci určuje úzká skupina osob (předsednictvo komunistické strany).

6.4.2 Demokracie a totalita

Z Aristotelových koncepcí vychází nejběžnější dělení států na země demokratické, autoritářské a totalitární:

Demokracie a totalita

- **demokracie** – to si do jisté míry umíme představit z našeho každodenního života,
- **autoritářství** – vládne vůdce nebo malá skupina vůdců bez využívání vůdčí ideologie, moc vůdce není nejasně vymezena a je připuštěn omezený politický pluralismus, v určité míře (nebo v některých oblastech veřejného života) je možná svobodná existence subjektů, které jsou nezávislé na politické moci (např. církve, vysoké školy), občanům není vnucována žádná ideologie, není vytvořen systém jediné politické strany, která by splývala se státem,
- **totalita** – vládne vůdce nebo malá skupina vůdců zpravidla s využitím vůdčí ideologie, moc vůdce je jasně vymezena (de facto absolutní, formálně ale může být omezená), není připuštěn ani omezený politický pluralismus, veškeré veřejné aktivity jsou pod kontrolou vedení státu, občanům je „státní“ ideologie vnucována, zpravidla je vytvořen systém jediné politické strany, která splývá se státem (případně má jedna z politických stran formálně zaručenu „vedoucí úlohu“).

Zjednodušeně bychom mohli říci, že v autoritářských státech vládcům stačí, když se obyvatelé chovají k moci konformně a je jim vcelku jedno, co jinak dělají nebo co si myslí, u totalitních států má centrální moc snahu ovládat obyvatelstvo úplně: nejen jeho chování, ale i myšlení. Hranice není přitom zcela ostrá (např. evropské komunistické režimy).

Míru „demokratičnosti“ konkrétního státu můžeme odhadnout poměrně spolehlivě podle tzv. **míry svobody**, číselné charakteristiky, kterou zveřejňuje každoročně organizace Freedom House. Freedom House provádí evaluaci států podle stavu a míry dodržování lidských a občanských práv v praxi, nehodnotí tedy „teoretickou“ míru práv danou zákony, ale skutečnost „v terénu“. Zvláště se hodnotí politická práva (právo svobodné participace na politických procesech, zejména volbách) a občanské svobody (osobní svobody jednotlivce). V politické oblasti se sleduje 10 aspektů v těchto oblastech: volební proces (posuzována spravedlnost voleb), politický pluralismus (posuzováno právo občanů politicky se organizovat, postavení opozice, míra zasahování silových uskupení – armády, politických stran,

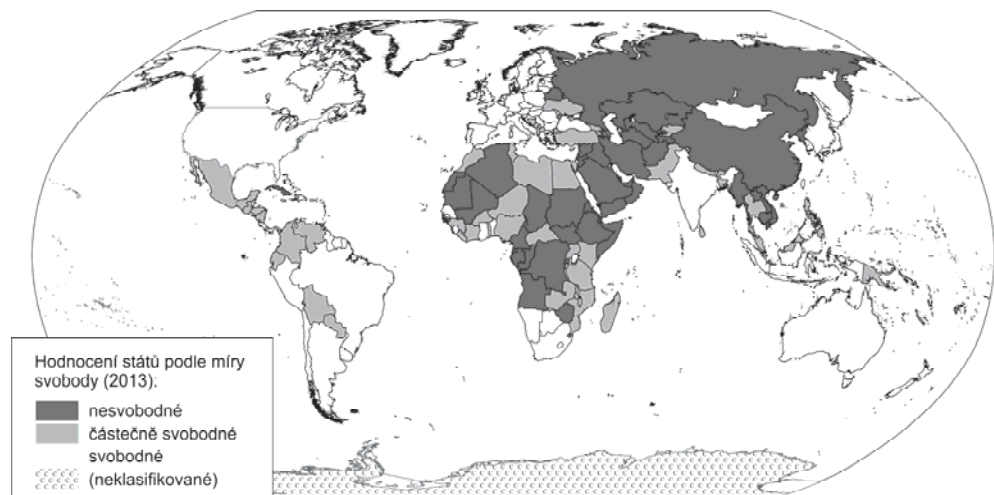
Míra svobody

náboženské hierarchie – do politických svobod občanů, politická práva menšin) a praktické fungování vlády (míra, s jakou určují politiku vlády svobodně zvolené instituce, míra ovlivnění vlády korupcí, míra transparentnosti, otevřenosti a odpovědnosti voličům v období mezi volbami). V oblasti občanských svobod se hodnotí 15 aspektů v těchto okruzích: svoboda slova a náboženské svobody, práva sdružovací, právní prostředí a osobní svobody a práva.

Hodnocení je číselné na stupnici 1–7, přičemž 1 představuje nejvyšší míru svobody, 7 pak úplnou nesvobodu). Průměr hodnocení obou ukazatelů pak zařadí zemi do jedné z kategorií:

- svobodná (Free) – 1,0–2,5 bodů,
- částečně svobodná (Partly Free) – 3,0–5,0 bodů,
- nesvobodná (Not Free) – 5,5–7,0 bodů.

Ve zprávě z roku 2008 bylo hodnoceno 90 států jako svobodné (46 % populace), 60 bylo označeno za částečně svobodné (18 % populace) a 43 jako nesvobodné (36 % populace).

Obr. 18 Mapa svobody (*Map of Freedom*) organizace Freedom House pro rok 2013

SHRNUTÍ

Státy můžeme dělit na typy podle různých kritérií. Nejčastěji se rozlišují monarchie a republiky – každá z těchto forem má několik podtypů podle vztahu hlavy státu k výkonné moci. Z hlediska vnitřního územního uspořádání rozlišujeme státy unitární a složené. Nejběžnější ideologické klasifikace rozčleňují státy na demokratické, autoritářské a totalitární.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké jsou základní rozdíly mezi parlamentními, prezidentskými a parlamentně-prezidentskými republikami?
2. Srovnajte jednotlivé typy monarchií podle pravomocí hlavy státu.
3. Jaké jsou základní rozdíly mezi unitárními a složenými státy.
4. Vyhledejte na webových stránkách Freedom House aktuální informace o míře svobody v Číně, Indii, na Kubě a v České republice.

Pojmy k zapamatování

Pojmy uvedené v textu tučně

7 Administrativní členění států

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- odlišit státní správu a samosprávu,
- poznat jednotlivé kategorie administrativního členění ČR,
- vysvětlit princip statistických jednotek NUTS.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **80 minut**.

Průvodce studiem

Existují v České republice okresy? Polovina studentů se pravidelně domnívá, že ne. Je NUTS2 totéž co kraj? Polovina studentů se pravidelně domnívá, že ano. Je obec a sídlo totéž? Polovina studentů se pravidelně domnívá, že ano. Je Vysočina název administrativní jednotky, nebo salámu? ... Jak vidíte, je potřeba si v tom trochu „udělat pořádek“!

7.1 Administrativní členění států

Prakticky všechny státy jsou členěny na menší administrativní územní jednotky. V rámci nižších jednotek se pak vykonává část výkonných rozhodnutí státu – tzv. veřejná správa. Územní administrativní jednotky jsou zpravidla vytvářeny v několika hierarchicky uspořádaných stupních. „Hierarchické uspořádání“ znamená, že nižší stupně jsou podřízeny vyšším, zpravidla platí i to, že vyšší jednotky jsou územně členěny na nižší (územní skladebnost administrativních jednotek).

Administrativní členění

Veřejná správa má 2 základní formy:

- **státní správa** (vykonává ji stát, resp. orgány jmenované státem a podřízené státu – u nás např. činnost úřadů práce, soudů apod.),
- **samospráva** (vykonávají ji sami obyvatelé územní jednotky prostřednictvím svých volených orgánů – u nás obecních a krajských zastupitelstev).

*Státní správa
a samospráva*

Administrativní územní jednotky jsou tedy územními obvody působnosti jednotlivých samosprávných nebo správních orgánů. Přitom některé územní jednotky mohou být pouze správní a jiné samosprávné (případně správní i samosprávné současně). Hierarchicky nejnižší správní úroveň představují prakticky ve všech státech **obce**, které jsou v naprosté většině států samosprávné. U vyšších stupňů se samosprávné a správní jednotky často „střídají“ (např. samosprávná obec – správní okres – samosprávný kraj ...) – praxe v jednotlivých státech se ale značně liší. Administrativní struktura ČR patří k nejkomplicovanějším na světě, proto se jí budeme věnovat podrobněji.

Obce

7.2 Administrativní členění České republiky

Česká republika je unitární stát, který je částečně decentralizovaný. Podle článku 99 české ústavy se náš stát člení na **obce**, které jsou „základními územními samosprávnými celky“, a **kraje**, které jsou „vyššími územními samosprávnými celky“. Územní samosprávné celky ústava definuje jako „územní společenství občanů, která mají právo na samosprávu.“ Administrativními jednotkami, které jsou pouze správní, se ústava nezabývá.

V praxi se pro správní účely území ČR člení na 3 principiálně odlišné skupiny jednotek:

- dvě úrovně **samosprávných jednotek**: obce a kraje (v případě Prahy spojeny pod názvem hlavní město),
- několik úrovní **správních jednotek** pro výkon různých aspektů státní správy (matřiční obvody, obvody stavebního úřadu, správní obvody obcí s rozšířenou působností apod.),
- několik úrovní **územně technických jednotek** sloužících k evidenčním nebo statistickým účelům (katastrální území, základní sídelní jednotky, okresy apod.).

7.2.1 Obce

Obce v ČR Základním článkem administrativního členění státu jsou **obce**. Pravidla jejich činnosti určuje zákon č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení), jejich základní funkcí má být péče o všestranný rozvoj svého území a o potřeby svých obyvatel. Obcí je v České republice 6 248 (k 1. 1. 2013, statistici většinou připočítávají i 5 vojenských újezdů). Obce zaplňují téměř celé státní území, výjimkou je 5 tzv. vojenských újezdů. **Vojenský újezd** je podle zákona o zajišťování obrany České republiky (č. 222/1999 Sb.) „vymezená část území státu určená k zajišťování obrany státu a k výcviku ozbrojených sil“. Újezdy tvoří územní správní jednotky, které nejsou, na rozdíl od obcí, samosprávné, na jejich území neexistují volená zastupitelstva a vnitřní správu vykonává tzv. újezdní úřad, který je zároveň orgánem státní správy i vojenským orgánem. V jeho čele je jmenovaný přednosta, podřízený ministerstvu obrany. Na území újezdů jsou umístěny tzv. **vojenské výcvikové prostory**, které slouží k zabezpečení polního výcviku Armády ČR (jejich názvy se ale v některých případech neshodují s názvem vojenského újezdu). V současnosti se připravuje změna hranic vojenských újezdů tak, aby neměly žádné trvalé obyvatelstvo.

Obce působí ve dvou okruzích činností – mají tzv. samostatnou působnost a přenesenou působnost:

Samostatná a přenesená působnost obcí

- **samostatná působnost obcí** jsou záležitosti, které spravuje obec samostatně prostřednictvím své samosprávy (obecního zastupitelstva a starosty), v těchto záležitostech obce vydávají obecně závazné vyhlášky,
- **přenesená působnost obcí** jsou záležitosti státní správy, jejichž výkon byl zákonem svěřen orgánu obce (obecnímu úřadu), v těchto záležitostech obecní úřady vydávají nařízení obce.

Obr. 19 Dva typy pravomocí obcí, proto dvě tabulky: levá pro samostatnou působnost obcí, pravá pro přenesenou působnost obce

O otázkách samostatné působnosti obce rozhodují občané obce prostřednictvím zastupitelstva nebo v obecních referendech (např. o rozpočtu obce, místních poplatcích, umístění skládky, apod.). V otázkách přenesené působnosti obce rozhodují obecní úředníci přesně podle pokynů státu, které nesmí změnit (např. není možné, aby si matrikářka změnila pravidla pro uzavírání sňatku nebo aby obec vydávala vlastní občanské průkazy). Kvůli těmto rozdílům je samostatná a přenesená působnost obcí odlišena i formulačně – v prvním případě jde o rozhodnutí obce (města, městyse), v druhém o rozhodnutí obecního úřadu (městského úřadu, úřadu městyse).

Některé obce jsou na základě své velikosti, významu nebo historických okolností označovány jako **města** (těch je v ČR k 1. 1. 2013 celkem 602) či **městyse** (celkem 212). Toto označení se projevuje i v názvech samosprávných orgánů (zastupitelstvo města, zastupitelstvo městyse). Ostatní obce se neúředně – zejména v hovorové češtině – označují jako „venkovské“ obce, toto označení se ale nikdy nepoužívá v úředních dokumentech.

Města a městyse

Všechny obce – „venkovské“, městyse i města – mají stejné právní postavení a z hlediska pravomocí samosprávy se vůbec neliší. Zvláštní práva má však 25 velkých nebo rozlehlých měst, která se označují jako **statutární města**. Tato města, na rozdíl od zbylých obcí, mohou (ale nemusí) rozčlenit své území na menší samosprávné městské obvody nebo městské části s vlastními orgány samosprávy. Vnitřní poměry ve věcech správy města v takovém případě vymezuje zvláštní městská vyhláška označovaná jako statut města. Ve statutárních městech se označuje městský úřad jako magistrát a starosta jako primátor.

Statutární města

Další „zvláštní“ obcí je **Praha**, ve které se samospráva a státní správa neřídí zákonem o obcích, ale zvláštním zákonem o **hlavním městě**. Postavení Prahy je obdobné jako u statutárních měst, navíc ale má kompetence, které náležejí na zbytku území státu krajům. V současnosti je Praha členěna na 57 městských částí, které jsou samosprávné (město na ně přeneslo část svých kompetencí v oblasti své samostatné působnosti), vedle toho se její území člení na 22 správních obvodů (vykonávají státní správu) a úředně existuje i „staré“ členění na 10 územních obvodů (mají jen evidenční funkci, odpovídají okresům na zbytku státu).

Praha má vlastní zákon o hlavním městě

Z orientačních a evidenčních důvodů se člení i obce na některé územní technické jednotky. Jde především o tzv. **katastrální území**. Katastrální území vznikla v dnešní podobě na počátku 19. století a slouží k přesné evidenci vlastnictví nemovitostí (půda, budovy). Obec se skládá z jednoho nebo více celých katastrálních území. Česká republika se skládá (od 31. 5. 2013) z celkem 13 040 katastrálních území.

Katastrální území

Pro zájemce: Historici, pozor! Dříve se to jmenovalo jinak!

Do roku 1927 se používal pro katastrální území název **katastrální obec** (případě berní obec), pro obce jako samosprávná společenství občanů pak označení **politická obec** případně místní obec. S těmito pojmy se můžeme sporadicky setkat v různých historických nebo populárních pracích dodnes.

Další evidenční jednotkou jsou **části obce**. V pravém slova smyslu nejsou části obcí územní jednotkou, ale jen souborem budov, který má vlastní název a vlastní označování řadou popisných a/nebo evidenčních čísel. Obec může mít jednu nebo více částí, v ČR jich je v současnosti 15 067 (k 31. 12. 2012). Části obce nemají vlastní volené orgány samosprávy. Obec jako celek má zpravidla název totožný s názvem své nejvýznamnější části, existují však i výjimky, kdy má obec jiný název, než kterákoliv její část. V těchto případech název obce vychází z obecnějších geografických pojmenování (např. obec Ralsko v okrese Česká Lípa: obecní úřad sídlí v její části Kuřivody a žádné sídlo nebo část obce s názvem Ralsko neexistuje), nebo kombinuje názvy největších částí obce (např. Brumov-Bylnice nebo Brandýs nad

*Část obce
(dříve „osada“)*

Labem - Stará Boleslav). Pro části obce se dříve používalo označení osada. S tímto pojmem se můžeme sporadicky setkat v různých historických nebo populárních pracích dodnes.

Pro zájemce: Úřední název obce nemusí odpovídat místnímu značení

Názvy obcí nemusí být totožné s označením různých místních úřadů a objektů. Např. v adresách se neuvádí název obce, ale příslušné pošty (poštovního úřadu), který se může od názvu obce lišit, např. dodáním geografického označení (Hranice u Aše apod.). Od názvu obce nebo části obce se mohou lišit i názvy katastrálních území (musí být jedinečné pro celé území státu), názvy nádraží (rovněž jsou použity různé dovětky znemožňující záměnu, např. Vyškov na Moravě), zastávek, apod.

Dokonce ani názvy na dopravních značkách nemusí vždy odpovídat názvu obce nebo její části (o jejich podobě totiž rozhoduje obecní úřad podle místních podmínek), existují dokonce případy, kdy jsou „na cedulích“ názvy zcela jiné, než názvy obce nebo její části.

Obr. 20 Příklad „nesouladu“ mezi místním označením na dopravní značce a na nádraží v obci Hranice

Označování ulic a budov

Ještě nižší evidenční jednotkou jsou **názvy ulic** a **číslování domů**, které slouží k lepší orientaci v prostoru a k přesné identifikaci staveb. Každá budova se označuje buď číslem popisným, jde-li o stavbu trvalého charakteru, nebo číslem evidenčním, jde-li o stavbu dočasného nebo rekreačního charakteru. Číslo přiděluje obec rozhodnutím, tabulku s číslem je povinen umístit na své náklady vlastník budovy. Číslo se přiděluje postupně v rámci části obce, kostely, kaple a neobývané věže se již od dob Marie Terezie nečíslují. V řadě obcí se vedle popisných čísel uvádějí na domech i čísla orientační (v rámci jednotlivých ulic).

Pro zájemce: Odkdy mají domy čísla?

Číslování domů bylo na našem území provedeno už v roce 1771. Provádělo se s pomocí vojska v přirozeném sledu tak, jak lze obec postupně projít, obvykle po směru chodu hodinových ručiček se začátkem v sídle vrchnosti, v ostatních případech počínaje prvním domem po pravé straně vesnice ze strany, kterou přijíždí vrchnost (do stejných míst na levé straně se pak číslování vracelo). Ve vesnicích většinou od té doby číslování již nebylo měněno, takže okruh čísel z roku 1770 i sled čísel přidělených po roce 1770 poskytuje dobrou informaci o postupu vývoje zástavby. Ve městech byly většinou budovy od té doby několikrát přečíslovány.

Je obec, sídlo a vesnice totéž?

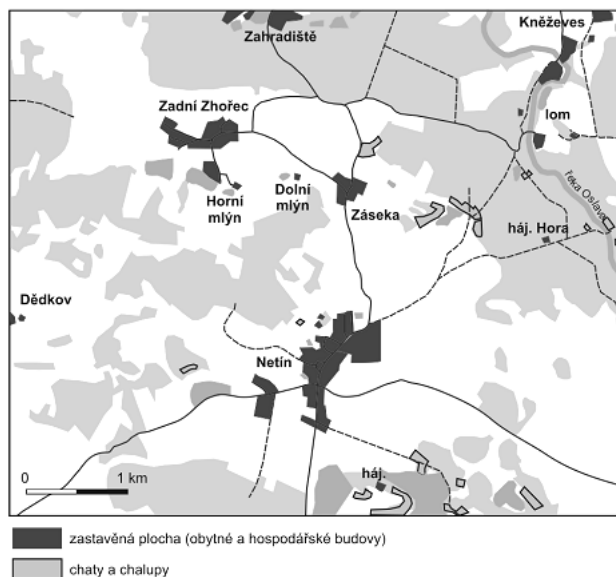
„Obec“, „sídlo“
a „vesnice“ nejsou
synonyma

V praxi se často používají jako synonyma, ve skutečnosti jde ale o termíny s přesně definovaným významem. Označení sídlo, víska, vesnice, samota apod. jsou pojmy z geografie sídel, které s administrativním členěním území vůbec nesouvisí. **Sídlem** rozumíme prostoro-
rově oddělenou a trvale osídlenou skupinu lidských obydlí. Každé sídlo je odděleno od ostat-

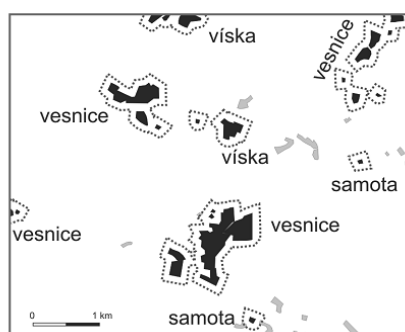
ních sídel plochami, na kterých lidská obydlí nejsou. Pokud má sídlo menší počet usedlostí, označuje se jako **venkovské sídlo** (vesnice, víska, samota), pokud má větší počet usedlostí a splňuje některé další podmínky, označuje se jako **město**.

Pro zájemce: Rozdíl mezi obcí, sídlem a vesnicí na konkrétním příkladu

Situaci si přiblížíme na konkrétním příkladu okolí Netína v Kraji Vysočina.

Z „geografického“ pohledu je na mapě 8 sídel (prostorově oddělených a trvale osídlených skupin lidských obydlí) – 4 vesnice, 2 vísky a 2 samoty:

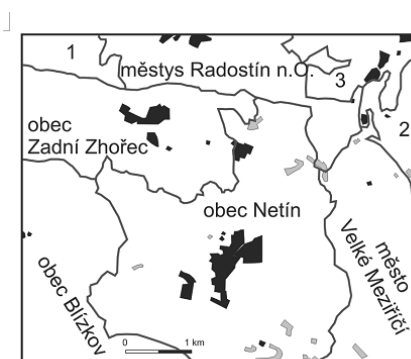

Pro „technokraty“, např. pro spekulanty s pozemky nebo pracovníky katastrálního úřadu je na mapě 10 katastrálních území:

1 - k.ú. Pavlov, 2 - k.ú. Dolní Bory, 3 - k.ú. Krásněves

„Administrativní“ pohled na věc (takto interpretuje mapu politik a také statistika) na mapě naopak vidí 8 obcí – z nich je jedna obec město, jedna městys a zbývajících 6 obcí je „venkovských“:

1 - obec Pavlov, 2 - obec Bory, 3 - obec Krásnéves

V dané situaci leží na území obce Netín tři sídla – vesnice Netín, vsíka Zásoka a jedna samota (hájovna). Z hlediska dělení obce Netín na části obce je ale situace už jiná: má pouze 2 části obce (soubory budov, které mají vlastní název a vlastní označování řadou popisných čísel), protože samostatné řady popisných čísel má jen Netín a Zásoka, samota je v číslování domů zařazena mezi domy v Netíně jako č.p. 79.

Situace může být přirozeně i opačná: jedno sídlo může být tvořeno větším počtem obcí – např. v případech, kdy venkovské obce zcela stavebně splynou s blízkým městem, zachovávají si ale i nadále svou „politickou“ nezávislost.

7.2.2 Kraje

Kraje

Kraje jsou v ČR druhou úrovní územních samosprávných jednotek. Na 13 krajů a hlavní město Prahu byla Česká republika rozčleněna dne 1. 1. 2000. Až do prvních voleb krajských zastupitelstev měly jen kompetence v přenesené působnosti, kompetence v samostatné působnosti převzaly 12. 11. 2000. Působnost krajů určuje Zákon o krajích (krajské zřízení), č. 129/2000 Sb, na hlavní město Prahu se Zákon o krajích nevztahuje. Praze přiznává postavení a pravomoci obce a zároveň kraje zákon č. 131/2000 Sb., o hlavním městě Praze.

7.2.3 Další administrativní územní jednotky

Další administrativní jednotky (výběr)

Ostatní územní jednotky existující v ČR nejsou samosprávné – buď jde o jednotky správní, nebo technické a evidenční. Patří mezi ně např.:

- **Územní obvody finančního úřadu** (finanční úřady vykonávají správu daní, dávek, poplatků, odvodů atd.) – jejich obvody zahrnují vždy několik obcí; v Praze, Brně a Ostravě je naopak zřízeno několik finančních úřadů.
- **Územní obvody matričního úřadu** (matriční úřady nepůsobí samostatně, jejich agendu plní vybrané obecní a městské úřady).
- **Územní obvod stavebního úřadu** (stavební úřady nepůsobí samostatně, jejich agendu plní vybrané obecní a městské úřady).
- **Správní obvod obce s pověřeným obecním úřadem** (POU, „obec II. typu“, „dvojková obec“) – pověřené obecní úřady jsou oprávněny k výkonu určitého okruhu přenesených pravomocí pro několik obcí zároveň (nevyplňují celé území republiky, nejsou vytvořeny v Praze a ve vojenských újezdech).
- **Správní obvod obce s rozšířenou působností** (ORP, „obec III. typu“, „trojková obec“, „malé okresy“) – pověřené obecní úřady jsou oprávněny k výkonu určitého okruhu přenesených pravomocí pro několik obcí zároveň (nevyplňují celé území republiky, nejsou vytvořeny na území Prahy).

- **Okresy** nejsou vytvořeny v Praze, jinak zahrnují celé území ČR, dlouhou dobu byly základní správní jednotkou České republiky, v prosinci 2002 ale ukončily okresní úřady svou činnost a jejich agendu převzaly krajské úřady a ORP; nadále ale zůstávají územními obvody soudů, státních zastupitelství, některých složek Policie ČR a používají se ve statistice; okresy se také používají pro přesnou identifikaci obcí (názvy obcí se v rámci jednoho okresu neopakují).

7.2.4 Statistické jednotky EU NUTS

Statistické jednotky NUTS (z fr. *Nomenclature des Unites Territoriales Statistiques*, tj. Nomenklatura územních statistických jednotek) jsou územní celky vytvořené pro statistické účely Eurostatu (statistický úřad EU) pro porovnání ekonomických ukazatelů členských zemí EU. V praxi jsou důležité i z toho důvodu, že na jednotky úrovně územního členění NUTS II jsou směřovány prostředky z fondů EU.

NUTS a LAU

NUTS mají 4 hierarchické úrovně: NUTS 0 (stát), NUTS 1 (v ČR nejsou), NUTS 2 (v ČR skupiny krajů) a NUTS 3 (kraje). Aby bylo pro celou Evropskou unii dosaženo srovnatelnosti jednotlivých statistických celků, jsou pro jednotlivé úrovně soustavy NUTS stanoveny meze počtu obyvatel:

Tab. 4 Charakteristika statistických jednotek NUTS

statistická jednotka	nejvyšší počet obyvatel	nejnižší počet obyvatel
NUTS 1	7 000 000	3 000 000
NUTS 2	3 000 000	800 000
NUTS 3	800 000	150 000

Protože úroveň NUTS 2 v České republice neodpovídá žádná správní jednotka, ale čerpání prostředků u fondů EU se děje právě na této územní úrovni, bylo nutno české kraje seskupit do tzv. **regionů soudržnosti**. V ČR je těchto regionů osm. Regiony soudržnosti jsou sice pouhou statistickou jednotkou, pro administrování finančních prostředků strukturálních fondů EU pomocí regionálních operačních programů v nich ale byly zřízeny tzv. **regionální rady regionu soudržnosti**. Výbor regionální rady volí krajská zastupitelstva.

Regiony soudržnosti

Tab. 5 Regiony soudržnosti v ČR

Region soudržnosti (NUTS2)	Odpovídající vyšší územní samosprávné jednotky	Sídlo regionální rady regionu soudržnosti
Praha	Hlavní město Praha	Praha
Střední Čechy	Středočeský kraj	Praha
Jihozápad	Jihočeský kraj, Plzeňský kraj	České Budějovice
Severozápad	Karlovarský kraj, Ústecký kraj	Ústí nad Labem
Severovýchod	Liberecký kraj, Královéhradecký kraj, Pardubický kraj	Hradec Králové
Jihovýchod	Jihomoravský kraj, Kraj Vysočina	Brno
Střední Morava	Olomoucký kraj, Zlínský kraj	Olomouc
Moravskoslezsko	Moravskoslezský kraj	Ostrava

Vedle jednotek EU NUTS existují i **statistické jednotky EU LAU** (*Local administrative unit*). LAU označuje úroveň územní státní správy, která je níže než NUTS 3 (provincie, kraje a podobné velké správní jednotky). LAU má dva stupně, v ČR jsou úrovně členění LAU 1 okresy, úrovně LAU 2 pak obce.

7.2.5 Další statistické jednotky

Územní jednotky vytvořené pro statistické účely

Administrativně správní jednotky (obce) i územně technické jednotky (katastrální území) nerespektují zcela sídelní strukturu státu, proto byly v roce 1970 vytvořeny pro statistické účely menší územní jednotky než jsou katastrální území – tzv. **základní sídelní jednotky (ZSJ)**. Byly vymezeny tak, aby zahrnovaly části sídel se stejnou funkcí (obytná, průmyslová, rekreační apod.). Ve vybraných městech se základní sídelní jednotky označují tradičně jako urbanistické obvody (bývá jich několik), na venkově sídelní lokality (s pominutím samot zpravidla jedno sídlo tvoří jednu sídelní lokalitu). Základní sídelní jednotky jsou vhodné pro zkoumání změn osídlení v čase, protože na rozdíl od administrativního členění nepodléhají změnám.

Pro statistické účely se používají i tzv. **základní územní jednotky (ZÚJ)**, které kopírují administrativně správní strukturu státu (jsou definovány jako takové prostorové jednotky, které se pro účely státní správy dále nedělí, tento pojem zahrnuje všechny obce, městské obvody či městské části) a **územní technické jednotky (ÚTJ)**, které jsou zpravidla totožné s katastrálními územími, jen v případě, kdy je katastrální území rozčleněno hranicemi městského obvodu nebo městské části, je rozděleno na příslušný počet ÚTJ.

SHRNUTÍ

Státy se člení na menší administrativní jednotky, zpravidla v několika hierarchických úrovních. Některé úrovně členění jsou správní (v ČR např. SO ORP, okresy, matriční obvody), jiné jsou samosprávné (v ČR obce a kraje). Nejnižším prvkem administrativního členění států bývají obce. V ČR mohou mít – podle velikosti – i označení město nebo městys. Vedle administrativních jednotek mohou být státy členěny i na uměle vytvořené statistické jednotky (u nás např. regiony soudržnosti NUTS 2 nebo základní sídelní jednotky).

Kontrolní otázky a úkoly

1. Zjistěte pro své bydliště název všech administrativních jednotek zmíněných v předchozí kapitole.
2. Které administrativní jednotky jsou v ČR samosprávné?
3. Kolik má ČR krajů a kolik NUTS2?
4. Najděte ze svého okolí příklady, kdy název pošty nebo nádraží neodpovídá úřednímu názvu obce.

Pojmy k zapamatování

Pojmy uvedené v textu tučně

8 Národní identita a nacionalismus

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- vysvětlit vztah mezi státem a národem,
- porovnat různé přístupy k pojetí slova národ,
- vysvětlit pojem právo národů na sebeurčení.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **80 minut**.

Průvodce studiem

Kapitola bude věnována tématu národní identity a nacionalismu, který je jedním z důležitých „hybatelů“ politických konfliktů ve světě. Na věc se podíváme spíš teoreticky, konkrétním konfliktním oblastem i jednotlivým konfliktům se budete věnovat v jednotlivých předmětech regionální geografie.

V minulých kapitolách jsme se věnovali pojmu stát a jeho základním znakům. Dále jsme uvedli, že v současné době je dominujícím typem státního útvaru **národní stát**, který můžeme chápat jako formu politické organizace národa a výraz splynutí ideje státu s idejí národa. Národy a státy se sice vzájemně nepodmiňují (státy existovaly dříve než moderní národy a některé národy žijí, aniž by měly stát), je ale zřetelné, že se navzájem výrazně ovlivňují. I z toho důvodu jsou národy politickou geografii soustavně studovány.

Národní stát

8.1 Národ

Národ je historicky vzniklé společenství lidí, kteří sdílí společnou kulturu, území, tradice, jazyk, mentalitu, zvyky a tradice. Některé znaky národů jsou objektivní (území, jazyk, víra nebo společný původ), jiné subjektivní (vědomí své vlastní příslušnosti k národu v mysli lidí a loajalita k němu). Všeobecně uznávaná definice však neexistuje a ani nemůže existovat, protože v různých zemích a jazycích označuje pojem „národ“ zcela rozdílné sociální systémy. Např. v Evropě je většinou národní vědomí „nadřazeno“ náboženské nebo sociální identitě jednotlivců, zatímco v muslimských státech je pro většinu obyvatel důležitější jejich náboženská příslušnost. Rovněž v Indii je národní identita druhotná: v mnoha ohledech silnějším prvkem mezilidské soudržnosti je příslušnost k sociální skupině (kastě).

Národ

V Evropě se setkáváme se dvěma základními podobami národů:

- **„Občanské“ národy** v západní Evropě se vytvářely převážně v podmínkách centralizovaných a jazykově poměrně jednotných států, proto se vyvinuly do podoby spjatého historii, společnou právně-politickou organizací a společnou občanskou kulturou a ideologií. V těchto podmínkách prakticky splývají pojmy národ a lid, za příslušníky národa jsou pak považováni všichni občané státu bez ohledu na jazyk nebo náboženství.
- **„Etnické“ národy** ve střední a východní Evropě vznikaly v podmínkách vícejazyčných a kulturně fragmentovaných říší, proto se při vytváření své identity nemohly ztotožnit se státem, ale vytvářely se jako společenství lidí se společným pokrevním původem a společným jazykem a tradicemi. V těchto zemích jsou pak striktně odlišovány pojmy národ a lid (tj. všichni občané státu) a hlavním „pojtkem“ národa se

Dva základní typy národů v Evropě

stává společný jazyk, v některých případech i náboženství (např. v oblasti bývalé Jugoslávie).

Rozdíly v průběhu vytváření národů mezi východní a západní Evropou vedly k tomu, že východní a západní „národní vědomí“ v sobě zahrnuje různé prvky a hodnoty, a také má různé politické projevy. Rozhodně však nelze jeden z těchto typů národního vědomí označit za „vyspělejší“ nebo „modernější“ a druhý za „zaostalejší“.

Středověké a moderní národy

Pojem národ není proměnlivý jen v prostoru, ale i v čase. Evropské **středověké národy** např. zahrnovaly jen politicky privilegované vrstvy obyvatelstva (ostatní obyvatelstvo, zpravidla poddaní, nebylo způsobilé k politickým právům). Označení „Češi“ bylo tehdy vázáno výlučně na územní politickou jednotku, tedy na obyvatele Čech bez ohledu na jejich jazyk. Rovněž vnímání společné identity bylo mnohem více vázáno na prostor a sociální postavení: moravskému venkovanovi byl mnohem bližší jeho soused mluvící německy, než intelektuál z Prahy, hovořící stejným jazykem. Dnešní **moderní národy** se vyvinuly v souvislosti s modernizací společnosti během průmyslové revoluce v 18.–19. století. Obyvatelstvo se stalo mobilnější, začalo se koncentrovat do měst a převážně regionální identitu nahradila moderní národní identita vázaná na vysokou národní kulturu a národní politické elity. Po tomto přerodu se část obyvatelstva českých zemí většinou podle jazyka ztotožnila s českým a část s německým moderním národem a pojem „Čech“ dostal nový význam: příslušník českého národa v Čechách i na Moravě. Nedořešenou otázkou je, jestli existuje kontinuita mezi středověkými a moderními národy. Historici zpravidla tvrdí že ano, sociologové a politologové nejsou ve svých hodnoceních jednotní. Rozhodně ale nemůžeme přenášet naše vlastní pojetí národa před 18. století (např. představa Habsburků jako „německé“ dynastie).

Národy jako sociální konstrukt

Ve společenských vědách převládá názor, že národ je **sociální konstrukt**: příslušnost k národu není objektivně daná vlastnost, kterou by bylo možno nezávisle určit, národ „vytváří“ vědomí příslušnosti a loajality k němu. Podle konstruktivistů nelze národnost zjistit jinak, než na základě proklamace jedinců. Tomuto názoru oponují tzv. primordialisté. Podle nich existují národy objektivně, příslušnost k národu, resp. pocit příslušnosti k národu, vzniká automaticky kombinací objektivních kritérií (např. území, jazyk, víra, původ, státní příslušnost). Podle primordialistů lze určit národnost na základě vnějších znaků, nejčastěji jazyka.

Národy jako objektivně existující společenství

Oba pohledy mají určité slabiny: problémem čistě konstruktivistického pojetí je fakt, že samotný pocit jedince, že je součástí určitého národa, ještě nemusí znamenat, že ho za příslušníka národa budou uznávat i ostatní. S tímto problémem se např. setkávají romské děti adoptované do českých rodin. Primordialistické pojetí naopak vylučuje svobodné rozhodnutí jedince.

„Vlastnosti“ národů?

Podle klasických geograficky-deterministických představ mají národy odlišné vlastnosti a schopnosti vyplývající z odlišných vlastností geografického prostředí. Představa odlišných schopností národů, která se stala základem různých rasistických teorií, je dnes již zcela překonána, uznávají se ale objektivně existující rozdíly v jejich „hodnotových systémech“. Základ těchto rozdílů však není geografický, často vykazují značné rozdíly i sousední jazykově a geograficky blízké národy (např. Češi a Slováci). Měřitelné rozdíly jsou v následujících okruzích:

- Mocenský odstup (*power distance* – míra, s jakou se akceptuje, že moc je rozdělena nerovnoměrně), vysoký: Malajsie, Francie, nízký: Rakousko, Dánsko.
- Vyhýbání se nejistotě (*uncertainty avoidance* – rozsah, v němž se příslušníci kultury cítí ohroženi neznámými situacemi), vysoké: Řecko, Portugalsko, Japonsko, nízké: Singapur, Dánsko, Británie.

- Individualismus – kolektivismus (*individualism – collectivism* – rozsah závislosti jednotlivce na kolektivu), ind.: USA, Británie, Kanada, kol.: Guatemala, Ekvádor, Indonésie, Pákistán.
- Maskulinita – feminita (*masculinity – femininity* – zastoupení a vliv „mužského prvku“ v hodnotách společnosti, míra oddělení genderových rolí), mas.: Japonsko, Rakousko, Itálie, Mexiko, fem.: Švédsko, Norsko, Dánsko, Nizozemsko, Finsko.
- Dlouhodobá – krátkodobá orientace (míra vytrvalosti a ochoty podřizovat se ve prospěch dlouhodobých cílů), dlouh.: Čína, Japonsko, Hongkong, Jižní Korea, krátk.: Pákistán, Nigérie, Kanada, USA.

Např. Češi jsou ve srovnání se Slováky více rovnostářští, více individualističtí, výrazně méně maskulinní, podstatně více se vyhýbají nejistotě a mají mnohem krátkodobější orientaci.

8.2 Vztah národa a státu

Nejdříve je nutné si uvědomit, že jde o kvalitativně odlišné pojmy: stát je „objektivní“ právně politický pojem, národ představuje zřejmě „subjektivní“ kolektivní identitu. Jejich vztah závisí na typu národa, který se na daném území vyvinul. Pro západní část Evropy je typická představa, že stát a národ spolu úzce souvisí, resp. jsou totožné („národ“ je vlastně obyvatelstvo státu). Toto splynutí pojmů se odrazilo i v západoevropských jazycích, např. anglické „nation“ lze do češtiny přeložit jak výrazem „národ“, tak slovem „stát“. Přestože v našem prostředí jsou pojmy stát a národ významově odlišeny, občas „západní“ pojetí proniká i do českého jazyka: máme například Organizaci spojených národů (členy jsou však státy), mezinárodní politiku (jde o politické vztahy mezi státy), apod.

Vztah národa a státu

Ve střední a východní Evropě je vztah mezi pojmy národ a stát volnější, existují vedle sebe a nemusí se nutně „překrývat“.

8.3 Nacionalismus

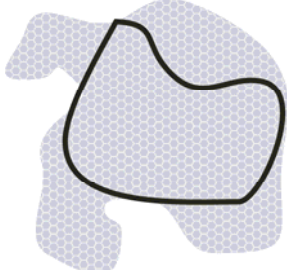
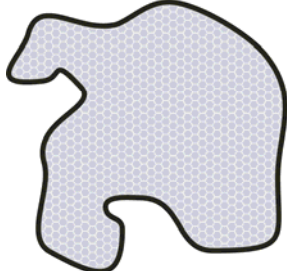
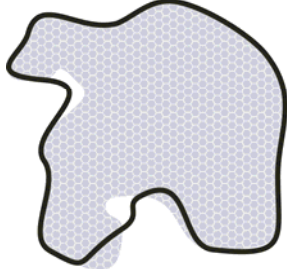
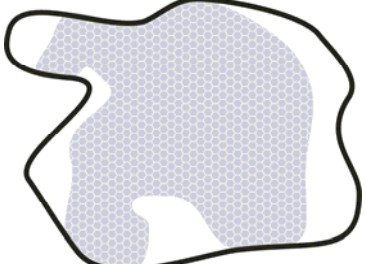
Nacionalismus je původně politický princip, který tvrdí, že politická a národní jednotka musí být shodné (je nutné, aby území stát a území obývané národem bylo totožné). Podle nacionalistů je totiž národ „jediným správným“ nositelem státní moci a pouze národní stát může národu trvale zajistit bezpečnost a jistotu rozvoje. Nacionalisté považují za nebezpečné, pokud se hranice států neshodují s etnickými hranicemi, protože pak ve státech vzniká skupina osob, které mají ke státu ambivalentní vztah: v případných konfliktech musí vnitřně volit mezi svou loajalitou ke státu, ve kterém žijí, a k národu, ke kterému přísluší. Příkladem ostatně může být německá menšina v Československu, která se v roce 1938 také rozhodovala mezi svou příslušností k demokratickému československému státu a sounáležitostí s německým národem.

Nacionalismus

Nacionalistického ideálu úplného ztotožnění státu a národa nemůže dojít už kvůli odlišné formě jejich prostorového rozložení: státy zpravidla zabírají kontinuální území, zatímco národy jsou souhrnem jednotlivých příslušníků, kteří mohou žít prakticky kdekoliv. Za „etnické území“ nebo „území obývané národem“ pak můžeme považovat nejen oblasti, kde tvoří příslušníci národa většinu, ale i oblasti, kde se vyskytují tradičně a v nezanedbatelném počtu. V praxi se proto často „etnická území“ různých národů překrývají, což u států možné není.

U klasických národních států převažuje mezi obyvatelstvem jeden národ. Přitom mohou nastat 4 základní situace:

Tab. 6 Typy národních států

Typ národního státu	Charakteristika	obrázek
Maďarský typ	Etnické území přesahuje hranice státu	
Portugalský typ	Etnické území je totožné se státním	
Polský typ	Etnické území a státní území nejsou zcela totožné, ale výrazně se překrývají	
Francouzský typ	Státní území přesahuje etnické území	

Multietnické státy

Vedle národních států se vyskytují i **státy multietnické**. V těchto státech nemá žádné etnikum absolutní většinu a současně si žádný národ nenárokují vedoucí postavení ve státě. Nemusí přitom jít o čistě funkční matematickou úměru, v některých případech se za multietnické státy deklarují z historických nebo politických důvodů i země, ve kterých „druhý“ národ nemá ani 10% zastoupení v obyvatelstvu – např. Karélie v rámci Ruska, ve které počet obyvatelstva karelské národnosti několikanásobně překročili Rusové, nebo Finsko, ve kterém jsou Švédové považováni za jeden ze dvou „státních“ národů, přestože tvoří jen 5,4 % obyvatelstva. Multietnické jsou nejčastěji státy s hranicemi uměle vytvořenými v období kolonialismu, ve kterých dosud nevznikly „státní národy“ západního typu (Afrika – v obdobné situaci byly i státy v Latinské Americe, v nich už ale k vytvoření národů došlo).

Index homogenity

Míru etnické homogenity státu nejlépe vystihuje tzv. **index homogenity** [v %]:

$$H = \sqrt{\frac{h_1^2 + h_2^2 + h_3^2 + h_4^2 + \dots}{h^2}} \cdot 100 = \sqrt{p_1^2 + p_2^2 + p_3^2 + p_4^2 + \dots},$$

kde h je počet obyvatel státu, h_1, h_2, \dots počet příslušníků jednotlivých etnických skupin, p_1, p_2, \dots jejich podíl v %. Pro státy, ve kterých žije jen jeden národ je $H = 100 \%$, s počtem skupin a růstem jejich relativního podílu H klesá.

Žádný stát přirozeně nikdy nemůže dosáhnout úplné homogenity svého obyvatelstva, resp. úplného ztotožnění svých obyvatel se státem. Z hlediska státu jsou problematické hlavně dvě skupiny osob:

- cizinci (mají právní, kulturní i ekonomické vazby na jiné státy),
- „nelojální“ vlastní občané (využívají výhody, ale nerespektují právní řád státu, případně ho odmítají zcela).

Pokud je počet těchto osob příliš vysoký nebo jsou koncentrovány v určitých oblastech, mohou ohrožovat územní integritu státu nebo komplikovat jeho styky se zahraničím, zejména v případech, kdy nejsou ke státu loajální skupiny definované etnicky, konfesně nebo rasově.

Pro svůj potenciální konfliktní potenciál je etnická a náboženská struktura obyvatelstva významným politickogeografickým znakem. Sleduje se zejména, do jaké míry jsou v souladu etnické či konfesní hranice a hranice politické. Důležité je také je, jestli případný nesoulad těchto hranic vyvolává politické požadavky menšin. Zejména v případech, kdy se cítí být diskriminovány, může se mezi nimi vyskytnout některé z následujících hnutí:

- **autonomismus / regionalismus** – snaha menšiny docílit územní nebo politické autonomie v rámci současného státu,
- **separatismus** – snaha menšiny odtrhnout se od současného státu a vyhlásit nezávislost,
- **iredentismus** – snaha odtrhnout území obývané menšinou a připojit je k jinému státu (zpravidla k vlastnímu národnímu státu).

*Autonomismus,
separatismus,
iredentismus*

8.4 Právo národů na sebeurčení

Jako **právo národů na sebeurčení** se označuje princip mezinárodního práva, podle kterého má každý národ, který si dosud nevytvořil vlastní stát, právo samostatně si určit své státoprávní postavení: buď vytvořit vlastní nezávislý stát, nebo se spojit s jinými národy do společného státu. Idea práva národa na sebeurčení jako „přirozeného“ práva byla poprvé deklarována během vzniku USA a nejsilnější byla po 1. světové válce, jedním z důsledků jejího prosazení byl i vznik Československa. Později bylo právo národů na sebeurčení vtěleno do Charty OSN. V praxi je však problematické toto právo uskutečnit – jednak vzhledem k nejasnému významu slova národ (společenství usilující o nezávislost může být obviněno z toho, že není národem), jednak vzhledem k velikosti nebo geografickému rozložení některých národů (např. územně rozptýlení Romové).

*Právo národů na
sebeurčení*

Princip práva národů na sebeurčení se nevztahuje na národnostní menšiny (tj. přesahy národů, které mají vlastní stát, v jiných státech). Ty mohou požadovat respektování menšinových práv (např. školy s jejich vyučovacím jazykem), obecně ale nemají právo na připojení k mateřskému státu.

SHRNUTÍ

Národ je velmi obtížné definovat, navíc se liší obsah tohoto pojmu nejen v různých historických epochách, ale i regionálně. Např. v západní Evropě je hlavním „spojujícím“ prvkem národního uvědomění společná historie a občanská kultura, v Evropě střední a východní jsou národy vnímány jako společenství, která mají společné předky a shodný jazyk. Mezi národem a státem existuje úzký vztah, už v 19. století se vyvinul model „národního státu“. V takovém státě převládá mezi obyvateli jeden národ a stát je vnímán jako projev národního života. Představa, že každý národ má právo na vytvoření vlastního národního státu je základem práva národů na sebeurčení.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Uveďte základní argumenty pro a proti konstruktivistickému a primordialistickému pojetí národa.
2. Proč je v praxi obtížné prosadit právo národů na sebeurčení?
3. Jaké výhody a nevýhody může státu přinést přítomnost silných národnostních menšin.
4. Vyhledejte na internetu příklady aktivních separatistických hnutí v Evropě.

Pojmy k zapamatování

Pojmy uvedené v textu tučně

9 Geografie voleb

Cíl

Po prostudování této kapitoly budete umět:

- vysvětlit rozdíly mezi jednotlivými druhy voleb,
- vysvětlit, jak může vymezení volebních obvodů ovlivnit volební výsledky,
- vysvětlit, co je předmětem výzkumu volební geografie.

Doba potřebná k prostudování kapitoly: **80 minut**.

Průvodce studiem

Kapitola bude věnována volební geografii. I když by název poněkud sváděl k představě, že volební geografie pouze „popisuje“ výsledky voleb, poznáte, že tento poměrně mladý obor může nabídnout mnohem více. Srovnáním územního rozložení volebních výsledků a rozložení různých demografických jevů může volební geografie např. zjistit, jestli některé skupiny obyvatel inklinují k určitým politickým stranám (např. křesťané ke KDU-ČSL, nezaměstnaní ke KSČM, apod.). Zajímavé jsou i výzkumy tzv. efektu kandidáta (část voličů dává hlas lidem, které osobně zná, bez ohledu na jejich politický program) nebo efektu sousedství (volební rozhodování ovlivňují postoje lidí ve vašem okolí).

9.1 Definice voleb

Volby lze definovat jako „ustavení orgánu určitého společenství lidí cestou hlasování k volbě oprávněných subjektů“. Volby jsou vůbec nejčastější způsobem výběru vhodných osob do rozhodovacích a řídicích orgánů států, tradičně se volbami vybírají členové parlamentů a orgánů místní samosprávy, v republikách také hlavy státu. Volby jsou všeobecně považovány za základní charakteristiku demokratické společnosti. Jejich prostřednictvím obyvatelstvo státu dociluje toho, aby volené orgány prosazovaly jeho zájmy, tj. aby se uskutečnila „vláda lidu“ (demokracie). Garantují tedy takové demokratické principy, jako je demokratická kontrola, všeobecná účast, politická rovnost a většinová vláda.

Volby

Ve skutečnosti přirozeně nelze docílit stavu, kdy volený orgán reprezentuje všechny dílčí zájmy, např. názory a zájmy 281 členů Parlamentu České republiky nemohou být přesnou kopií názorů a zájmů 10,5 milionu českých občanů. V praxi každé volby vůli obyvatel transformují (volební systém může např. v zájmu stability voleného orgánu posilovat větší politické strany na úkor menších). Voleb se navíc nikdy neúčastní všichni obyvatelé státu, které má volený orgán reprezentovat – část z volby vyloučí volební právo (volit nesmí např. děti, obyvatelé zbavení svéprávnosti, apod.), část oprávněných osob se pak voleb dobrovolně neúčastní (např. při volbách senátorů se v ČR pohybuje účast kolem 15 %).

9.2 Druhy voleb

Volby se rozlišují podle různých kritérií. Podle „bezprostřednosti“ volby rozlišujeme:

Typy voleb

- **Přímé volby** – voliči dávají hlas bezprostředně kandidátům a rozhodují tak o jejich zvolení (typické pro volbu parlamentů, u dvoukomorových parlamentů zejména jejich dolní komory).

- **Nepřímé volby** – charakteristické je to, že otázku volby neřeší přímo občané, ale následně osoby, kterým dali svůj hlas – volitelé (např. volby prezidenta USA), poslanci (např. předseda Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR), členové zastupitelstva (hejtmani krajů a starostové v ČR).

Podle územního rozsahu se volby člení na:

- **všeobecné** – volí se např. celý zákonodárny sbor (u nás např. Poslanecká sněmovna),
- **dílčí** – volí se jen část zákonodárnyho sboru (u sborů, které se v pravidelných intervalech obměňují – např. v ČR Senát – senátoři se volí na 6 let, každé 2 roky se obměňuje třetina členů),
- **doplňovací** – volí se jen na uvolněná místa (např. rezignace nebo úmrtí poslance), případně na místa nově vytvořená.

Podle časového hlediska:

- **řádné** – volí se po uplynutí funkčního období voleného orgánu, tj. v dříve předpokládaném termínu,
- **mimořádné** – volí se dříve, než skončilo řádné funkční období voleného orgánu – např. po rozpuštění parlamentu, úmrtí nebo rezignaci volené osoby apod.

9.3 Volební právo a volební systém

Volební právo Jako **volební právo** se označuje právo občanů účastnit se voleb. Rozlišuje se přitom **aktivní volební právo** (právo volit) a **pasivní volební právo** (právo kandidovat, být volen). Historicky bylo volební právo omezeno jen na majetné muže, podmínky vylučující z voleb nemajetné a ženy byly ve většině zemí odbourány na konci 19. a v první polovině 20. století. V moderních demokraciích je za normu považováno volební právo, které je:

- **všeobecné** – volit smí každý svéprávný občan od určitého věku, bez ohledu na původ, pohlaví, náboženské přesvědčení, rasu a podobně,
- **rovné** – každý hlas váží stejně, neexistují privilegovaní voliči s větším vlivem na výsledek voleb,
- **tajné** – volič nemusí zveřejnit, komu odevzdal hlas.

Na našem území bylo všeobecné rovné tajné volební právo zavedeno až po vzniku Československé republiky v roce 1918.

Volební systém **Volební systém** je konkrétní způsob, jakým se ve volbách určuje obsazení jednotlivých funkcí, jež jsou voleny. Zahrnuje jednak pravidla, podle kterých volič volí, jednak pravidla přidělování volených funkcí kandidátům na základě získaných hlasů. Volební systém výrazně ovlivňuje chování voličů i podobu stranického systému v jednotlivých státech.

Volební systémy se většinou člení na 2 základní typy: systém většinový a systém poměrného zastoupení. Kombinace základních typů jsou pak označovány jako systémy smíšené.

9.3.1 Většinový volební systém

Většinový volební systém Většinový volební systém je historicky starší, do konce 19. století dokonce jediný používaný volební systém. Při použití tohoto systému v jeho základní podobě se území rozdělí na tolik

V případě uvedeném v tabulce získala strana A celkem 27 tis. hlasů, přesto vyhrála ve 4 volebních obvodech, zatímco strana B s 43 tis. hlasů zvítězila pouze ve 3 volebních obvodech.

Obdobná situace, kterou popisuje tab. 7, nastala např. ve volbách Národního shromáždění kanadské provincie Quebec v roce 1998. Srovnajte v tabulce 8 podíl hlasů a podíl křesel pro jednotlivé strany. Výsledek voleb byl o to paradoxnější, že Liberálové a Quebecká strana měly zcela odlišné představy o státoprávním postavení provincie v rámci Kanady: první jednoznačně podporovala její setrvání ve federaci, druhá pak dlouhodobě usilovala o její nezávislost.

Tab. 8 Výsledky voleb Národního shromáždění Quebecu v roce 1998

strana	Počet hlasů	% hlasů	Počet mandátů	% mandátů
Quebecká strana	1 744 240	42,87	76	60,80
Liberálové	1 771 858	43,55	48	38,40
Demokratická akce	480 636	11,81	1	0,80
ostatní strany a nezávislí kandidáti	71 738	1,77	0	0,00
celkem	4 068 472	100,00	125	100,00

Varianty většinového volebního systému

Většinový volební systém má několik podtypů. Jednotlivé **varianty většinového systému** se liší v otázce, jak velkou převahu nad soupeři musí mít kandidát, aby byl zvolen. Z tohoto hlediska se v rámci většinového volebního systému vyčleňují:

- systém relativní většiny (pluralitní systém),
- systém absolutní většiny,
- systém alternativního hlasu.

V **systému relativní většiny** platí jednoduché pravidlo, že mandát získává ten kandidát, který dostal v daném obvodu nejvíce hlasů, bez ohledu na to, jaké procento voličů ho volilo. K vítězství stačí být první, není třeba podpory většiny voličů, pro tuto svou vlastnost se systém také někdy označuje jako princip „vítěz bere vše“. Křeslo tak může získat například i kandidát, který má jen 30% podporu, ovšem za předpokladu, že každý z jeho soupeřů obdržel méně hlasů než on. Systém relativní většiny zvýrazňuje všechny kladné i záporné vlastnosti většinového systému. Může například vést k vítězství kandidáta, jehož politická orientace je v obvodu menšinová (pokud získá pravicový kandidát 35 % hlasů a 3 levicovní kandidáti postupně 30 %, 20 % a 15 % hlasů, vyhrává pravice, přestože se dvě třetiny voličů vyslovily pro kandidáty levicové). Tento systém je typický pro anglosaské země (USA, Kanada, Velká Británie).

Systém absolutní většiny vychází z myšlenky, že vítězný kandidát by měl být přijatelný pro absolutní (nadpoloviční) většinu voličů. Toho lze docílit jen rozdělením voleb do dvou hlasování: v prvním kole hlasování se volí ze všech přihlášených kandidátů. Pokud některý z nich získá absolutní většinu hlasů, je zvolen a volba končí. Pokud ale žádný nezíská přes 50 % hlasů, uskuteční se druhé kolo hlasování, do kterého postoupí už jen dva nejúspěšnější kandidáti z kola prvního. Zvolen je pak kandidát, který získá více hlasů (protože jsou ve hře jen 2 kandidáti, jde vždy o absolutní většinu). Tato varianta většinového volebního systému je častější, používá se např. u voleb do Senátu Parlamentu ČR. Variantou systému absolutní většiny je **systém kvalifikované většiny**, který vyžaduje ke zvolení více než 50 % hlasů. Systém se používá zejména při nepřímých volbách – např. volbách prezidentů parlamenty republik.

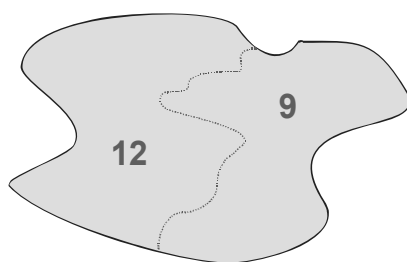
Systém alternativního hlasu je pokusem určit kandidáta s podporou absolutní většiny voličů bez organizování druhého kola voleb. Volič na volebním lístku neoznačuje jediného kandidáta, ale určuje pořadí, v jakém preferuje jejich zvolení. Pokud první preference voličů nevedou u žádného kandidáta k zisku absolutní většiny, vyřadí se kandidát s nejmenším počtem prvních preferencí a jeho hlasy se přerozdělí kandidátům označeným na jeho volebních lístcích jako 2. v pořadí preferencí. Takto se postupuje tak dlouho, než hlasy pro jedno-

ho z kandidátů překročí nadpoloviční většinu voličů. V klasické podobě se systém alternativního hlasu používá v Austrálii.

9.3.2 Volební systém poměrného zastoupení

Systém poměrného zastoupení je historicky mladší, může totiž být uplatněn jen v prostředí, kde existují politické strany (v 19. století). Při použití tohoto systému v jeho základní podobě se území rozdělí na menší počet volebních obvodů, než kolik má být obsazeno míst. V jednotlivých volebních obvodech se pak volí více kandidátů zapsaných na listinách politických stran. Mezi strany se mandáty rozdělí podle podílu hlasů.

Volební systém poměrného zastoupení

Obr. 22 Příklad použití volebního systému poměrného zastoupení: Má být obsazeno 21 míst, v jednom z volebních obvodů se volí 12, ve druhém 9 kandidátů.

Volební systém poměrného zastoupení se používá výhradně pro volbu kolektivních orgánů. Oproti většinovému systému mnohem lépe odráží politické rozvrstvení voličů.

Mezi jeho **výhodami** se uvádí také fakt, že umožňuje zastoupení menšinových skupin (např. náboženských, rasových, národnostních), a tím brání jejich společenské nebo sociální marginalizaci. Systém také znesnadňuje manipulaci s výsledky hlasování, zvolení poslanci jsou pod vyšší kontrolou (kontrolu ale provádí strana, nikoliv voliči). Systém je rovněž citlivý na nové trendy a potřeby společnosti, a tím i včas zachytí jinak možný růst extrémních nálad ve společnosti. Na druhou stranu má i řadu **nevýhod**. Hlavní je fakt, že vede k zastoupení většího počtu politických stran v parlamentu, což následně znesnadňuje sestavení stabilní vlády. Dále vede k fragmentaci stran, vlády jsou často koaliční a nestabilní a nedochází k pravidelnému střídání stran ve vládě. Vztahy mezi stranami spíše narušuje, ve volbách totiž soutěží ideologicky podobné politické strany o stejné politicky profilované voliče, čili se musí navzájem negativně vymezovat. Zastoupení navíc získají občas i extremistické nebo recesistické politické strany.

Výhody a nevýhody poměrného systému

V systému poměrného zastoupení je oslabena vazba mezi poslanci a voliči. Voliči volí primárně politickou stranu, pro zvolení konkrétního kandidáta navíc není důležitý jen počet hlasů pro stranu, ale především kandidátovo pořadí na kandidátce (o něm rozhoduje strana). Proto v některých státech umožňují voličům „mluvit“ i do pořadí kandidátů na kandidátkách. Podle toho, jestli volič může ovlivňovat pořadí kandidátů na volebních listinách, se rozlišují:

- **kandidátní listiny přísně vázané** – volič volí pouze listinu politické strany, pořadí kandidátů na ni nemůže ovlivnit,
- **kandidátní listiny vázané** – volič musí volit jednu z listin politických stran, může ale ovlivnit pořadí na kandidátní listině preferenčními hlasy (např. Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR),

Typy kandidátních listin

- **volné kandidátní listiny** – volič volí přímo jednotlivé kandidáty na kandidátních listinách, může tak rozložit svůj hlas mezi kandidáty různých kandidátních listin, tzv. panašování (takto např. obecní volby v ČR).

9.3.3 Smíšené volební systémy

Smíšené volební systémy

Smíšené volební systémy se snaží dosáhnout výhod předchozích dvou systémů tím, že je část mandátů obsazována na základě většinového volebního systému, část na základě poměrného volebního systému. V typické podobě se používá tento systém v Německu.

9.4 Volební geografie

Volební geografie

První studie z volební geografie se objevily na počátku 20. století, obor se plně etabloval až po roce 1960. Volební geografie zkoumá nejčastěji územní diferenciaci volebního chování a jeho souvislost s ostatními geografickými jevy, např. vzdělaností, religiozitou, jazykem, příjmy, apod. Zkoumá zpravidla větší území, nejčastěji v měřítku celého státu. Zaměřuje se na volby parlamentní a prezidentské, dále na referenda a plebiscity.

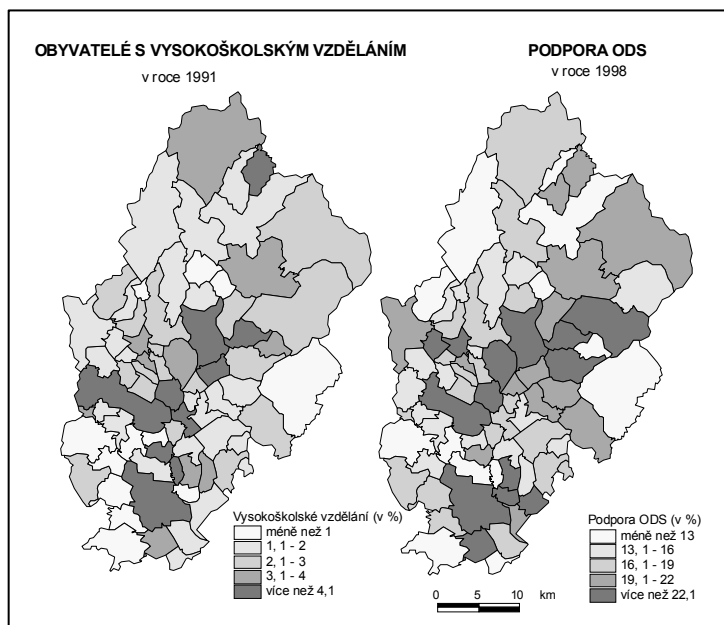
Volební geografie zkoumá tři základní okruhy otázek:

- podmíněnost hlasování,
- geografické vlivy na hlasování,
- vlivy vymezení volebních obvodů a způsobu přepočtu hlasů.

9.4.1 Podmíněnost hlasování

Podmíněnost hlasování

Při tomto typu výzkumu se volební geografie snaží zjistit podmíněnosti hlasování v jednotlivých volbách nebo skupině voleb. Srovnává rozložení volební podpory a jiných jevů, hledá podobnosti a vzájemné podmíněnosti. Tento výzkum může např. naznačit, které politické strany preferují voliči s vyšším vzděláním, příslušníci různých sociálních skupin, věřící voliči apod.

Obr. 23 Podobnost rozložení volebních výsledků konkrétní strany a demografického jevu

9.4.2 Geografické vlivy na hlasování

Rozhodnutí voličů volit konkrétního kandidáta nebo politickou stranu je ovlivněno řadou faktorů. Důležitý je přirozeně volební program kandidátů a jeho soulad s názory a postoji voličů. Ty jsou do značné míry předurčeny jejich etnickým, sociálním a profesním pozadím. Vedle toho ale ovlivňují voličské rozhodnutí i „mimoprogramové“ vlivy: lidé mají např. tendenci volit osoby populární nebo osobně známé bez ohledu na jejich konkrétní politické postoje. Tento typ ovlivnění voličských postojů se označuje jako geografické vlivy na hlasování. Hlavní geografické vlivy na hlasování jsou:

Geografické vlivy na hlasování

- **Efekt kandidáta** – v bydlišti či rodišti většinou dostane místní kandidát více hlasů (proto také politické strany umísťují na kandidátky s oblibou „místně všeobecně známé“ osobnosti – starosty, lékaře apod.).
- **Efekt sousedství** – voliči mají tendenci upřednostňovat politické preference svého okolí (ty jim připadají „normální“, pokud volí jinak, musí si již svou odlišnou volbu nějak zdůvodnit); proto např. sociálně slabší voliči v Praze volí pravicové strany ve větší míře než v ostatních částech republiky.
- **Efekt kampaně** – voliči mají tendenci upřednostňovat strany s výraznou volební kampaní, zejména v tom případě, pokud je oslovi adresně (osobní setkání s kandidáty, „předvolební guláš“).
- **Hlasování o sporném bodu** – jedna výrazná (případně domněle výrazná) otázka předvolební kampaně může přehlušit další programové body i ideologickou orientaci voličů. Např. při volbě krajských zastupitelstev v roce 2008 se staly sporným bodem kampaně poplatky u lékaře, přestože s krajskou politikou vůbec nemají souvislost.

9.4.3 Vlivy vymezení volebních obvodů a způsobu přepočtu hlasů

Vedle počtu voličů ochotných volit ve volbách příslušnou stranu je ovlivněn počet získaných mandátů také vymezením volebních obvodů a způsobem přepočtu hlasů. Jejich příhodným vymezením nebo vhodnou změnou mohou strany „zlepšit“ své volební výsledky, aniž by byly nuceny přesvědčit jediného nového voliče. Výzkum vlivu vymezení volebních obvodů a způsobu přepočtu hlasů na mandáty se někdy označuje jako „geografie zastoupení“.

Vliv způsobu přepočtu hlasů: v systémech poměrného zastoupení mohou zvolené metody přepočtu hlasů na mandáty zvýhodňovat větší, střední nebo menší strany, nebo mohou být neutrální. Česká republika např. používá systém, který mírně zvýhodňuje velké strany, např. ve volbách Poslanecké sněmovny v roce 2006 získala Strana zelených 6,3 % hlasů, čemuž odpovídalo 6 mandátů (3 % mandátů), vítězná ODS pak 35,4 % hlasů a 82 (40,5 %) mandátů. Vedle formule pro přepočet mandátů lze výsledky voleb ovlivnit i velikostí volebních obvodů. Čím méně poslanců se volí ve volebním obvodu, tím obtížnější je pro malé strany získat zastoupení (např. v ČR se volí v Praze 25 poslanců PS PČR, tj. průměrně 1 poslanec na 4 % hlasů, v Karlovarském volebním kraji ale jen 5 poslanců – 1 poslanec na 20 % hlasů – dosáhnout zastoupení v Praze je tedy pro malé strany podstatně jednodušší).

Vliv přepočtu hlasů

Řada zemí také zavádí tzv. uzavírací klauzule – minimální podíl hlasů, který musí kandidující strana získat (u nás je 5 %). Uzavírací klauzule brání přílišnému rozdrobení politických sil v parlamentech (nejmenší strany nejsou zastoupeny), na druhé straně ale vedou k tomu, že pro tyto strany odevzdané hlasy nejsou vůbec při dělení mandátů zohledněny („propadnou“). Zavedení klauzule proto voliče od volby malých stran psychologicky odrazuje.

Rovněž **stanovení hranic volebních obvodů** může být použito k ovlivnění výsledků voleb. V systémech většinových je to možné 2 základními způsoby:

Vliv hranic volebních obvodů

Malapportionment

- **Malapportionment** (vytváří se záměrně jednomandátové volební obvody nestejné velikosti, voličský hlas má pak nestejnou „váhu“; např. při volbách do vídeňského parlamentu v roce 1907 bylo tímto způsobem zvýhodněno obyvatelstvo měst na úkor venkovanů a Němci na úkor slovanských národů: ve Vídni se volili poslanci v obvodech s 2 000 voličů, na českém venkově měly volební obvody naopak až 50 000 voličů)

Gerrymandering

- **Gerrymandering** (manipulace s hranicemi při zachování přibližně stejné velikosti volebních obvodů)

Termín gerrymandering odkazuje na volební obvody ve státě Massachusetts z roku 1812, kdy jeden z obvodů připomínal tvarem mloka (*salamander*), ale posměšně se mu začalo říkat podle tehdejšího guvernéra Elbridge Gerryho „gerrymander“. Principem gerrymanderingu je stanovení hranic jednomandátových volebních obvodů tak, aby druhá (soupeřící) strana měla pokud možno co nejmenší šanci zvítězit v jednotlivých obvodech. Dosáhne se toho tím, že se vytvářejí obvody, kde zvýhodněná strana vyhrává jen malým rozdílem hlasů a znevýhodněná strana naopak vyhrává velkým rozdílem hlasů.

Princip manipulací při gerrymanderingu si ukážeme na jednoduchém příkladě. V prostoru, ve kterém má být zvoleno 6 poslanců, se nachází 60 tis. voličů, přičemž počet příznivců stran A a B je shodný (jedno písmeno v obrázku reprezentuje 2 tisíce voličů):

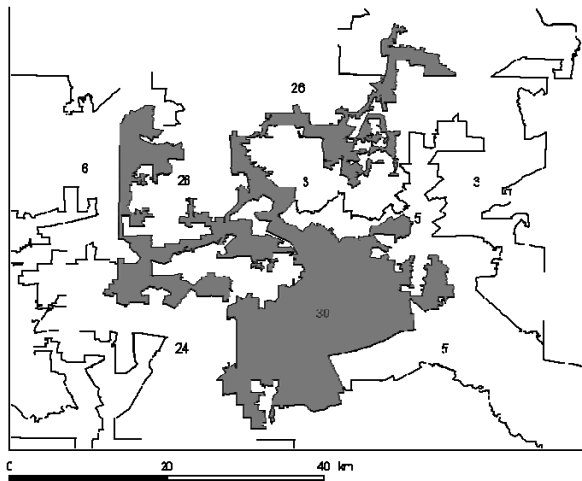
A	A	A	B	B	B
A	A	A	B	B	B
A	A	A	B	B	B
A	A	A	B	B	B
A	A	A	B	B	B

Území musíme rozdělit na 6 stejně velkých obvodů po 10 tis. voličích. Mohlo by se zdát, že volby nemohou dopadnout jinak, než remízou (3 mandáty pro stranu A a 3 pro stranu B). Stačí ale rozdělit sledované území takto:

A	A	A	B	B	B
A	A	A	B	B	B
A	A	A	B	B	B
A	A	A	B	B	B
A	A	A	B	B	B

... a je zřejmé, že strana A zvítězí jen v jediném volebním obvodu, strana B pak v 5 volebních obvodech. Podobně lze přitom zvýhodnit i stranu A.

V praxi to pak může vypadat např. takto:

Obr. 24 Volební obvod č. 30 pro volby Kongresu USA v roce 1992 (v Dallasu)

SHRNUTÍ

Každý ze tří základních volebních systémů (většinový, poměrného zastoupení, smíšený) má některé výhody a nevýhody. Většinový systém vytváří stabilnější složení parlamentu, ale neumožňuje zastoupení menšinových politických proudů. System poměrného zastoupení lépe odráží politické názory voličů, mnohdy ale vede k příliš roztržitému složení parlamentu a k nestabilním vládám. Geografie voleb zkoumá podmíněnost hlasování, geografické vlivy na hlasování a vlivy vymezení volebních obvodů na výsledky hlasování,

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké existují druhy volebních systémů?
2. Jaké důsledky může mít změna volebního systému?
3. Jak by ovlivnilo rozhodování voličů odstranění 5% volební klauzule ve volbách Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR?
4. Co se označuje jako „efekt kandidáta“?

Pojmy k zapamatování

Pojmy uvedené v textu tučně

Závěr

Vážení kolegové, jak již bylo zmíněno v úvodu, používali jste text určený studentům kombinovaného studia studijního oboru Geografie. Cílem autorů bylo napsat oporu, která Vám předá nové informace přístupným a srozumitelným způsobem. Protože bychom na tomto díle chtěli i nadále pracovat, budeme Vám vděční, když nám pomůžete identifikovat místa obtížně srozumitelná, nepřehledná, případně upozornit na překlepy, typografické i věcné chyby. Děkujeme Vám, že pečlivým vyplněním závěrečného hodnotícího dotazníku přispějete ke zdokonalení tohoto textu a tím i k efektivnějšímu studiu Vašich budoucích kolegů.

Použité zdroje

- BAAR, V., RUMPEL, P., ŠINDLER, P. Politická geografie. Ostrava: Ostravská univerzita, 1996. 94 s.
- BAAR, V.: Národy na prahu 21. století. Emancipace nebo nacionalismus? Ostrava: Ostravská univerzita a Tilia, 2002. 416 s.
- BAAR, V.: Politická mapa dnešního svět: zeměpis pro 8. a 9. ročník základní školy a nižší ročníky víceletých gymnázií: Zeměpis pro 8. a 9. ročník základní školy a nižší ročníky víceletých gymnázií: politická mapa dnešního světa (Variant.). 1. rev. vyd. Praha: Fortuna, 1998. 48 s.
- BRABEC, F., HORNÍK, S., CHALUPA, P.: Poznámky k politické geografii. Brno: Institut mezioborových studií, 1998
- GROFMAN, B., ed. Political gerrymandering and the courts, New York: Agathon Press, 1990.
- HNÍZDO, B. Mezinárodní perspektivy politických regionů, Praha: I. S. E., 1995.
- HYNEK, A., DRÁPAL, M., WOKOUN, R.: Úvod do politické a regionální geografie. Brno: Přírodovědecká fakulta UJEP, 1988.
- IŠTOK, I. Politická geografie a geopolitika, Prešov: Prešovská univerzita v Prešově, 2004 392 s. ISBN 80-8068-313-1.
- IŠTOK, R. Štát na politickej mape sveta. Politickogeografické a geopolitické aspekty. In Geografické práce 7. Prešov: KGG FHPV PU, 1997. 172 s.
- JEHLÍČKA, P., TOMEŠ, J., DANĚK, P. (EDS.). Stát, prostor a politika. Vybrané otázky politické geografie. Praha: KSGRR PřF UK, 2000. 274 s.
- JOHNSTON, R. J., GREGORY, D. a SMITH, D. M. ed. The Dictionary of Human Geography, Oxford: Blackwell publisher, 1994.
- KOSTELECKÝ, T. Volby očima geografa, in L. Sýkora (ed.) Teoretické přístupy a vybrané problémy v současné geografii, Praha, Přírodovědecká Fakulta University Karlovy, 1993.
- KREJČÍ, O. Geopolitika středoevropského prostoru. Praha: Ekopress, 2000. ISBN 80-86119-29-7. 320 s.
- LIŠČÁK, V., FOJTÍK, P.: Státy a území světa [Liščák, 1998]. 2. aktualiz., přeprac. a roz. Praha: Libri, 1998. 1095 s.
- SHORT, J. R. An Introduction to Political Geography. 2nd edition. London and New York: Routledge, 1994. 178 s.
- ŠINDLER, P.: Základy politické geografie. Ostrava: Pedagogická fakulta, 1986.
- TAYLOR, P. J.: Political Geography. New York: Longman Scientific & Technical, 1989.
- ŽALOUDEK, K. Encyklopedie politiky. Praha: Nakladatelství Libri, 1996.

Profil autora

RNDr. Miloš Fňukal, Ph.D.

Miloš Fňukal se narodil v roce 1970 ve Velkém Meziříčí. Pracuje jako odborný asistent na Katedře geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, kde vyučuje politickou geografii, konfliktní regiony světa, regionální geografii Ameriky a Austrálie a vede semináře z historické a kulturní geografie. Ve své vědecké činnosti se zabývá hlavně konflikty na Balkáně, otázkami stability hranic a volební geografii.

RNDr. Miloš Fňukal, Ph.D.

Politická geografie

Výkonný redaktor prof. RNDr. Tomáš Opatrný, Dr.
Odpovědný redaktor Bc. Otakar Loutocký
Technická redakce autor
Návrh obálky Jiří Jurečka
Foto na obálce Martin Jurek

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.vydavatelstvi.upol.cz
www.e-shop.upol.cz
vup@upol.cz

Publikace neprošla ve vydavatelství redakční jazykovou úpravou

1. vydání

Olomouc 2013

Ediční řada – Studijní opory

ISBN 978-80-244-3900-6 (tištěná verze)
ISBN 978-80-244-3901-3 (online verze)

Neprodejná publikace

Online verze publikace dostupná na
<http://geography.upol.cz/soubory/studium/e-ucebnice/978-80-244-3901-3.pdf>

VUP 2013/866 (tištěná verze)
VUP 2013/867 (online verze)

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

9 788024 439006